

LVIII. וכששקלתי דרך הישר ונשברו דברי המכתישים חזרתי לדברי צורנו והחזקתי במ לפרשם כהוגן. והוא מה שא' הק' על ידי יחזקאל הנה אומרים יבשו עצי אב' תקותינו. לכן הנבא וא' אליהם הנה אנכי פו' את קברותיכם. וכשהחיל וא' הנה אומרים ידענו שהק' יודע מה שישר' עתידין להרהר כיצד יחיו העצמות אחר שיבשו ואיך יורטבו הפתוכים וילחלו המבעים ואיך אפשר שיתחבר בינם ובין הנפש מאחר שנפרדו. וכיון שא' והעליתי אתכם מקברות' ידענו כי זה הועד וזאת הבשורה תהיה לבני ישר' לבד. וגם בארץ ישר' תהיה התחיה ובעולם הזה תהיה ולא בעולם הבא כאשר אמר והבאתי אתכם אל אדמת ישר'. ולא עוד אלא כיון שיחיו המתים ויקיצו יהיו מכירין איש את עצמו ואיש את נפשו וידע כל אחד ואחד מהם כי הוא איש פלוני שמת והוא אשר התחיה י"י אותי. ויהיה יודע מיתת עצמו ותחייתו ביום עמדו כאשר אמר וידעתם כי אני י"י בפתחי את קברותי'. וכן הודיע אותנו כי התחיה תהיה בימי הישועה ויחיו המתים ההם ימים אשר אין למו הפסק. ככ' והנחתי אתכם על אדמתכם. וגם כזאת התנבא ישעיה וא' יחיו מתיד. וזאת הנבואה מסייעת נבואת יחזקאל ודומה לה. יחיו מתיד. כנגד בפתחי את קברותיכם. נבלתי יקומו. כנגד והעליתי אתכם. הקיצו ורננו. כנגד וידעתם כי אני י"י. וכן ידוע כי כל הניעור משנתו ידבר ויספר כל מה שראה בחלומי. וידע ויבין כי הוא אשר שכב והוא אשר הקיץ משנתו. כי טל אורות. כנגד יבשו עצמותינו. מפני שהוא עתיד שילחלח אותם וירטיבם וכשא' אורות בלש' רבים ולא א' אור בלשון יחיד ידענו שבשביל הנפש הוא או' מפני שהוא אור אחד ויש לה יכולות הרבה כללם י"י. וזה פירושם. ג' יכולות של מוח. ב' בלבי. ג' של נשמה. ד' של גוף. וה' חושות. לכן א' אורות בלשון רבים ללמד על יכולות הנפש ורוב מעשיה. ועוד התנבא דניאל וא' ורבים מישני אדמת עפר יקיצו. וקצר דבריו בדברי התחיה בשביל שהק' סיים את ענינם על ידי ישעיה ויחזקאל. ופת' ורבים. הם הנסגלים והנבחרים ולא לכל הרבים ההדיוטים כמו ורבים מעמי הארץ מתיידיים. והם מעטים היקרים מעמי הארץ והם ישר' שהם רבים מתוך רבים גוי מתוך גוי. ולפכך יהיה זה הועד לישר' לבדם. וכיון שא' אלה לחיי עולם לא התכון לחלק את העומדים בימי הגאולה כדי שיהיה קצת מהם בגן עדן וקצת מהם בגהינם. אבל הפץ להודיענו כי העומדים יחיו חיי עולם ואשר לא יקיצו יהיו לדראון עולם.

LIX. עוד בינותי בתורת י"י ועיינתי בשירה אשר שם י"י לעד על ישר' שג' למען תהיה לי השירה הזאת לעד ומצאתי כת' זכר תחית המתים שהתחיה תהיה בימי הגאולה וכן הסדיר אותה הנביא. בראשונה הודיע טובו של הק' וחמדו אשר עשה לישר' עמו כמו שאוי הלא הוא אביך קנך עד ודם ענב תש' חמר. ובאחרונה פרסם

עונותם שג' וישמן ישרון ויבעמי. עד מכעס בג' ובנותיו. ובשלישית זכר הנקמות והפורעניות הבאות עליהם לעתיד שג' אראה מה אחריתם. וברביעית פייסם בתוכחות בזמן שנבר שעבודם וענים שג' לולי כעס אויב אגור. ובחמישית הזכיר זמן חמלתו על עמו שג' כי ידין י"י עמו עד יהי עליכם סתרה. ובששית בשרם בנחמת הגאולה ובשמחת הישועה שג' ראו עתה כי אני אני הוא. ופירוש זה הפסוק על ד' אופנים. כנגד ד' כתות הכופרים והמכחישים. כת הראשונה הם הכופרים בעיקר האומרים לא הוא. על כן א' אני אני הוא. וכת שנית אשר כחשו ביחודו ושתפו עמו אל אחר והם השונים. השיב אותם אין אלקים עמדי. והשלישית הם אשר כובו בזמן הגאולה והתחיה. השיב אותם וא' אני אמית ואחיה. ובעבור שהם מהרהרים שהוא ממית דור ומקים דור בלי תכלית וסך וחקר. לכך א' מחצתי ואני ארפא. להודיע שכשם שהוא מרפא את החולה מחוליו כך הוא מחיה את המת ההוא ומעמידו מעפרו. והכת הרביעית הם המשקרים בעולם הבא ומכזבים ביום הדין. השיב אותם וא' ואין מידי מצילי. ואחר כך רצף וסדר וערך מה שיהיה בימי הפדות. וא' אם שנותי ברק חרבי. אשכירי. הרנינו. וכללם בזה העולם יהיו. ובדברי קבלה מפורש בכמה שמועות ופרקים בלי סך ושיעור על אמתת התחיה שהיא בימי המשיח. ואזכיר קצת. א' הכת' הנה אנכי שלח לכם את אליה הנ'. ועוד א' והקימונו עליו שבעה רועים ושמנה נסיכי אדם. שאלו רבותינו מאן אינון שבעה רועים. אמרו כך למדנו מן הנביאים דוד באמצע. אדם שת ומשותלח מימינו. אברהם יעקב ומשה משמאלו. והנסיכים. הן ישי ושאלו. שמואל ועמוס צפניה וחזקיה אליה ומשיח. מכאן ידענו כי התחיה בימי הגאולה תהיה. ועוד אמרו כל שימות בשבע שנים של גוג שוב לא יהיה בתחית המתים. מפני שזה הדבר בקבלתם דומה לזמן הסעודה. וכן פירושו מי שזמן בסעודה הוא אוכל ומי שלא יזמן בסעודה לא יסב בה. כן שבע שנים של גוג הם ימי זמן הגאולה לפיכך מי שמת באלו השנים שוב לא יהיה בימי הפורקן אבל יהיה בעולם הבא. וכן שגו יונק המת בשבע שני גוג לא תאיי לימות המשיח. וסימניך דאכיל פרנמזותא אכיל משתותא. ועוד אמרו הכופר בתחית המתים אע"פ שיש בידו מעשים טובים לא יהיה בימות המשיח מפני שכל הכופר בדבר לא יהנה ממנו. ראיה לדבר ממעשה השליש שהיה בימי יהורם שכפר בגבואת אלישע ונגזר עליו שלא יהנה מן השבע ההוא. וכן שנינו הוא כפר בתחית המת' ולפיכך לא יהיה לו חלק בתח' המתים כל מדותיו של הק' מדה כנגד מדה שג' ויען השליש. ועוד שג' בקבלה כי המתים יעמדו בתכריכהם ולבושיהם. וכן שנינו עתידין צדיקים לעמוד בלבושיהם. והדעת שופטת כי חדוש לבושיהם אינו קשה מחדוש גופיהם.

LX. ואם יהרהר מהרהר ויאמר כיון שמת אדם כבר נתערבו פתוכיו

עם פתוכי העולם ופתוכי העולם מתערבין בפתוכי גלמים אחרים. וכיצד יחבר הגושם ההוא בפתוכיו הראשונים. נשיב ונאמר גבורת אלקינו ויכלתו הם שומרים כל פתוכי הגוף עד עת בא פקדתם מפני שאין אלקינו צריך לבראת מפתוכי הגלמים הנפרדים גלמים אחרים חדשים מפני שיש לו עולם ומלואו. וזה הדבר דומה לאדם שיש לו כלי כסף מאלף כסף ואין לו חוץ מהם ל"א שכל זמן שהם נשברים צורפם ומכוננם כמו שיהיו בלי תוספת ובלי גרעון מפני שאין לו כלים אחרים שיכונן ממנו כלים חדשים. אבל מי שיש לו כספים אחרים חוץ מן הכלים ההם כל זמן שנשברו הכלים הוא עושה ומתקן כלים אחרים מכספים אחרים ועוזב את הנשבר מונחי. וכן הק' כיון שיש לו עולם ומלואו לפיכך כל זמן שימות אחד מבני אדם הוא מניח פיתוכיו כמות שהן ובורא גולם אחר מממשים ופתוכים אחרים. ואם ישאל שואל ויאמר אם יאכל אריה את אדם ואחר כך יטבע האריה בתוך הים ויאכלו אותו הדגים ואחר כך נצודו הדגים ואכל אותו אדם אחד ואחר כך נשרף האדם ההוא ונעשה אפר דק מהיכן מחיה היוצר את האדם הנאכל מן האריה או מן הדגים או מן האדם שאכל את הדגים או מן האש השורפת או מן האפר. וכן אני חושב שמא אלו הדברים מעוותים את לבות הברורים ומשבשים דעתם. על כן הקדמתי תשובת זו השאלה ענין כלול. ואומר ראוי עלינו שנדע שאין בעולם גולם מאבד גולם ולא גושם מאפים גושם ואין כח בממש להעביר ממש. ולא עוד אלא שהאש שהיא שורפת את הגלמים כבר אין בו כח להאפס את הגולם הנשרף וגם לא לעשותו נעדר מן העולם אבל היא מפרדת בין נתחי הגולם ואיבריו לבד. וכומן שהיא מפרדת בין איברי הגולם בזמן ההוא יתערבב כל חלק וחלק במינו הדומה לו עד אשר ימוג החום והלח והקור שבגולם בשלשת עיקרי העולם וישאר החלק היבש לעפר אפר מונחי. ולפיכך אין האש יכולה לכלות שום ממש בעולם וגם אין בה כח לעשות גושם אחר נעדר. ולא עוד אלא שאי אפשר שיהיה ממש יכול לכלות את חבירו ואין ראוי שיהיה כח בשום גושם שבעולם כדי להעביר גושם אחר מפני שזו היא גבורת אלקינו ויכלתו שהיא מעדרת את כל הממשים ומכלה אותם והיא המתחדשת יש מאין ואין כל בריה יכולה לעשות כזאת. וכיון שזה הדבר אמת ודאי בלי ספק כל חיה שאכלה את האדם כבר אינה יכולה לכלות את האדם ולא לסלקו מן העולם אבל היא מפרידה בין איבריו ופתוכיו.

LXI. ועוד אבאר ואומר הדבר אשר הצריך את החיים למאכל ולמעם הוא שהאוויר מושך מגופם בכל יום ויום ג' חלקים החמימות והלחות והקרירות כי האוויר שואב ומושך את לחותם וקרירותם וחמימותם לכך הם צריכים למטעמים. וראיה לדבר אלו הנחנו כבר אחד בתוך הבית ימים רבים כבר מצאנו אותו יבש כי האוויר מושך ממנו ג' פתוכים

וגשאר הפתוך הדומה לעפר יבש לפי זאת הוצרכו גופי בני האדם למטעמים תמיד כדי שיחזקו את עצמם ויאמצו את גופם למען שלא יכלו ויאבדו משאיבת האויר ומשיכתו את פתוכי גלמם. מפני שאלו לא מצא האויר בגלמים פתוכים אחרים נעשים מן המטעמים כבר היה האויר מושך ושואב את פתוכי הגלמים ומבעי הגוף אם כן כבר אבד וכלה מן העולם. ואומר שנית ידוע ומבואר שאלו אכל אדם תפוח אחד כבר אין האויר מושך מגופו אלא ג' חלקים התם והלח והקר וישאר בגופו של אדם החלק הרביעי היבש הדומה לעפר והוא אשר יפלוט האדם אותו מגופו. וכיון שלא קבל היוצר לתפוח להתזירו לכמות שהיה לפכך כיון שנאכל כבר נתערבו חלקי פתוכיו עם פתוכי העצמים ונמוג כל אחד ואחד בחבירו אבל האדם לא כן מפני שהיוצר ברוך הוא קבל לו שהוא מתזירו לכמות שהיה ולפכך הוא שומר חלקי פתוכו באוצרו ומונחים שם בלי עירוב ומיוזג פתוכים אחרים. אבל יהיו נפרדים ונבדדים עד בא עת חבורם. ולא עוד אלא שהחלק הרביעי הנקבר הדומה לעפר אע"פ שאנחנו רואים אותו כאלו הוא מתערב בעפר הארץ ואין אנו רואין אותו נפרד כבר יוצר הכל מפרישו ומניחו מפורד עד עת בא קצו כי לא יפלא ממנו כל דבר. הלכך נתברר לנו מזה הקנין כי האדם הנאכל מן האריה כבר אין פתוכיו נעדרים ולא נאפסים מן העולם אך שמורים ונצורים כמו שהם או בים או במדבר עד עת בא קצם ובזמן ההוא יחברם י"י ואין זה הדבר נפלא ממעשי י"י מפני שהוא בראם יש מאין וקל וחומר שהוא יכול להתזירם ולהשיבם לקדמתם.

LXII. ובענין הזה כלל הגאון עשר שאלות ואכתבם בקוצר.

הראשונה מי ומי העומדים בתחיה. נשיב ונאמר העומדים וחיים הם עם י"י כלם צדיקים ובעלי תשובה וראיה לדבר דברי הנביא והעליתי אתכם מקברותיכם עמי. הלכך כל הנקרא עמי כבר הוא בכלל העומדים. ומצאנו צדיקים נקראו עמי ככ' ולאמר לציון עמי אתה. אבל החוטאים ואינם שבים אינם נקראים עמי ככת' כי אתם לא עמי. וגם בעלי תשובה נקראו עמי ככת' (ו) אמרתי ללא עמי עמי אתה. וכן שנו רבותינו בזה שחלקו את החטאים ואמרו ארבעה חלוקי כפרה הן עובר אדם על מצות עשה או על מצות לא תעשה ועל כריתות ומיתות ב"ד. ומי שנתחלל בו שם יכול שלא כפרה לו מיתתו ת"ל הנה אני פותח את קברותיכם עמי. למדנו רבותינו שכל מי שעושה תשובה ואפי' הוא כופר כבר עומד בתחיה. ועוד אמרו חכמ' כי המתים מישר' אינם [מתים] אלא מתוך תשובה ומעט מהם ימותו בלא תשובה. ונאמר עוד דבר שהוא בכללי. כל החכמים והמאמינים מודים ומעידים כי הק' מחיה כל מתים בעולם הבא למען שישלם כל אחד ואחד כפי מדתו. וידוע ומבואר כי כל עדת ישר' משועבדים ונצערים מכל באי עולם ואי אפשר

שיהיה משפטם כמשפט הגוים אבל ראוי שיהיה לישר מדרגה יתירה ממדרגות הגוים וראוי שיוסיף להם צורם שכר אחר תחת שעבודם. ואפשר שיהיה השכר הזה בעולם הזה קודם מביאת העולם הבא והיא תחיותם בימות המשיח. ולא עוד אלא שהחכמה מחייבת זה הדבר בעבור שהוא מדרך הצדק מפני שהשכל מחייב כל נגוע ומענה ומשועבד גמול ונעימה תחת עצבו ועינויו. וכן כת' בחנתנו אלקים. לפכך ראוי שיגמלנו טוב וחסד תחת ענינו ושעבודנו. שאלה השנית. המתים אשר יהיו בימי הישועה היש להם מיתה אחרת אם לאו. נשיב ונאמר אחר תחיתם שוב לא ימותו אבל בעת ביאת יום הדין יובלו לנעימות העולם. וכן שנו חכמים מתים שעתיד הק' להתיות שוב אינם מתים וכיון שתפשנו הכת' מצאנו אותו מקיים זה הוועד (!) מפני שהוא או' כי השמים והארץ גובלים ונמלחים והישועה לא תמוש ולא תבלה ככת' שאו שמים עיניכם וראו וגו'. ואנו יודעים כי אין התשועה ממש כאחד מן הממשים כדי שתהיה עומדת בפני עצמה. אבל הוא מבקש לומר אנשי הישועה הרואים את ישועת יי'. שאלה השלישית. כיון שיהיה יי' את עמו ישר' איך תכיל אותם הארץ. נשיב ונאמר כיון שחשבנו מצאנו מיום שעמדו ישר' ויצאו לעולם ועד זמן הגאלה ג' אלפים שנה ומאתים שנה¹ ושירים. סך כללם נשים עם אנשים שלשים ושנים דור מאה ועשרים רבוא זכרים עם נקבות. הלכך אם אמרנו כי כלם צדיקים ובעלי תשובה וכלם עומדים בימות המשיח כבר אינם אוחזים מן הארץ יתר ממאה וחמשה חלקים. בכך יהיה מושבם בארץ חלק אחד ממאה וחמשים מכלל הארץ מפני שכל מספרם לכל דור ודור ק"כ רבוא יהיה כללם ג' אלפים רבוא וח' מאות ומ' רבוא. בכך יהיה מושבם הגבול מאתיים פרסה ארך ומאתים רחב כל פרסה ד' מלים. וכל מיל אלפים אמה. וכל אמה בוז האמה שתי אמות ומחצה ושליש. לפכך יהיה חלק כל אחד ואחד מהם למלונו ולמושבו ושדהו ומקום בהמתו ק"פ וח' אמות. כבר אין הדבר נפלא על קצת התלמידים. שאלה רביעית. כשיקצו יכירו זה את זה אם לאו. נשיב ונאמר כי הם יכירו זה את זה. וראיה לדבר כי הרועים והנביאים והנסיכים יהיו ידועים ונכרים מפני שכל עם יי' יהיו יודעים את הרועים ואת הנסיכים ויכירו שהוא פל' בן פלוני. וכן מפורש על ידי יחזקאל בענין ואלה שמות השבטים שיהיו מכירים איש את רעהו ואיש את קרובו. ולא עוד אלא שהגרים המתיהדים יהיו מתיחסים לשבטו אשר הוא גר בתוכו כדכת' והיה בשבט אשר גר הגר אתו.

LXIII. שאלה החמשית. מי שמת והוא בעל מום איך יהיה

1 אם הגאון ז"ל קורא יום עמוד ישראל ויציאתם לעולם כשנולד יוסף שטגו של עשו ונקראת האומה על שמו נתכוונו דבריו לדברי ספר הוזהר שבפירו' אמר שהתחיתה תהיה בשנת חמשת אלפי" וארבע מאות ושמונה ליצירה דוק ותשכת.

טב[ע]ן בימי הגאלה הירפא אם לא. נשיב ונאמר כי המתים בימי הישועה יעמדו במומן ואחר כך ירפאו כדי שידע העור והפסח כל אחד ואחד מום של עצמו ויכיר כי הבורא ברוך הוא רפא את מומו. וכן שנו חכמים עומדין במומן ומתרפאין. ולכך הקדים אני אמית ואחיה ואחר כך מחצתי ואני ארפא. וכענין או ידלג כאיל פסח. שאלה ששית.

כשיעמדו המתים יאכלו וישתו ויתארסו. נשיב ונאמר כן. וראיה לדבר בן השונמית ובן הצרפית אשר חיו אחר מותן ואכלו ושתו ונשאו נשים. ולמדנו מענין נבואת יחזקאל היתה עלי יד יי וכל הענין. אשר מתו בגלות אי אפשר שיחיו בזה העולם כאשר חיו מיתו בקעת דורא כמספר ימי חיי בן השונמית ובן הצרפית. אבל לעתיד חיי מיתו הישועה כשיחיו יחיו לעדי עד. ואם ישאל שואל ויאמר כיון שיחיו המתים ויבקשו לארס ולקדש הידע כל איש אשתו אשר החיה יי אותה. נאמר לו תשובת זו השאלה כתשובת שאילה מי ששאל כיון שיחיו המתים יהיו צריכים מי נדה אם לאו. ותשובת שתי השאלות אחת היא. וכן אמרנו במקום שמשה רבנו ע"ה עומד אין לנו רשות שגורה הלכה לפננו ובלא ספק כי משה רבנו ושאר הנביאים יחיו בימי המשיח והם יורו לנו האסור והמותר וישיבו הם על אלו השאלות ונצלנו אנחנו מזה הספק. שאלה שביעית. איך יוכלו לעולם הבא ואיך יכנסו לתוכו. נשיב ונאמר ראוי שנדע כי העומדים בתחת המת' הם דומים לשאר הברואים כמנהגם ושבתם וקימתם וצריכים הם למקום וזמן כשאר אדם ולפכך יחדש להם צורם מקום אחד וזמן אחד והוא העולם הבא ויכנסו לתוכו בלי יגיעה ועמל אלא בנחת ונפישת כמי שיצא מארמון אחד ויכנס לארמון שיני. ומעת אשר יצאו עד אשר יכנסו יכלת השם שומרת אותם. ואם איש יאמר כיון שטבעם ומנהגם כשאר אדם אוכלים ושותים איך יוכלו לחיות במקום שאין להם ואין מיים. נשיב ונאמר יחיו בלא אכילה ושתיה כאשר חיה משה רבנו מ' יום ומ' לילה והיה טבעו ומנהגו כשאר אדם. שאלה שמינית. כשיחיו המתים היוכלו לחטוא אם לאו. אם לא יוכלו לחטוא כבר הם מוכרחים ואם יוכלו לחטוא מה יהיה משפטם ודינם הימיתם השם על עונם אם לאו. נשיב ונאמר תשובת זו השאלה דומה לתשובת שלש השאלות. הראשונה בשביל העולם הבא היכולים הם למרוד אם לאו. והשנית השואל בעד הנביאים היוכלו להוסיף על דברי הק' או לחסר. והשלישית השואל בעד המלאכים היוכלו למרוד בצורם. תשובת ארבעתם. כיון שנתברר לנו בקנף השכל שהק' יודע כל האותיות והעתידות כחק אמתתם כבר ראוי עלינו שנאמין שהק' יצר את המלאכים שהיה יודע כם שאינם מורדין בו לעולם. וגם בחר בנביאים אשר היה יודע בהם שלא יוסיפו על דבריו ולא יחסרו וגם הוא התקין נעיונות חיי עד למי שיודע בהם שהם אוהבי יחודו ועבודתו

ושונאים הדופי ולכן בחר בהם מפני שידע שלא יחטאו לפניו לעולם וכענין שני ועמד כלם צדיקים. שאלה תשיעית. היש להם שכר טוב בעמלם אם לא. נשיב ונאמר כי יש גמול טוב על כל עבודה ועבודה כי אי אפשר שתהיה עבודה שאין לה שכר.

LXIV. שאלה עשירית. הדור אשר תהיה הגאולה בימיהם איך יהיה טבם. וכן הנולדים בימי הישועה ימותו פעם שנית אם לא. נשיב ונאמר. זה הדבר אינו כתוב בתורה ולא רשום בקבלה. וכיון שנצטרכו החכמים כדי לפלפל ולבאר זה הענין מדרך השכל נחלקו בו על ג' אופנים. קצת מהם אמרו לא ימותו אלא יובילם יי לעולם הנמול כאשר יוביל את המתים אשר חיו והקיצו וסמכו על זה המקרא ובלע המות לנצח. וקצת מהם אמרו יחיו ימים מעטים ואחר כך ימותו ואחר כך יחיו בימי הישועה כדי שישוו לקדמונים שמתו וחי. וקצת מהם אמרו יחיו שנים רבות וימותו. ובסוף הישועה יקיצו ויכנסו לחי' עד. וזה המעם השלישי אמת וגכון וטוב מן השנים. כי החיים יראו את הגאולה וישמתו ויחיו שנים ת"ק מאות שנה ות"ר מאות שנה וימותו. ואחר כך יקיצו בסוף הישועה כדי שיכנסו לחי' עד. מפני שהק' בשר את המתים בגלות שהוא מתיה אותם למען שיראו את הישועה וישמחו אבל החיים אשר תהיה הישועה בימיהם כיון שראו אותה כבר אין פנים להיותם חיים עד העולם אבל ראוי שימותו כדרך כל הארץ ואחר כך יחיו. וראיה על אריכות ימי חייהם בימי הישועה מה שא' כימי העץ ימי עמי כי יהיו ימיהם דומים לימי אילנות. עד אשר יהיה מי שמת והוא בן ק' שנה כמי שמת עכשיו והוא בן מ' שנה מפני שימיהם יהיו ת"ק וכן כת' כי הנער בן מאה שנה ימות. ומי שהעיו פניו ותשא על בני אדם והוא בן ק' שנה יקלל וינזף בגערה כדרך שמקללין את הנער קמן שני והחוטא בן מאה שנה יקלל. וזה החוטא הנזכר אינו חוטא על אלקיו מפני שכל חוטא לאלקיו באלו אפילו הוא בן ק' שנה או בן כ' שנה משפטו אחר. אבל זה החוטא הוא חוטא על בני אדם ומנהג בני אדם כך הוא שהם נושאים את פני הזקן ועוברין על פשעיו מה שאינם עושין כזאת עם הבחור. ובימי הישועה מי שהוא בן ק' שנה דומה בעיניהם לנער קמן ומי שהוא בן ת"ק ות"ר שנה הוא בעיניהם זקן. לפכך אם יתא איש והוא בן ק' שנה יקלוהו וינהגו בו קלות ראש ויקללוהו ויהיה דומה לנער שנופלים אותו בגערה ולא ישאו פניו כפני הזקן. א' הגאון החוקתי באלה הדברים והאמנתי באמתתם וחברתים ושמתים לעם יי למען שיהיו באמונתם ויבטחו על בשורתם וחיובין אנתנו שנאמין בתחית המתים כאשר האמננו באותות הנביאים הקדמונים. ובשביל שכל הנביאים עתידים להקבץ יחד בימי התחיה ונשמתה בהם והיום אנו מתאווים לראות אחד מהם. וגם יראה כל אחד ואחד ממנו איש את אחיו ואת

קרובו והבן יראה את האב והאב את הבן. ונאמין בגמול י"י המוב
שנ' זה י"י קיינו לו נגילה ונשמחה בישועתו.

LXV. עוד חבר הגאון מגלה וקראה ספר פדות ופורקן. וכן
התחיל. הודיענו הק' על ידי עבדיו הנביאים שהוא עתיד להחיש
ישעינו ולכנס נפוצותינו להושיעני מלוחצינו ויביאנו לארצנו ונשכון
בעירנו ששים ושמים וכן כת' כה אמר י"י הנני מושיע את עמי מארץ
מזרח ומארץ מבה השמש. ואע"פי שהנביאים כתבו בענין הישועה
ספרים רבים. מן משה רבנו למדנו עיקר הנחמה וכללי הבשורות
וכן א' ושב י"י אלקדך את שבותך ורחמך. וחישת הפורקן ראוי מקנץ
השכל בכמה ראיות. הראשון מצדקת גבואת משה ומאמתת מופתיו
وهוא החל ובשרנו ביאת הגואל והצמחת הגאולה ומנבואת ישעיה
ומאמתת מופתיו. וכן שאר כל הנביאים אשר בשרו אותנו ובלי
ספק ידוע כי הק' מקים דברו ומחיש בשורתו כמו שנ' מקים דבר עבדו
ועצת מלאכיו יושלים. והשני. ידוע ומבואר שהק' דיין אמת ושופט
צדק והכל יודעים שאנו לחוצים ומשועבדים ורחופים בגלות הנמשך
ובלי ספק שקצת ממנו בזה הגלות מוכים ונשפטים על עוונינו וקצת
ממנו בתוכחות בלי עון ואשמה וראוי שיהיה לזה השעבוד קץ ותכלית
מפני שאין בעולם כלום שאין לו קץ וסוף. לפכך כיון שיתם זה הקץ
ויכלה זה השעבוד יהי נועם י"י על המסורים. וכן כת' דברו על לב
ירושלם כי מלאה צבאה. והשלישי כי הק' צדיק בכל דרכיו ולא יפל
מכל דבריו ארצה. וכן כת' ודבר אלקינו יקום לעולם. והרביעי ידוע
כי אנחנו מקישים זה הועד על הועד הראשון ואנו מאמינים באמתת
ביאת הגאולה האחרונה כאמתת ביאת הגאולה הראשונה שהיתה
במצרים. וידוע וגלוי כי בהיותנו בימי השעבוד הראשון אשר היה
במצרים כבר לא קבל י"י לנו לעשות עמנו מכלל הטובות והנעימות
יותר משני דברים אחד שהוא עושה את משפטינו ונוקם את נקמתנו
ומושיענו מצרינו. והשני שהוא נותן לנו ממונם ונכסיהם. אלו
הועודים קבל לנו בלבד וגם את הגוי אשר יעב' דן אנכי. וכיון
שנאלנו מצרינו הוסיף על הבשורות מהם הרבה בשורות ונחמות ונפלאות
עצומות כקריעת הים וירידת המן ועמידת הר סיני ומים מצור וסכוך
הענן והדומה להם.

LXVI. ועכשיו שקבל לנו נחמות רבות ובשורות עצומות שאין
להם סך ושיעור אשר שם אותם חלף שעבודנו על אחת כמה וכמה
שיוסיף הק' אלף פעמים לפכך בלי ספק עתיד הק' להוסיף עליהם כהנה
וכהנה מפני שאין חסדו חסר ואין טובו מתמעט ואין לו כילות וצייקנות.
והוא אומר מעט ועושה הרבה קל וחומ' בזמן שיאמר הרבה בלי ספק
שהוא עתיד להרבות ולהוסיף. וכן א' תחת בשתכם משנה וכלמה
ירנו חלקם. לכן בארצם משנה ירשו ולא עוד אלא שהוא מדמה

שעבודנו ולחצנו כהרף עין וכרגע אחד ונתמותינו ובשורותינו ברחמים עצומים וכן כת' ברגע קמן עזובתיך וברחמים גדולים אקבצך. וכללו של דבר שהוא עושה עמנו כמו שהבטיחנו והטיבך והרבך מאבותיך. ובשביל זה הבטחון הוא מזכיר ברוב מקומות יציאת מצרים למען שנזכור מה ששמענו מאבותינו וראינו בעינינו. מכאן ידענו כי אם נותר כלום מן הנחמות שלא נאמר בענין פורקן האחרון כבר הוא נכלל בזה הועד כימי צאתך ממצרים אראנו נפלאות. ולפכך אנו מקוים לביאת הועד הזה ושואפים לבשורה הזאת ואין אנו מתרעמים על צורנו ולא מתאוננים עליו בימי גלותינו אלא אנחנו תמיד מודים בצמיחת ישענו ומתחזקים בתורתנו. וכן צונו אלקינו חזקו ידים רפות. ועוד נא' חזקו ויאמץ לבבכם. אבל הרואה אותנו ואנחנו מחשים בגלותינו ומיחלים לאלקינו בימי ענינו כבר הוא תמה ממנו ומתעב חכמתנו ומבזה תקותנו מפני שלא נסה כאשר נסינו ולא האמין כאשר האמננו. והוא דומה בזה הדבר למי שלא ראה מימיו איש שהוא זורע חטים או נוטע אילנות לפיכך כיון שיראה איש אשר הוא זורה את החטים בסדקי האדמה או טומן זרעונים בחורי תלמי שדה כבר הוא תמה מאותו האיש ומשחק בו ולועג עליו. אבל בימי הקציר ידע האיש שהוא שעל גפשו הוא שוחק ועל דעתו הוא לועג כשיראה לכל כור וכור שזרע כורים הרבה בכפלים וכן הכת' מדמה את ישענו כזרע וקוצר הזורעים בדמעה ברנה יקצורו. וגם האיש ההוא דומה לאיש שלא ראה גומל יונק ומגדל ילד לפכך כל זמן שרואה איש שהוא מצטער בגדול ילד מלעיג על האיש ההוא ומשחק בו ואו' מה תקוה יש לאיש הזה מזה הבן אשר הוא מצטער בגדולו ואיזה טובה יוכל זה הבן לעשות עם אביו תחת זה הצער שאביו מצטער ממנו. אבל כיון שיגדל הנער ויגיע לפרק אנשים ויהיה מלך גדול או חכם גדול אז ידע האיש ההוא כי במדעו הוא לועג. וכן הכת' מדמה ישעינו ופדותינו בילד זכר ככ' בטרם תחיל ילדה. ועוד ידוע לכל מנבורת אלקינו שהוא יכול להושיענו. ואי אפשר שנהרהר בלבנו שמא אינו יודע בעלבונינו או אינו מביט בלחצינו או שמא אינו שופט בצדק או שמא אינו מרחם עלינו. אין ראוי שנהרהר כזאת. וכן כת' למה תאמר יעקבי. וכן כת' הן לא קצרה יד יי' מהושיע. אבל ראוי עלינו שנאמין ונודה שהוא שת לעבודתינו שני קצים אחד מהן קץ התשובה והשני קץ הגאולה לפכך איזה קץ קדם את חבירו לאלתר יצילנו צורנו משעבודינו ויחיש ישעינו. הלכך אם ישר' עושים תשובה נגאלים לאלתר ולא יתאחר ישעם עד עת קץ. אבל יתקיים עליהם מה שכ' בתורה והיה כי יבוא עליך הדברים האלה הברכה והקללה והשבות אל לבבך ושבת עד יי' אלקיך ושמעת בקולו. וכשנשמע בקולו לאלתר ושב יי' אלקיך את שבותך וכל הענין. אבל אם נתמעטה תשובתינו נתאחרנו בגלותינו עד עת

קץ. קצת ממנו יהיו נפרעים מהם על עונותינו. וקצת ממנו מיוסרים בתוכחות על לא עון. וזה הדבר ידוע ומבואר שקצת בני אדם מנגעים בנקמות על עונם וקצת בתוכחות על עונם. ולא עוד אלא שבימי המבול כך היו מפני שמקצת מהם לא היו ראויין לא לנקמה ולא לפרעון כיונקים ועוללים. לפכך אל יתאונן מתאונן ויאמר אלו היו ביניכם הצדיקים כבר הושיע יי אתכם. והלא משה ואהרן ומרים היו במצרים והיו בכלל הלחוצים והמענים עד תום כל הקץ יתר משמונים שנה וכן אנחנו דומים בשעבודינו כאבותינו.

LXVII. וכיון שהגעתי עד זה הענין ראוי שאפרש עניני קץ הגלות. ואומר כשבקש צורנו להגיד סוד הקץ לדניאל הראה אותו ג' מלאכים אחד מהם היה עומד ממעל למימי חדקל ושנים האחרים אחד עומד על שפת היאר מזה ואחד על שפת היאר מזה ואלו השנים שהיו עומדים על שפת חדקל היו שואלים את המלאך אשר על המים עד מתי תהיה הנאלה וכיון ששאלו כן הרים המלאך את ידיו אל השמים ונשבע להם בחיי העולם על מדת הקץ. ואע"פי שלא בקשו ממנו שישיב. וכן א' דניאל ואשמע את האיש לבוש הבדים וגו'. אבל המלאכים כיון ששמעו ממנו מועד מועדים וחצי ידעו כמה שנים הם והבינו פתרון מועדים וחצי ודי להם הדבר. אבל דניאל לא הבין כמה שנים הם. לפכך שאל דניאל את המלאך אשר היה עומד על המים מה פת' מועדים וחצי. וכן כת' מה אחרית אלה. לפכך הגיד המלאך לדניאל סבת הדבר ועלתו אשר בשבילה סתם וחתם הדבר למען שלא ידעו האוילים הסוד ויצר לבם ותקוט נפשם מפני שאין חכמתם סובלת כאשר סובלת חכמת החכמים ואין מדעם עומם כמדע הנבונים מפני שהחכמים אוהבים חיי עד והאוילים אוהבים חיי העולם הזה. וכן א' לך דניאל כי סתומים וחתומים הדברים עד עת קץ יתבררו ויתלבנו ויצרפו רבים והרשיעו רשעים ולא יבינו כל רשעים והמשכילים יבינו. ואחר שאמר לו זה הענין פתר לו פתרון מועדים וחצי והודיעו שהם אלף ג' מאות ול"ה כמו שכת' אשרי המחכה ויגיע לימים אלף. ופתרון ימים הם שנים. ודומה לו ימים תהיה גאלתו. ואמר אחריו עד מלאת לו שנה תמימה. ונפרש כיצר נעשה פתרון מועדים וחצי אלף ושל"ה ונאמר שמלת למועד היא טפלה ומשרתת את הדבר אשר נאמר אחריה ודומה לה למועד חדש האביב וכן למועד הכת' הגה משרת למועדים וחצי. לכן כלל קץ הגלות הוא מועדים וחצי. ויהיה פתרון מועדים שתי עתות מלכות ישר' אחת קודם בנין הבית ואחת לאחר בנין הבית וכללם שמונה מאות ותשעים שנה. ת"ף לפני הבית ות"י שנה אחריו וחציים תמ"ה שנים יהיה הכל כללם אלף ושל"ה שנה לא חסר ולא יתר. וכן שיעור ומעת הוסר התמיד ולתת שקוץ שומם אלף מאתים ותשעים יהיה מגין זה הקץ מיום שנעשתה נזרה בבית שני בתחלת בנינו והיא היתה

מאחר שנ' אלף של"ה כמ"ה שנים ויהיה פת' עד ערב בקר אלפים
 ושלוש מאות ונצדק קדש. נחשב ימים ולילות יחד כיון שנהלק אותן
 ימים יהיה אלף ק"ן שנה ויהיה זה הקץ נחשב מאחרי אשר נאמר קץ
 הראשון שהוא אלף של"ה כמאה פ"ה שנה למען שישוו הקצים ביחד
 ותהיה תכלית מנין בשנה אחת בלי חסר ויתר. וכן עשה אלקינו
 בשני הקצים הראשונים כאשר עשה בג' קצים הגתתכים והנגזרים על
 גלותינו. וכן שת אלקינו לשני קצים הראשונים עשה במ מדות משונות
 למען שלא יהיה ספק בלבנו שמא [ו]אולי אין לו סוף וחקר. לפכך כיון
 שיתברר לנו שהקצים הראשונים אמת היו. ואע"פ שהיה בהם כמה
 ספיקות וחלופים שהיו נמצאים בעתותיהם כך נאמין שהקץ הזה אע"פ
 שיש בו מדות משונות וחשובות מתחלפות זו מזו כבר כולם אמת ויש
 למו סוף וחקר.

LXVIII. ואשוב ואומר כבר נתברר לנו שכל זמן שישר' עושים
 תשובה נגאלים מיד ואם אינם עושים תשובה ישארו משועבדים בגלותם
 עד תום כל הקץ. ואם יתם כל הקץ וישלם הגלות ולא נעשה תשובה
 כבר אי אפשר שתבא הנאלה מפני שאין ראוי שיושיע י"י את הרשעים
 ולפכך יהיה שעבודם בשביל עונם. וכיון שנתמיד לעשות העונות
 כבר אי אפשר שתהיה התשועה ואי אפשר שיתאחר דבר י"י ולפכך
 אמרו רבותינו כל זמן שיתמו ימי הקץ וישר' הולכים בשרירות לבם
 הק' מביא עליהם צרות קשות עד אשר יכנעו וישובו מדרכם הרעה
 וישובו אל י"י בכל לבם. ובשעה ההיא לאלתר יחיש הק' ישעם וימהר
 גאולתם. וכן שנו חכמים אם ישר' עושין תשובה מיד נגאלים ואם לאו
 הק' מעמיד מלך עליהם וגזרותיו קשות כגזרות המן והם עושין תשובה
 ונגאלים. ופרשו ואמרו בסוף הקץ אם לא יעשו ישר' תשובה הק'
 מעיר את רוח איש משבט יוסף מהגליל העליון והוא נקרא משיח בן
 יוסף ויעמד האיש ההוא ויקבץ מעט מישר' ויבא אל המקדש אל ירושלם
 ובימים ההם בימי בואו תהיה מלכות אדום מולכת על ירושלם ועל
 ארץ הצבי וישב בירושלם משיח ימים מעטים ואחרכך יעלה עליהם
 מלך מאדום ושמו ארמילוס וילחם עם משיח בן יוסף ועם אנשיו ויהרוג
 הרג רב וישבו מהם שביה רבה וילחצם ויעשה עמם משפטי נקמות
 ויהרוג את משיח בן יוסף ותהיה צרה גדולה לישראל אשר לא נהייתה
 מהיות גוי. והקשה בכל הצרות היא המחלוקת אשר תהיה בין ישר' ובין
 ממלכות הארץ עד אשר יעמדו כל המלכים ויגרשו את ישר' ויוציאום
 מבתיהם ויבריחום מן הערים אל המדברות וישארו שם רעבים וצמאים
 בוכים ונאנחים ומרוב המהומות והצרות יפשעו אנשים רבים ויכפרו
 בי"י ויעזבו את תורתו. והנשארים המאמינים בי"י והבוטחים בשמו
 הנצפים בכור עוני ונבחנו במצרף המשפט בעת גדול צרתם ועוצם
 דוחקם ורעבונם וצמאונם יחון י"י וירחמם ויגלה להם את אליהו הנביא.

Ⓔ

ובעת ההיא תצמית הגאלה ותבא הישועה וישלח יי את משיחו ויחדש ממלכות (!) צאנו.

LXIX. וכיון שמצאתי זו ההלכה נעתקת בפי החכמים תורתי וחפשתי לה ראיות וקנצים מן המקרא ומצאתי לכל דבר ודבר ראיה ברורה. הראשון יש ראיה מן הכת' כי מלכות אדום תשלוט על ירושלם קודם ביאת הגואל שכן מצאנו כת' שישר' באחרית הקץ עתידין לקחת את ירושלם מיד אדום ומיד בני עשו ויפשטו את ידיהם בכל העולם וימלכו עליו מאחרי אשר מלכו עליו האדומיים כמו שנאמר ועלו מושיעים בהר ציון לשפט את הר עשו והי' ליי המלוכה. וזו המלחמה וזו המשפט שעתידין ישר' לעשותם באדום על יד בני רחל יהיו שנ' לכן שמעו דבר יי אשר יעץ על אדום ומחשבותיו אשר חשב על יושבי תימן אם לא יסתבום צעירי הצאן. ויהיו העם הנקבצים עם משיח בן יוסף הנלחם עם אדום אנשים מעטים ככ' ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה. ומלך אדום הנלחם עמם יהרוג מהם הרג רב וישבה שבי וכן כת' הנה יום בא ליי וחלק שללך בקרבך. והשר הגדול שהוא משיח בן יוסף הממונה עליהם ימות בחרב אדום ויאנחו עליו ויספרו לו וכן כת' והביטו אלי את אשר דקרו וספרו עליו.

ובעת ההיא תהיה צרה גדולה כמו שנ' ובעת ההיא יעמד מיכאל השר הגדול העומד על בני עמך והיתה עת צרה אשר לא נהיתה מהיות גויי ובעת ההיא ימלט עמך כל הנמצא כתוב בספר. ובזמן ההיא תהיה מריבה גדולה ומלחמה עצומה בין ישראל ובין אומות העולם עד אשר יגרשו אותם העמים מן הערים אל המדברות וכן כת' והבאתי אתכם אל מדבר העמים ונשפמתי אתכם שם כאשר נשפמתי את אבותיכם במדבר ארץ מצר'. וזה ברעב ובצמא ושם יצרפם יי ויבתנם כיצד תהיה תוחלתם עם אלו הצרות וכיצד תהיה אמונתם ויושר לבותם בעבודת יי ועל זה א' אחריו והבאתי אתכם במסורת הברית. ומעוצם אלו הצרות יפשעו רבים מישר' וימרדו בצורם ותתמעט יראתם לפי שיאמרו בעת בא הצרות ההם זו היא אחריתנו וזו היא תקותנו אשר קוינו וזה שכרנו וגמולנו וכן כת' אחריו וברותי מכם המורדים והפושעים ביי מארץ מגוריהם אוציא אותם ואל אדמת ישראל לא יבאו. אבל הנשארים מהם הברורים והצרופים המיתלים ליי והמקוים לישועתו יחנם יי וינחמם וישיב את לבם ככ' הנה אנכי שלח לכם את אליהו ונני. עד והשיב לב אבות על בנים. בכך נתברר לנו שכל אלו המעשים שאמרו רבותינו כבר קדמום הנביאים ופרסמום לנו. וברוב רחמי שדי עלינו הודיענו איך תקרינה אותנו אלו הצרות מטרם היותם למען שלא ישיגונו פתאם ונתייאש מישענו. ואל ביאתם א' הנביא שהצדיקים יהיו או בעת ביאתם מכנף הארץ ומירות שמענו צבי לצדיק לפכך אם אין ישראל עושים תשובה יתחייבו באלו הצרות ואלו המהומות בימי משיח

בן יוסף. ואם ישראל עושים תשובה יגלה משיח בן דוד להם פתאם ויראו אותו מבלי ביאת צרה. ואם קדמו משיח בן יוסף במעט ימים כבר הוא יהיה כציר וכשליח המסקל הדרך והמפנה האורה והמיפה את מעשה ישראל וכן כת' הנה אנכי [וגו'] הנני שולח מלאכי ופנה דרך לפניו. ויהיה משיח בן יוסף כצורף באש לבעלי העונות החמורות וכמכבס בבורית לבעלי עונות הקלות כמו שא' אחריו ומי מכלכל את יום בואו ומי העומד בהראותו כי הוא כאש מצרף וכב' מכבס. ואם לא יבא משיח בן יוסף יבא משיח בן דוד פתאם אל היכלו ואל עמו וינהג עמו אנשים מישר' ויעלו כלם אל עיר הקדש אל הר י"י אם ימצאו שם מלך אדום הנקרא ארמילוס יהרגוהו ויתפש המשיח את ירושלם וינקם באדום נקמות גדולות וכן כת' ונתתי את נקמתי באדום ביד עמי ישראל ואם היתה ירושלם ביד מלך אחר מארמילוס כבר הוא מאדום יהיה. ובזמן ההוא יבשר מלך המשיח את עמו ישראל בבשורות גדולות וינחם אותם וידבר על לבם וירפא את מכתם. וכן כת' רוח י"י עלי יען משה י"י אותי לבשר עניים שלחני לחפש לנשברי לב וגו'. עד לנחם כל אבלים ויראו בעיניהם ההוד והכבוד והשמחות והישועות והנחמות אשר שמעו באזניהם כמו שא' אחריו לשום לאבלי ציון לתת להם פאר תחת אפר [1]שמן ששון תחת אבל. ובעת ההיא יבנו הערים התרבות וישכנו שם ככ' ובנו חרבות עולם.

LXX. אז בזמן ההוא ישמעו אנשי גוג ומגוג אנשי ארץ אדום את שמע משיח בן יוסף ואת שמע תפארת ארצם ונעימתם וטובתם ושלוותם ואת רוב נכסיהם וממונם וישיבתם בלי חומה וברית ודלתים ויתיעצו לעלות עליהם למלחמה וכן כת' בענין גוג ואמרת אעלה אל (!) ארץ פרוזת. ויקבצו עמם עמים רבים וגוים עצומים מכל גוי ואומה וינהג אותם עד ירושלם ככ' ובאת ממקומך מירכתי צפון אתה ועמים רבים אתך לפכך יהיו העמים הנקבצים עמם על שתי כתות. כת אחת מהם הם הכופרים והפושעים ב"י שהם חייבים כלייה ואבדון. וכת אחת מהם הם היראים את י"י החפצים לשמור דת יהודית. הלכך החטאים והפושע' שבהם שנתחייבו כלייה הם שג' בהם והורדתים אל עמק יהושפט ונשפמתי עמם על עמי ונחלתי ישראל אשר פורו בגוים. שלחו מגל כי בשל קציר וגו'. עד המונים המונים בעמק החרוץ. והיראים את י"י הם אשר נא' בהם אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם י"י. א' הגאון המגפה אשר יגף י"י בה את הרשעים שבהם על ארבעה חלקים. קצת מהם ימטר י"י עליהם דם ואש וגפרית ואבני אלגביש עד אשר יאבדו ויכלו ככ' ונשפמתי אתו בחרב (!) ובדם ונשם שוטף ואבני אלגביש. וקצת מהם יהרגו איש את אחיו ואיש את רעהו בחרב ככ' וקראתי עליו לכל הרי חרב. וקצת מהם ימם בשרו וימק שארו ככ' וזאת תהיה המגפה אשר יגף י"י את כל הע' אשר צבאו על ירוש'. וישלח

B²

איש את ידו לאתו את יד רעהו בידו ורמס ותפול ככ' והיה ביום ההוא תהיה מהומה רבה בהם והתזיקו איש את יד רע' ועלתה ידו על יד רעהו. והנשארים בהם ישי' כ' בהם אות וסימן וחבורות ופצעים ומכות ונגעים קצת מהם תשחת עינו וקצת יחתך אפו וקצת תיבש זרועו וקצת מהם תפל אצבעו ויצאו כלם מארץ ישר' וילכו אל קצות הארץ ויגידו לכל העמים את הנפלאות והמופתים אשר ראו בעיניהם - ככ' ושמתי בם אות ושלחתי מהם פלמים אל כל הגוים.

LXXI. והישרים שבהם על ארבעה חלקים. קצת מהם ישרתו את ישר' בבתיהם ובחצריהם והם הגדולים שבהם ככ' והיו מלכים אומניך. קצת מהם יהיו חורשים את השדות ומעדרים הגנות ככ' ועמדו זרים ורעו צאנכ' ובני נכר אכריכם וכורמיכם. קצת מהם יהיו עושים מלאכת המדינות והערים ועליהם נא' ולקחום עמים והביאום אל מקומם והתנה' בית ישר' על אדמתם לעבדים ולשפח'. והנשארים מהם ישבו אל עירם ואל ארצם ויהיו עובדים את י' ואת מלך המשיח ויגזור עליהם מלך המשיח לחוג את חג הסכות ככ' והיה הנותר מכל הגוים הבאים אל ירוש' וגו'. עד ולחג את חג הסכות. וכל אומה ואומה אשר לא תחג את חג הסכות בזמן ההוא לא ירד עליהם הגשם ככ' והיה אשר לא יעלה מאת משפחו' הארץ אל ירוש' וגו'. הלכך אם יאמרו אנשי מצרים אין אנו צריכין לגשם לפכך לא נחוג חג הסכות מפני שנהר שיחור משקה שדותינו וכרמינו לפכך הודיענו כי בשנה אשר לא יחגו בה ייבש שיחור שלהם למען שידעו כי יד י' חוקה היא ובהיות הנפלאות בהם יהיו כל העמים מתקרבין לשרת את המלך המשיח וגם מביאים אליו את ישר' אשר נשאר בנייהם ויובילם אליו במנחה ובדורון ככ' ולקחום עמים והביאום אל מקומם ולפכך תהיה כל אומה ואומה עם ישר' כפי השגת ידה ועשרה. העשירים מהם יביאו את ישר' בכבוד ובהדר בסוסים וברכב ובכל יופי ככ' והביאו את אחיכם מכל הגוים מנחה וגו'. והדלים שבאומות יהיו נושאים וסובלים את ישר' איש על שכמם ובכתפיהם ועומסים את בנייהם בחיקם ועל ידיהם ככת' והביאו בניך בחצן. והנשארים מישר' באיי הים יביאום האומות בספינות אל מלך המשיח עם כסף וזהב ככ' כי לי איים יקו ואניות תרשיש וגו'. עד כספם וגו'. והנשאר מהם מעבר הנהר יביאום הכושיים באניות העשויות מגמי ושעם עד אשר יביאו אותם אל ארץ מצר'. ומפני מה באניות של גמי מפני שיש בנחל מצרים סלעים גדולים עומדים בתוך הנהר ואין אניה עשויה מעצים יכולה לעבור שם שמא תשבר ושלגמי תכפף ככ' הוי ארץ צלצל כנפים אשר מע' לנהר כוש השולח בים צירים ובכלי גמא על פני מים וכת' בתריה כל יושבי תבל ושוכי ארץ כנשא גם הרים תראו ועוד א' אז אהפך אל עמים שפה ברורה. עד עתרי בת פוצי יובילון מנחת. (!)

ואשר ישאר מהם במדבר ואין אדם נושאו ולא מובילו אל ירושל' בעת
ההיא יביאהו י"י במהרה כאלו העב נושאו שנ' מי אלה כעב תעופנה.
או כמו שהרות מביאו שנ' אומר לצפון תני ולתימן אל תכלאי.
אחרכך שיתקבצו כל החיים מכל ישר' אז בעת ההיא יהיה י"י את
המתים ויהיה בכלל החיים משיח בן יוסף וילך בראשם מפני שהוא
צדיק ואיננו ראוי לנקמות אבל הוא כשאר צדיקים המנגעים על לא
עון שיש להם שכר טוב על ייסורם וכן הוא עתיד לקבל שכר נגעו
בימי משיח בן דוד. וכיון שיקבצו החיים ויהיו יחדש אלקינו בניין
ירושלם ככ' כי בנה י"י ציון גראה בכבודו ויבנה אותה אלקינו בהיכלות
ואולמות ותאים וחצרים ועזרות ולשכות כמו שזמ' ביחזקאל בענין צורת
הבית. וכן פירש ישעיה וא' ושמתי כדכד שמשותיך. ואחרכך יבנה
את כל הארץ וישכלל את כל הערים עד שלא ישאר בארץ מקום חרב
ולא מדבר אלא אגמים ונהרות ומעיינות ככ' והיה השרב לאגם וצמאון
למבועי מים.

LXXII. בזמן ההוא יהיה אור שכינת י"י מאיר על ירושלם מהארץ
ועד השמים והאור ההוא יהיה מזהיר מכל מאורי אור ככ' קומי אורי.
והלכו גוים לאורך. ובעת ההיא יהיה כל מי שאינו יודע דרך ירושלם
יהיה הולך לנגוה האור ההוא מפני שהאור ההוא משוך ונמוי מן השמים
אל הארץ כעמוד אש. ובזמן ההוא יהיה דבר י"י ונבואתו נמצאים
בפה כל ישר' ככ' אשפך רוחי על כל בשר וגו'. עד וגם על העבדים
ועל השפחות אשפך רוחי. וכיון שילך אחד מהם אל מדינות העמים
ויאמר להם מבני ישר' אני יאמרו לו הגוים ואם אתה מהם הגד לנו
מה יהיה למחר ומה עתיד להיות או ישאלו ממנו שיגיד להם דבר
סתום ונסתר וכיון שיודיעם אז יכירו וידעו כי הוא מן עם י"י ככ'
ונודע בגוים זרעם וצא' לעי' כל רואיהם יכירו וגו' (!). ותהיינה נעיונותם
וממשלתם מותמדת עדי עד לא תסור ולא תחלף ככ' ישר' נושע בי"י
תשוע' עולמ' לא יבושו ולא יכ' (!) עד עולמי עד ובכל עניני הגאולה לא
הזכיר עד עולמי עד אלא בזה הענין להודיענו כי התשועה קיימת לעת
למען שנאמין ונקוה ביאתה ויטב לבנו ותשמח נפשנו וגם כדי לבטל
דברי האומרים כי יש לישועה סוף לפכך הוסיף עד עולמי עד. וגם
הודיענו צורנו שבימים ההם יהיו כל ישר' חפצים בקיום המצות ויהיו
מתרחקים מן העונות כמו שזמ' בענין ומל י"י אלקיך את לבבך. ועוד
א' ונתתי לכם לב בשר. ובשביל כמה דברים יהיו בוחרים בעשיית
הזכויות ויהיו כלם צדיקים מפני שהם תמיד רואים אור השכינה ומפני
שכלם יהיו נביאים ואין אדם בעולם מזיקם ואין עניות שולטת בהם.
וגם הודיענו כי כל המכאובים והנגעים והחללים יעדרו מכיניהם
ויהיו שמחים וששים עד אשר יחשבו בלבם מרב שמחתם שמא אולי
נתחדשו שמים וארץ חדשים בעבור כי אינם רואים יגונות ואנחות

כאשר ראו בימים ראשונים כאשר מפ' בענין כי הנה השמים החדשים וגו' (!). כי אם שישו ונילו עדי עד אשר אני בורא. כי אני בורא את ירושלם גילה ועמה משוש. ואשרי הדור הזוכה לראותו. אשרי העם שככה לו.

LXXIII. אחר הדברים האלה אזכיר קצת אשר שמעתי בני אדם אומרין כי אלו הנחמות והבשורות כבר עברו ובבית שני היו ויש להם על הדבר הזה מליצות ופלפולים רעועים אשר עליהם יסדו את קנציהם וכן אמרו כל הנחמות על תנאי הם אמורים כמו לא יבא עוד שמשך וגו' לא ינתש ולא יהרס עוד לעולם כולם על תנאי הם אם ישמרו ישר' את התורה ומצות קונם יתקיימו עליהם אלו הנחמות ואם יחטאו יבטלו. והנה בדקתי קנציהם ובמלתים מכמה פנים. אחד מהם ראיתי והנה כלל הנעימות אשר א' משה אינם נאמרים אלא על תנאי כמו אם שמר תשמר את כל המצוה והוריש י"י את כל הגוים. ועוד אמר כי אם שמע תשמעו בקולו. והיה עקב תשמעון. וכדומה לאלה. אבל באלו הנחמות אין שום תנאי בעולם אבל הם בשורות מיוחדות ומפורדות. ועוד שאנו מקישים על הנחמות על הנזרות הנזרות אחר המבול כי הוא נשבע שלא להביא מבול פעם שנית וכיון שנשבע כבר במלה הנזרה ההיא ואי אפשר להיות פעם שנית אבל אם יחטאו בני אדם פעם שנית כאשר חטאו קודם ביאת המבול יהיו גדונים בדבר אחר. וכן אמר באמצע הנחמות כי מי נח זאת לי להודיענו שכשם שהוא עושה עם באי עולם כך הוא מקים לישראל כאשר נשבע לבאי עולם שכל עת שיחטאו לא יהיו גדונים במים כך אם יחטאו ישראל בימי הישועה לא תסור מלכותם אבל יהיו גדונים בדבר אחר וכאשר נשבע שלא יהיה מבול כך נשבע שלא תמוש הישועה ולא תמוט הנאלה. ועוד הודיענו הק' שכלם יהיו צדיקים ותסידים והוא יודע האותיות קודם היותם לפכך אי אפשר שיהיה ביניהם חטא ועון וכיון שאין להם עונות נמצאות כבר אלו היו כל הנחמות על תנאי אמורות כבר לא היו חוששים מן התנאי ההוא מפני שכלם צדיקים.

LXXIV. וכיון שנתבררו אלו הקנצים אשוב ואשיב עליהם ט"ו תשובות. חמש מהן מן הכתב. וחמש מהן מן הקבלה. וחמש מן מראית העין. מן הכתב. הראשון מהם כך כת' באלו הנחמות כי כל ישראל יקבצו מארבע כנפות הארץ לבא אל ירושלם ולא ישאר אפי' אחד מהם בארץ גכריה. כמו שנאמר וכנסתים אל אדמתם ולא אותיר עוד מהם שם וגו'. ובימי בית שני לא נקבצו אל ירושלם רק ככתוב כל הקהל כאחד ארבע רבוא אלפים שלש מאות (1) ששים. והשני. נאמר בנחמת ירושלם שכל ישראל יקבצו בימי הישועה מאיי הים שנאמר [ו] מעילם [ו] משנער [ו] מחמת [ו] מאיי

הים. ובימי הנלות הראשונה לא נלה אחד מישראל לאי הים ואיך יוקבצו מהם. והשלישי. נזכר בנחמת ציון ובנו בני נכר חומותיך. ובבניין בית שיני לא רצו שתבנה החומה אפי' על ידי ישר' אלא תמיד היו נלחמים עמם בעבור הבנין שנאמר באחת ידו עושה המלאכה ואחת מחזקת בשלח. והרביעי. כת' בנחמות ופתחו שעריך תמיד. ובימי בית שיני כת' (אשר) לא יפתחו שערי ירושלם עד חם השמש ועד הם עומדים יגיפו הדלתות. והחמישי. נאמר בנחמות כי הגוי והממלכה אשר לא יעבדוך יאבדו. ובימי בית שיני כת' הנה אנחנו היום עבדים והארץ אשר נתת לאבותינו לאכול את פריה ואת טובה הנה אנחנו עבדים עליה. וחמש ראיות שהם מן הקבלה. הראשון. כך אמרו הנביאים שבימי מלך המשיח יהיו ישראל דולקים את עצי השלח של גוג ומגוג. ובשבע שנים לא יצטרכו לחטוב עצים מהיערים אלא יהיו דולקים מעצי הנשק ושלח של גוג וכן כת' כי בנשק יבערו אש. והשנית. אמרו הנביאים כי בימי מלך המשיח יבש שיתור נהר מצרים במקום אחד ונהר פרת יתרב ויבש בשבע מקומות למען שתהיה דרך לעבור גאולים שנ' והחרים יי' את לשון ים מצרים והיתה מסלה לשאר עמו. והשלישית. אמרו הנביאים שבימי מלך המשיח יבקע הר הזתים מתציו מרוח מזרחית וממערבית ויחלק לשני הצאים/חצי האחד יהיה לרוח צפון והתצי אחר יהיה לרוח דרום וביניהם יהיה נתל גדול הולך ושוטף שנאמר ונבקע הר הזתים מתציו מזרחה וימה וגו'. עד והיה ביום ההוא יצא מים חיים מירושלם. והרביעית. מפורש ביחזקאל שיבנה הבית ביפיו ובצורתו ותכונתו. והחמשית. יצא מים חיים מן המקדש כמו שמפרש שם משיהיה על שפתי הנחל מפה ומפה עץ פרי פרוי יהיה למאכל. ובימי בית שיני לא היה מכל זה כלום.

LXXV. והחמשה ממראה העין. הראשון נאמר על יד הנביא כי כל העמים יהיו מאמינים ביי' שנאמר והיה יי' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה יי' אחד ושמו אחד. ועכשיו הגוים הולכים בדרכיהם הרעים כימי קדם. והשנית נא' על ידי הנביאים שישראל יהיו בשקט ושלוש מעול מלכות ומשעבודם ולא יאכלו עוד את לחמם ואת יגיעם ולא ישתו אויביהם תירושם שנאמר נשבע יי' בימינו ובורע עזו אם אתן את דגנך עוד מאכל לאויביך ואם ישתו בני נכר תירושך ועדיין נותנין מס ונושאים עול. והשלישית. אמר כי לא תהיה עוד מלחמה בעולם ולא חרב ולא חנית כמו שנ' (ו) לא ישאו גוי אל גוי חרב ועדיין נלחמים זה עם זה והורג איש חברו. והרביעית. הודיעונו הנביאים שירעה הזאב עם הכבש ויהיה האריה אוכל תבן כבקר לפי ששנאתם תסתלק. והיונק משחק עם הפתן שנאמר ושעשע יונק על חור פתן והם מוזיקים

כבראשונה. ואם יטעון טוען שזה הדבר נאמר על רשעי הארץ ותומסיה שישלימו זה עם זה ויעזבו חמסם. נשיב ונאמר הלא הם היום חומסים וגוולים יותר ממה שהיו עושים בראשונה. והחמשית. אמר הנביא שארץ סדום תבנה לכמו שהיתה בראשונה ככ' ושנתי את' שבותהם את שבות סדום ובנות' (!) ועוד אמר ואחותך (!) סדום ובנותיה והתורה אמרה שמימי סדום יהיו מתוקים ויהיו שותין מהן ומשקים השדות כמו שנאמר וישא לוט את עיניו וירא את כל ככר הירדך כי כלה משקה ועוד אמר כגן יי' כארץ מצרים. כגון ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן. והיום סדום הריבה ומימיה מלוחים הלכך אלו הענינים מודיעים שכל הנחמות והבשורות הם על ט' אופנים. בכלל הראשון קבוץ גלויות. השני בניין [הבית]. שלישי. החזרת מלכות לעם. רביעי. החזרת נבואה. חמישי. תחיית המתים. ששי. הרבות החכמה והנבואה. שביעי. הכנעת אויבים והרבות היחוד בין העמים. שמיני. הסרת כל מחלה ורוב רפואות יהיה. תשיעי. אריכות ימים לעד ברב טוב ונעימה ככ' ישר' נושע ביי' תשועת עולמים.

LXXVI. עוד חבר הגאון רב' סעדיה ספר וקראו ספור גמול ונעימות ופורען ונקמות. החל ואמר הק' גלה און עבדיו הנביאים שהוא ברא דירה מוכנת לתשלומין והכין תבל מזומנת לגמולים ושת זמן ומועד מוכן. ובזמן ההוא ובדירה ההיא יבדיל הק' בין צדיק לרשע ובין זכאי לחייב ובין עובד לבוגד שנ' והיה לי אמר יי' צבאות [ל]יום אשר אני עושה סגולה וגו' עד ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע בין עובד אלקים לאשר לא עבדו. ואפרש סימני הזמן וחקי העת ההיא ומשפט העולם הבא. ואומר. נתברר לנו בראיות וקנצים אשר פירשנו כי השמים וכל צבאם הארץ וכל אשר עליה והימים וכל אשר בהם נבראו בעבור בני אדם וכשנברא האדם נברא בתוך העולם ונעשה תיכוני באמצע הרקיעים ובתוך הממשים ונעשו שאר הממשים הגלמים והעקרים מקיפים עליו וסובבים אותו. ולזאת חננו היוצר הרוח הממללת והנפש השכלית והנבנית. פירוש ויהי האדם לנפש חיה לרוח ממללא. ולזאת נתחייבה הנפש היקרה על שמירת התורה וקבול המצות אשר הם לה סלם ומדרגה לרשת בה נעימות הגמול. ובאיזה זמן ימצא האדם אלו הנעימות. הוי אומר בזמן שיתם כלל הברואים וימלא חקר הנפשות אשר הסכים יי' לברוא אותם ותפץ לעשותם ובזמן שיגמרו וימלאו ויחקרו תכליתם יעתיקם צורם מזה העולם וישליכם לדירה אחרת והוא העולם הבא. שם ישלם לצדיקים ולכופרים לכל אחד ואחד כפי מעשיו וראיה לדבר קנצי השכל וראיות התורה והקבלה.

LXXVII. וכיון שנתברר לנו אומץ חכמת הק' ואיילות עזו כבר אי

אפשר שתהיינה הנעימות והגמולות המזומנות לצדיקים מעם צורם. הם אלו הנעימות הנמצאות פה מפני שכן מצינו בזה העולם תמיד שכל נעימה מוצמדת לשממה. וכל הצלחה מוצמדת לאנחה וכל רנה משתתפת לאנינה וכל שמחה מעומתת לצוחה וכל טובה מזומנת לעצבה ותכלית כל גאון דראון. ואחרית כל שמחה תונה. וסוף כל הנחה דאנה. ולא עוד אלא היגנות מכריעות את הששונות וכיון שהנעימות הנמצאות עמנו על זה המנהג נהוגים ועל זה הסדר סדורים כבר אי אפשר שתהיינה אלו הנעימות הנתונות לצדיקים הם אלו המתחלפות והנפגמות אלא ראוי שיהיה ליראי יי מקום מתוקן ועולם מוכן טוב ונאה מזה העולם ויהיה העולם הבא כלו אור ורוע כלו נעימה ועדן ושנות ארוכים והטובות אינם נפסקים. וראיה אחרת ראיתי והנה הנפשות הנמצאים עכשיו אינם שלים ושקטים בזה העולם ואינם רוצים בזה הדירה ולא חפצים בה ולא די להם אלו הטובות והגדולות הנמצאים בו. אלא תמיד הם מבקשים מעלות אחרות מתעלות על אלו וכל גדולה שתשיג אותה הנפש פה היא מבקשת יותר ומדרגה טובה ממנה. ומזאת ידענו שהיא נכספת למעלה מאלו המעלות והשקות גדולות ועצומות אשר אין להם חקר ותכלית ואין צמיד להם לא צער ולא תונה. וראיה אחרת מצאתי והנה יצר האדם מתאוה וחושק לעשות מעשים והם מכוערים אצל השכל ושמוצים במדע הבין כגון הגבהות והגנבה והזנות וכיוצא בהן. וידוע שכל זמן שאדם הולך אחר תאות יצרו ועושה כתאותו כבר סופו מתנחם ומשתומם ומתאנה על מעשים האלה. ומי גרם לו להשתומם אלו לא ידע שיש עת וזמן לכל חפץ אשר שם יקבל כל אחד מנת מדו וגורלו.

LXXVIII. ועוד ידעתי בנפש ברורה כי הק' קבע בשכל האדם יפי האמת וגעל הכזב שפירות הצדק וכעירות השקר חביבת הצדק ושנאת רשע והוא חפץ תמיד להטיב לטובים ולהרע לרעים להוכיח התועים ולשבת הצנועים. וידוע ומבואר שכל זמן שאדם מוכיח את האויל כבר הוא שומע ממנו דברים קשים ופעמים רבות ילקהו ויפצע את מוחו ואנו יודעין כי הק' נוהג עם כל יצוריו במשפט ובצדקה בכך ראוי מדרך השכל והמשפט כשקבע בשכלו של אדם אהבת הצדק ושנאת החמס והוא מצטער מהם כבר ראוי שישלם לו צורו שכר פעלתו בגמול טוב וחלק טוב על כל הצרות והעצב הקורות אותו בעולם אחר שהוא מלא הוד וכבוד. וראיה אחרת ראיתי בעולם הזה חומסים ונחמסים גוזלים ונגזלים החומסים שמחים והנחמסים מתאנחים הגוזלים מתענגים והנגזלים דואגים ומיתת שניהם שוה והק' אוהב משפט שונא גזל. בכך ראוי מדרך חכמה שיכין להם צורם מקום שלום כל מעשה וגמול על כל מפעל. ובו יפרע מהחומס כנגד עֲדונו וינעים לנחמס כפי יגונו. וראיה אחרת מצאנו בזה העולם את הכופרים מתפנקים

והמיוחדים מתאנקים ואין לכופרים מכפירתם עוצר ולא למיוחדים על יחודם עוזר. וזה הדבר מורה ומלמד שיש עת ומקום מוכנים ומזומנים חוץ מזה העולם לשלם לכל אחד כפרי מעלליו. וראיה אחרת ראינו שכל הורג נפש אחד יומת מיתה אחת. וההורג עשר נפשות אין לו רק מיתה אחת וכן הנואף. וזה המעשה יורנו וילמדנו שהשופט באמת והדין בצדק הכין מקום אחר וזמן לשלם זה המשפט. והוא העולם הבא. ומכתבי הקדש מצאנו שלשה קנצים. הראשון ממעשה יצחק אבינו שמסר עצמו לשחיטה למען עשות רצון קונו. למדנו מזה המעשה שאלו לא היה יודע שיש לו חלק טוב בעולם הבא לא פשט צוארו לשחיטה. ולא עוד אלא שאלמלא לא היתה דירת שכר ומקום גמול כבר לא הטריחו הק' למסור את נפשו על לא שכר. והשני. ממעשה דניאל שמסר עצמו לאריות לבלתי עזוב את התפלה. והשלישי מחנניה מיש' ועז' שהפילו עצמן לכבשן האש על קדושת השם ואלו לא היו יודעין שיש להם שכר טוב על שריפתם לא מסרו עצמם למיתה. אלו העניינים והדומים להם מבארים כי כל הנביאים היו מאמינים ביום הדין ויודעין שאין העולם הזה מקום הגמול אלא העולם הבא.

LXXIX. ואם יטען טוען ויאמר לא מצאנו כת' בתורה זכר העולם הבא ואין מפורש בה חקי התגמול של יום הדין. נשיב ונאמר כי הק' לא עזבנו בלא ביאר חוק יום הדין ולא העלים ממנו דתי העולם הבא אבל רוב נבואת הנביאים ואזהרתם ואיומם נאמרו ביותר על עסקי צלחון העולם הזה ועל גילותיו ועל תלאותיו ומחמת שני דברים עשו זה. הראשון כך דרך התורה ומנהג הנביאים כל פרשה וענין שיבקשו לבאר אותם ויהיה ביאורם נמצא במדע השכל ובעין החכמה לא יתעסקו בפירושו ביותר אבל יסמיכו את התלמידים על למוד הענין ההוא מתורת השכל ומהוראת החכמה. וראיה לדבר מענין מעשה אדם בעת שהתחילה התורה לפרש ויצו יי' אלקים על האדם לא' מכל עץ הגן וגו'. לא א' אנכי יי' אלהיך. לא תרצח. לא תנאף. לא תגנוב. מפני שהשכל מורה עליהם והחכמה מלמדת אותם לפיכך עזבה אותם. ופירש מעין הדעת טוב ורע. מפני שאי אפשר לדעת אותם ממדע השכל. כך עשו הנביאים הגידו לנו עסקי העולם הזה וטובותיו ותלאותיו מפני שאין השכל יודע אותם ואין דעתנו מורה עליהם אבל דתי עולם הבא אשר הם גודעים לדעתינו ונִכְרִים לחכמתנו לא השתדלו לבארם ביותר והסמיכונו על למודם ממדע השכל. והאופן השני כך וסת הנביאים ומנהג החזונים כשיחלו לפרש ענין צרכי בני אדם ועסקיהם ומעשיהם כך יעשו יפרשו להם את פרי צדקתם ותטאתם הנעשים במהרה ויבארו את המעשים והעסקים הצריכין לאלתר ובעת ההיא מפני שהם צורך בני אדם ביותר. והעסקים הרחוקים שאין בהם צורך

בימיהם יבארו ברמו ובדרך קצרה לכן בעת שנכתבה התורה היו ישר' בומן ההוא צריכין לגשם והיו צריכין להכנסם לארץ וחפצים לדעת טבת הארץ ועניני חקותיה וגבולותיה לפכך החל משה רבנו כל נבואתו וזכר את כל עסקי הארץ ורוב נבואתו היתה מבארת את חקי הארץ ובתחלת נבואתו החל בענין המטר ככ' כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצ' היא. והוא בשר נעימות העולם ולא נחל מכל טובות ונעימות אשר בשר את ישר'. מפני שכן בשרם. ונתתי גשמיכם. והשיגו. ונתתי שלום. ופניתו אליכם. ואכלתם ישן והוא לא נטל כלום מכל זה שלא נכנס לארץ המקודשת ולא ראה שום דבר מנעימותיהם. הלכך אלו היה זה העולם דירת השלום ומקום הגמול כבר היה משה הצדיק נוטל חלק בראש. וכשנפטר מזה העולם בלא חלק ונחלה ידענו כי גורלו וחלקו ומשכורתו מוכנים ומונחים בעולם הבא עם יתר הצדיקים. וראיה אחרת הנה אליהו התפלל אל יי' בעד כד הקמח ופך השמן ובשבילו ברך יי' את ברכה מופלאה ונהנו מהם אחרים והוא היה רעב וצריך פת לחם. וזה ראה על חיי עדי. וראיה אחרת מאלישע הנביא אשר החיה יי' את המת אשר נגע בקברו והוא לא חיה. לכך ידענו כי אלו היה העולם הזה מקום קבול שכר כבר היו אליהו ואלישע במקום שהיו מתפללין על המתים שיחיו והיו מתפללין על עצמם שלא ימותו. וראיה אחרת מאנשי סדום ועמ' כשחטאו פרע הק' מהם והפך את ארצם והמטיר עליהם אש וגפרית וזה היה נקמתם ופורענם הלכך אלו היה זה המקום מקום הדין שבו רשעים נדונים כבר שאר רשעים נדונים כמותם הנה. וראיה אחרת ממעשי אבותינו בעת שחטאו דן אותם ביד אכורים העובדים זולתו המשתחווים לבעל והתוטאים היו שובים את אבותינו והם אינם שבויים והגלו אותם והם אינם גולים. ואלו היו כל הפורעניות שהק' עתיד ליפרע מן הרשעים הם אלו הפורעניות כבר היה פורע מצרינו כאשר פרע מאבותינו. וראיה אחרת אנהנו יודעים שהק' דיין אמת ושופט צדק וגם אנהנו שמענו מה שעשה בילדי המבול ויונקי אנשי מדין בעת שחטאו אבותם כלה יי' אותם ואבדו בניהם עמם. וידוע כי הבנים לא חטאו כאבותם מפני שלא באו לעונת החטא ולא הגיעו לפרק אנשים הלכך ראוי מדרך הבינה להמציאם שכר חלף כליונם ואבודם בעולם הבא.

LXXX. אחר הענינים האלה אזכור עוד שבע ענינים אחרים כתובים בכתבי הנביאים לכל חר וחד רמו. הראשון קרא הכת' שם הגמול והטוב אשר מהם מוכנים לצדיקים חיי עד שנ' אשר יעשה אותם האדם וחי בהם. וכנוי שם פורען רשעים מות שנ' הנפש החטאת היא תמות. ועוד א' כי מצאי מצא חיים ותוטאי חומס נפשו. כן צדקה לחיים ומרדף רעה למותו. ארח חיים למעלה למשכיל למען סור משאול מטה. לולא האמנתי לראות בטוב יי' בארץ החיים. תודיעני אורח

חיים. וכיון שאי אפשר שיהיה זה הדבר נאמר על חיי העולם הזה מפני שהצדיקים והרשעים שוים בהם כבר למדנו כי הם חיי העולם הבא הנצפנים לצדיקים. והשני. הודיעונו הנביאים כי יש לפני יי' שני זכרונות זכר טוב לצדיקים. כמו זכר צדיק לברכה. זכרה לי אלקי לטובה. ולך תהיה צדקה. והלך לפניך צדקך. וברשעים הוא או' זכרה אלקי לטובה ולנועדיה (!). והשלישי. הודיעונו הנביא' שיש לאלקינו ספר ושטר כת' בהם כל זכויות הצדיקים וכל עונות הרשע' כמו שא' משה מחגי נא מספרך. ימחו מספר חיים ועם צד' אל יכתבו. ויכתב ספר זכרון לפניו. הנה כתובה לפני. והרביעי. למדונו הנביאים שיש להק' יום הדין ומעמד שלום שבהם ישלם לכל אחד ואחד כפי מעשיו שנ' הלא אם תטיב שאת. את הצדיק ואת הרשע ישפט האלק. והחמישי. הודיעונו הנביאים כי יי' אלקינו דיין אמת שופט בצדק משלם לבני אדם כפי דרכם שנ' הצור תמים פעלו. ויי' לעולם ישב. והוא ישפט תבל בצדק. למשפטו עמדו היום. לתת לאיש כדרכיו. כי עיניו על דרכי איש. והששי. הפתידונו הנביאים מיום נקמת יי' ויום הדין שנ' קרוב יום יי' הגדול קרב ומחר מאד. התקושו וקושו. כמוזן עבר יום. בטרם לא יבא עליכם חרון אף יי'. והשביעי. הודיעונו הנביאים כי גמול הצדיקים ושכרם הצפון נקרא טוב והרשעים נמנעים מן הטוב ההוא שנ' למען ייטב להם ולבניהם לעולם. מה רב טובך אשר צפנת ליראיך. כי גם יודע אני אשר יהיה טוב ליראי האלקים שיראו מלפניו. וטוב לא יהיה לרשע. שלמו אלו הענינים הכתובים בכתבי הקדש. והענינים אשר העתיקו חכמים בזה הדבר רבו מלמנות. אבל אספר מהם קצת ואומר. אמרו חכמים למדנו מן הנביאים כי העולם הזה דומה לפני העולם הבא כלשכה והחצר אשר לפני ארמון המלך. וצריך האדם קודם שיכנס לארמון ויבא לפני המלך שיעדה עדיו ויתקן את גופו ויקשט את עצמו ואחר כך יכנס לראות את המלך. וכן שנו העולם הזה דומה לפרוודור בפני העולם הבא התקן עצמך בפרוודור כדי שתכנס לטרקלין. ועוד אמרו עשות תשובה בעולם הזה טוב מן העולם הבא ונחת רוח בעולם הבא טוב מכל מעדני העולם הזה. וכך שנו יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא. יפה שעה אחת של קורת רוח לעולם הבא מכל חיי העולם הזה. ועוד שנו העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה ולא פריה ולא רביה ולא משא ומתן אלא צדיקים עומדין ועטרותיהם בראשיהם ונהגים מזיו השכינה. ועוד שנו מי שאינו מאמין בחיי עד וכופר בתחית המתים ובנתינת התורה ואפיקורוס אין להם חלק לעולם הבא.

LXXXI. אחרי אלו הדברים כלל הגאון רב' סעדיה עשרה אופנים בענין אחד ובאר אותם באר היטב. האופן הראשון. כיצד הם הגמולים והנעימות וכיצד הפורען והדין. והשני. באיזה מקום יהיה

הגמול וכיצד יהיה המקום ההוא. והשלישי. באיזה זמן יהיה וכיצד יהיה הזמן. והרביעי. כיצד תהיה נעימתם ונקמתם בשיעור אחד אם לא. והחמישי. על כמה מעל ומדרג' יהיו הצדיק' והרשעים. והששי. מי ומי החייבין אלו הנקמות ביום הדין. והשביעי. היתחברו הטובים והרעים ואם יראו אלו את אלו. והשמיני. היש על הצדיק בעולם הבא עול מצוה ואם לא. והתשיעי. האפשר שיעזבו עול המצות וימדרו בקונם. והעשירי. אם יעשו כתורה וכמצוה מה יהיה שכרם יהיה להם תוספת ונעימות על מעשיהם.

LXXXII. האופן הראשון מה יהיה הגמולות וכיצד יהיה. א' הגאון הגמול הטוב והגמול הרע הם שני מינים דקים ונפלאים ועתיד הק' לברא עין אחד וממש אחד. ומן הממש ההוא והעין ההוא יתפרדו שני מינים הגמול הטוב והגמול הרע ויהיו נתונים לבני אדם לכל אחד ואחד כפי מעשיו. והעין ההוא והממש ההוא נקרות (!) לצדיקים ושורפת את הרשעים וכן הכת' מפרש ואו' הגה יום בא בוער כתנור והיו כל זדים וכל עושי רשעה קש וגו'. וזרחה. לכם יראי שמי שמש צדקה ועסותם רשעים (!). ולפכך מדמה הכת' אותם לשמש וממשילם לחמה הזורחת מפני שאור היום יהיה בה וחמימותו תהיה ממנה והצוהר והחום ממנה מתילדים ואינם נפרדים זה מזה אלא בבת אחת ממנה נעשים ומתפרדים. וכן יהיה על זו הדרך היום בוער ושמש צדקה ומרפא כלומ' אחד ממש שכל אלו נעשו ממנו ומעין אחד הם יוצאים. ולפכך בכמה מקומות נקראת השמש בשם יום כמו שנ' והיום רד מאד. רפה היום לערוב. כך עתיד הק' לחדש ממש אחד בו ינעם על הצדיקים ובו ינקם מן הרשעי' וכן מדתו של הק' בדבר שייטיב בו לצדיק' ינקם מן הרשעי'. כמטה משה שבו היו המכות לפרעה ובו יצאו מים מצור. לפכך זה הממש דומה לשמש באורו ושריפתו. אבל יש בינו ובין השמש הפרש מפני שאור השמש וחמימותה מתילדים ביחד ומתערבים זה עם זה ומצטרפין זה בזה ואינם מתפרדין וזה הממש לא כן הוא אלא לעתיד לבא יבדיל יי' את אורו לצדיק' ויפריש את חמימותו לרשעי' לצדיקים יהיה אור בלא חמימות. ולרשעי' חמימות בלי אור ובגם ובמופת יבדיל בין האור ובין הלהב כמו חשך מצרים שהיה אור לישר' כי האויר המאיר הוא האויר המחשיך. וכיון שנתברר זה הענין כבר אפשר לומר כי גמול הצדיק' וגמול הרשעים אש כמו שנ' בגמול הצדיקים באורך נראה אור. אור זרוע לצדיק. אור צדיקים ישמח. ונר רשעים ידעך. לאור באור החיים. וברשעים והיה החסון לנעורת. תהרו חשש תלדו קש. אף אש צריך תאכלם. כי ערוך מאתמול תפתה. ואש אכלה אחלי שחד. ויתרם אכלה אש. תאכלהו אש לא נפח. ימטר על רשע' פחים אש וגפרית.

LXXXIII. ואם ישאל שואל איך יהיו גופות ונשמות בלי מאכלות.

נאמר לו כאשר היה משה רבנו ק"כ ימים בלי מאכל מ' יום ג' פעמים.
 אבל נשמתו היתה מתקיימת בגופו באור המובהק אשר העמידו י"י
 וכסהו על פניו וזמן האור אשר על פניו היה נהנה ומתקיים שג' ומשה
 לא ידע כי קרן. ושם י"י את האות והמופת ההוא רמו ודונמא לגמול
 הצדיקים לעתיד לבא למען שנאמין במדע שכלינו כי הצדיק לעתיד
 לבא אף הם יתיו ויתקיימו בעדן זיו שכינה ובאור הצומח בלי מאכל
 ומשתה. וכנגד זה א' הכת' נגד כל עמך אעשה נפלאות. ובענין הצדיק
 או ומעולם לא שמעו ולא האזינו עין לא ראתה אלקים זולתך יעשה
 למתכה לו. ואם ישאל שואל כיצד יתיו הרשעים ויתקיימו ולא יוספו
 מן הפורענות. נשיב ונאמר כיון שחפשנו ולא מצאנו לזה הדבר
 דומה להקישו אל מעשה הקדמונים כאשר הקשנו את מעשה הצדיק
 ממעשה משה ולא מצאנו לזה הענין דמות ומשל בשביל זה הדבר
 הפרידו הכת' ויתד לו מקרא אחר וא' בענין הכופרים ויצאו וראו בפגרי
 האנשים הפושע' בי כי תולע' לא תמ' ואשם לא תכבה. ובלי ספק
 שהק' שומר את נפשם בגופם בדבר אחד ובממש אחד דק ונפלא בלבד
 מן הלהבות ההם השורפות עד אשר יהיה הלהב ההוא נקמה למו
 ונפשם יהיו מתקיימות בממש אחד למען שלא יאבדו במהרה בלהב
 הגדול ההוא ויתיו עד אשר ישאו את נקמתם. וכן ראוי שישמור אלקינו
 את נפשות הצדיקים בממש אתר חוץ מן ממש האור ההוא למען שיהיה
 האור ההוא לנעימה וכך ראינו כל זמן שיחפצו המלכים לנקום מאיש
 אחד יהיו שומרים גופו במאכל ומשתה ומטעמים ומרוים אותו עד אשר
 יתמימו כל הנקמות אשר רוצה לעשות עמו. ומה אם המלכים הקלים
 שהם עושים כזאת כדרך טבעם וכקוצר ידם קל ותיו מלך המלכים הק'
 שהוא כל יכול אפשר שיקיים אותו בלא מאכל ומטעמים למען שיתם
 חפצו בהם ולפכך נקרא גמול טוב גן עדן שאין נאה ממנו בכל דירת
 העולם. וגמול רע גהינם ותפתה וגי'א בן הנם שהוא מקום רע וממוגף
 ואין מקום גדול ומשבת מגן עדן שג' (הראשון) כגן עדן [הארץ] לפניו.
 LXXXIV. והאופן השיני'. כיצד יהיה גמול המונעמים והמונקמים
 ואיך יהיה מכונם. נשיב ונאמר כיון שאלו הננעמים והננקמים גופות
 ונשמות מחוברים ומדובקים כבר אין זגוי להם ממקום ומושב ואי אפשר
 שיהיה בלי מקום ומכון וצריכים הם לדוק ותוגי. חוג שישבו עליו ודוק
 שיהיה מקיף אותם. ולפכך נקראו בשם שמים וארץ למען שיכירם
 שכלינו מפני שאנו מכירין אלה השמות וכן הוא או' כי כאשר השמים
 התרשים והארץ החדשה. ואוסיף זה הדבר אמוץ וחזוק. ואומר ומה
 חכמת אלקינו בזה הדבר ומה ראה שיברא להם ארץ חדשה ושמים
 חדשים חוץ מאלו ומפני מה לא שם מקום גמולם בזו הארץ. ואומר
 מפני כי הארץ הזאת נבראה לצרכי הבריות ולפכך יצר בה הק' שדות
 לורעים וערוגות לדשאים וגנות לצמחים ופרדסות לאילנות ולפרחים

ומעיינות להשקות העשבים וכל צורך הבריות למצוא בהם מזון ומחיה ולתקן בהם ממעמים שאין זגוי להם מהם. והעולם הבא חלף העולם הזה מפני שאין בו לא אכילה ולא שתיה ולא משא ומתן לפיכך אינם צריכים לא לנגות ולא לפרדם ולא לצמתים ולא לנהרים והדומה להם אבל צריכים הם למושב ומכון שישכנו עליו וישבו בו. ולא ידמה פתרון כי כאשר השמים החדשים לפתרון כי הנני בורא שמים חדש וארץ חדשה. מפני כי הבשורה הזאת תהיה בימי הישועה והיא בשורה לישראל על דרך המשל להודיע כי בעת אשר יחדש יי' להם את השמחות ואת הששונות יהיו סבורים בזמן ההוא ואומרים בלבם שמא אולי נתחדשו שמים אחרים וארצות אחרות חדשות. וראיה לדבר מה שא' אחריו כי הנני בורא את ירושלם גילה ועמה משוש ואינו חפץ בזה הדבר שהוא עתיד לחדש יצירת בית המקדש אבל הוא מודיע שהוא חפץ לחדש שמחות וגילות אשר לא נראו מעולם ומרוב השמחות ההם יהיו סבורים וחושבים שמא צורם יצרם משמחה וצלה. ופת' כי כאשר השמים. על אופן אחר מפני שהוא אמור בימי העולם הבא בענין הגמול והוא נאמר על מדור השכר ומושב התשלומים ועתיד הק' לחדש אותו לעבדיו ולהשכינם ואחרכך יכלה זה המושב ככת' לפנים הארץ יסדת ומעש' ידיך שמים המה יאבדו ואתה תעמד בני עבדיך ישכנו וזרעם לפניך יכון. וכיון שא' ישכנו בלשון עתיד ידענו כי הארץ הזאת תבלה ותתחדש ארץ. וראיה אחרת מלמדת על מדור הגמול שאיננו דומה לעולם הזה. ידוע ומבואר כי הק' שם את האויר שבין זה הדוק והחלד כדי שיהיה מושך ושואב מגופות הבריות הלח והרוטב שהם כשיעור קצב אכילתם וכמדת שיקויים ובעבור זה הוצרכנו למעימת המאכלות כדי שתתקיים גופנו ותחיה נפשנו. ובהעדר המאכלות ממנו ימס בשרינו ויכלה גולמינו וכל הבריות כן מנהגם בזה העולם. אבל לעתיד לבא נתברר לנו כי אין לצדיקים לא אכילה ולא שתיה כבר אי אפשר שיהיו שרויים בתוך זה האויר. וראוי מדרך החכמה כדי שיהיה להם אויר אחר חדש חוץ מזה האויר אשר אנתנו חונים בתוכו למען שלא יאבדו הצדיק' ויכלה גופם ממשיכת האויר וכשם שאפשר שיחדש למו אויר אחר חדש כך אפשר שיהיה להם דוק וחוג אחרים חוץ מן השמים והארץ הללו.

LXXXV. והאופן השלישי. כיצד יהיה זמן הגמול. אבאר עניני הזמן ואומר. הזמן העתיד להיות לצדיק' יהיה כלו אור וזהר מזהיר בלי חשך ואפל ובלי אשמורת לילה ובלא עתותי יום לא יום מתאשמר אחר הלילה ולא לילה מתאשמרת אחר היום אלא כלו אור וזרת ופושה מפני שבשביל כמה דברים השכין הצור את היצורים בפאת הארץ הזאת במקום שיש ימים ולילות נהיים בזריחת השמש מפני שהם צריכים ללילות וימים למען שיהנו מהם וכדי שיהיו הימים ההם לתועלת

מעשיהם לצאת לפעלם ותקון עסקיהם והלוך אורחותם. והלילות לשקמ
 נפשם ונפישת עצמם ומרגוע שנתם וגומם. ולמען שידעו חשבון החדשים
 והשנים והימים ויכירו עתות מעשיהם. והעולם הבא כיון שאין בה
 מכל הענינים האלה אינם צריכים ללילות וימים אלא שאפשר שישים
 להם אות וסימן בזמן ההוא למען שידעו במ חק עבודתם וזמן
 תושבתותם. האופן הרביעי. שהוא התמדת העבודה לצדיקים
 והתדרת הנקמה לרשעים אפרשם בקנצי השכל. ואומר. כשם שאפשר
 שחייב חק את עבדיו לעבדו והעמים עליהם עלו כך אפשר שיגדיל
 להם טובו יותר מדאי וראוי שיעצים עליהם חסדו בתמידות כימי
 השמים בלי הפסק. וכשם שעשיית התורה בתמידות לעולם ולעול עולמי
 כך גמולם. ולא עוד אלא שאלו לא התמיד חק את גמול הצדיקים כבר
 היו הכופרים אומרים אלו התמיד הצור את גמול הצדיק לעתיד והיטיב
 להם בטובות מותמדות ונעימות מותרות כבר לא היו כופרים בו.
 ועכשיו שקבל עליהם קצב מהנעימות והפסיק את טוב גמולם ולכן
 עזבנו תורתו ולפכך שם נעימות הצדיקים בלי תכלית וחקר. ולא עוד
 אלא שאלו שת גמול הצדיק אלף שנה אפשר שיהיו הצדיק או אנתנו
 מרדנו בעבור שהיוצר שת לגמול הצדיק שיעור קצוב מפני שכל דבר
 קצוב השכל מכשיר שיש לו תוספה יתר מן הקצבון ההוא וכיון
 ששם אותם בתמידות בלי הפסק בטלה כל תלונה. לפכך ראוי
 לנו מדרך השכל שלא יהא סוף ואחרית לגמול הצדיק לעולם הבא.
 וכן פורענות הרשעים אי אפשר שיהיה להם הפסק ואין בזה
 הדבר שמץ ליוצר הכל. ועל התמדת שני מינין הללו הכת או
 אלה לחיי עולם ואלה להרפות (ו)לדראון עולם. ועוד א' עד נצח לא
 יראו אור.

LXXXVI האופן ה'. כיצד תהיה נעימתם ונקימתם אם יהיו
 הצדיקים כלם שוים למעלה והרשעים כלם שוים במדרגה אחת.
 תשובה. נתברר לנו כשם שאין הפסק לגמול אלף זכיות כך אין הפסק
 לגמול זכות אחת. וכשם שאין סוף לפורענות אלף אשמות כך אין חקר
 ליסור אשמה אחת. ואע"פי ששניהם מותמדים כבר יש לכל אחת
 ואחת מעלה ראויה למדרגה ידועה לכל אחד ואחד גמול ושכר כפעלו
 בחסר ויתר ומי שיש לו זכות אחת יהיה לו שכר אחד מותמד בגן עדן
 ומי שיש לו אלף צדקות יש לו אלף שכר בתמידות בגן עדן. ומי
 שיש לו אשמה אחת או אשמות רבות נקמתו ומשפטו מותמדים בלי
 שיעור. ודוגמא לדבר מה שאנתנו רואים יש אנשים שהם אוכלים
 ושותים בשמחה ויש אשר ילבשו מלבושים נאים ויש מהם מלכים
 ושלמים כך לעתיד בעולם הבא יש צדיקים בנעימותיהם שני לכן שמח
 לבי ויגל כבודי אף בשרי ישכן לבטח. וכן על דרך זה החוטאים.
 במקום אחר חבר הגאון. הנה מצאנו כת' ואתה הוא ושנותיך לא

יתמו. ובסוף הענין א' בני עבדיך ישכנו. ולמדנו מזה הענין כשם שאין קץ לשנותיו של הק' כך אין קץ לחיי עבדיו הצדיק' ואין תכלית לשנותיהם. ואם יטעון טוען כיון שאפשר שיהיה הצור עם היוצר באחרית בלי תכלית וחקר כבר אפשר שיהיה הצור נמצא עם יוצרו מקדמי קדמונים. אבל השכל מחייב שהעושה יהיה קודם מן העשוי. וכיון שנתודע לנו שהיוצר קודם ליצירו והוא יכול להחיותו ולהמיתו השכל מכשיר שיצליחהו צורו צלחון שלם ויארך שנותיו לעולמים על מנת שהוא יכול להמיתו. הלכך אם יקבל היוצר ליצורו שהוא מתמיד חייו ומארך שנותיו כבר אין השכל מונע זה הדבר ואין לגבורת אלקינו בזה הדבר לא רישול ולא חישול. ועוד אם יאמר המשיב אם כן מה הפרש בין היוצר והיוצר. נאמר לו אלו דברים במלים ואינם ראויים לתשובה לדמות גוף בווי וגולם שמוץ הצריך והנצער ליוצר המרומם על כל ברכה ותהלה אשר בידו נפש כל חי.

LXXXVII. האופן ז'. כמה מעלות יש לצדיק' בנן ערן וכמה מדרגות לרשעי' בגהינם. נבאר הדבר. יש לצדיקים שבע חופות צפונות מלאות הוד וכבוד יש מהם אשר אור חופתו זורח כזריחת אור השמש ועליו נא' זורחה לכם יראי שמי. ויש מהם שיש לו ערן מן האור ההוא ומשתעשע בו שנ' ומרפא בכנפיה. ויש מהם שאור חופתו בהיר ונהיר כשתל החזק ועליו נא' אור זרוע לצדיק. וקצת מהם אורו הולך וצומח ומתוסף כצמח הצומח ועליו נא' אור צדיקים ישמת. וקצת מהם שיעור אור חופתו כזהר הרקיע שנ' והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע. וקצת מהם אורו ככוכבים המאירים ככ' ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד. ויש מהם שאור חפתו בכלל השמש וזההר שנ' ואהביו כצאת השמש בגבורתו. וכזה הדבר עשה הק' עם משה שהקרין את פניו והיו מלאים הוד והדר והיה הוד פני יהושע חסר מאור משה מפני שהק' צוהו כדי לתת קצת מהודו עליו שנ' ונתת מהודך עליו ולא כל הודך. וכן פורענות הרשעים על שבע מעלות של אש. יש מהם שפניהם נכונים ונצרבים מן האש ועליהם נא' פני להבים פניהם. ויש מהם שפניהם יושחרו ויוקדרו בלהבת אש כשחרות קדירה ועליהם נא' כל פנים קבצו פארור. ויש מהם שיצלה ויתבשל בלהבת אש ועליהם נא' הגה יום בא בוער כתנור. ויש מהם שישרף באש כאשר ישרפו העצים ועליו נא' כי ערוך מאתמול תפתה וגו'. עד מדורתה אש ועצים. ויש מהם שתאכלהו אש ותעקר שרשו כאשר תכלה את האבנים והעפר ועליו נא' ותאכל ארץ. ויש מהם שהאש תשחק עצמו ותדק גלמו כאשר תעשה אש וחצץ היורד מן השמים לעומק בארץ תחתית שנ' כי אש היא עד אבדון תאכל וכמות זה עשה בנקמות מצרים שהיה מביא עליהם מכה. וכל אחד לוקה במכה ההיא כרוע מעלליו כאלו היה שוקל המכה ההיא בפלם ומשקל ככ' יפלם גתיב לאפו.

F

LXXXVIII. האופן ה'. מי ומי המתחייבים אלו הנקמות. נאמר כי הכופרים והשונים והמגושים ועליהם הוא או' ויצאו וראו בפגרי האנש' הפושעים ב'. ובעלי העבירות המורות החייבים מיות בית דין וכרת אם יכרתו מזה העולם בלא תשובה יכרתו עוד לעולם הבא אף מבין הצדיקים ואם יעשו תשובה יתכפר להם עונם וימנו בעדת הצדיקים ובעלי עבירות הקלות יתכפר להם עונם. ואם ישאל שואל באיזה מעש יכפר להם עונם והם לא עשו תשובה. נאמר לו כי אלו בעלי עונות קלות כל זמן שלא יעשו העונות המורות כבר הם עושים תמורתם וכיון שלא כפרו כבר הם מיחדים. וכיון שלא פשעו כבר הם מאמינים וכיון שלא גנבו ושלא הרגו ושלא נאפו הם עושים אמת וצדק ומשפט והם מבני העולם הבא. האופן ט' היוכלו הננעמים לראות הננקמים. השבתי בלבי זה הדבר וצרפתי אותה בפלס הדעת ונתברר לי שהצדיקים יראו את הרשע' כשהם מצטערים ונשרפים ומשבחים בלבם אשר הציל אותם משריפת גהינם ויהיו שמחים על מפלת הרשעים שנ' ויצאו וראו בפגרי האנשים. ואלה היוצאים לראות הם הצדיק'. וכת' בשביל הרשעים פחדו בציון חטאים ויהיו הרשע' תמהים בעת אשר יראו כי הצדיק' שוכנים אצל האש הגדולה ואין נשרפים ממנה ויהיו מתאנחים ומתעצבים ואומרים איך נמנעו ממנו אלו הנעימות והטובות אשר נחלו הצדיקים וכן הכת' מדמה אותם לזומנים לסעודה אשר הם נועדים שם בשמחה כמו שאו' הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו. והרשעים ממשל באנשי דמים אשר הובאו כדי להלקותם. וזה ההפרש בין הצדיק' ובין הרשע'. הצדיק אם תהיה מחיצתו קרובה למחיצת חברו יכול לראות. אם רחוקה ממנו לא יראהו. אבל הרשעים לא כן אם תהיה מחיצתו קרובה ממחיצת חברו או רחוקה אינו יכול לראותו מפני צערותיו ועצבונו. האופן עשירי. היש לקונם עליהם עול ועבודה. אשיב ואומר. ידוע לאנשי השכל כי אי אפשר שיהיה אדם נבון וחכם בלי עשיית מצוה ואזהרה ישרה כי אם יתכן כן לא צוה י"י אותו דבר בעולם. וכיון שזה הדבר ראוי מדרך השכל כבר ראוי שהצדיקים בעולם הבא מאמינים ביוצרים ומודים ביהודו ומשבחים אותו בעוצם יופי השבת והדומה לאלו המצות השכליות יהיו תומכים בהם בעולם הבא. ושנו חכמים כי הצדיקים לעתיד לבא אינם במלים מן העבודה. ועוד אמרו תלמידי חכמ' אין להם מגוחה לא בעולם הזה ולא בע' הבא. אלא הרשעים אין להם חק עבודה בשביל שהם נשרפים או בשביל שלא תקל נקמתם בעשית העבודה. והנביאים בארו לנו כי לעתיד יהיה מקום קדוש בארץ אשר ילכו הצדיקים אליו ויהיו העתים שלהם דומים לשבתות ולחדשים ומשתתוים שם כמו שנ' והיה מדי חדש בחדשו וכאשר יצאו משם יחזו נקמ' הרשע' ויודו לצורם וכן או' ויצאו וראו. ובראשונה א'

יבא כל בשר הזכיר להם ביאה ואחר כך יציאה. מיכן למדנו שהם יוצאים ובאים.

LXXXIX. בסוף זה הספר פירש הגאון מפני מה לא הגידו לנו הנביאים שיעור כל מצוה ומצוה מה שכרה, ומפני מה לא הודיעונו מדת נקמה כל עבירה ועבירה. וא' אלו הודיעונו הנביאים כן כבר היינו בוחנים בשכר העצום ועוזבים השכר הקטן והיינו משתדלים ומתעסקים יותר מדי ועוזבים את מחיתנו ותקון מעשינו. ועוד שלא יכבד עלינו עול החכמה ונלאה מלעומסו ולשאת אותו וללמד את כללו וכדי שלא יאריך הענין וירבה הדברי. ועוד ידוע ומבואר כי בימי גלותנו עינינו תלויות לראות הישועה ויוצרנו יודע כיצד תהיה צרת נפשינו ומצוקת לבבינו בימי שעבודינו ולפכך הרבה החזיונות והרחיב הנבואות בעניני הנחמות וכיון שיחסרו אלו היגונות וישכחו אלה הצרות וינחו הנפשות מן הדאבות ויגהו ויחזקו השרעפים לשחר יראת יי' בעת ההיא יתנבאו הנביאים על מעשה העולם הבא וידיעו אותנו חקי חיי עד ומה יהיה אחר זה העולם לפי כי בימים ההם תרבה החכמה ותגדל העבודה ויהיה לבבנו שלם עם אלקינו ותהיה נפשינו מצפה לחיי העולם הבא. וכן בשרונו הנביאים כי בימי המשחית יהיו כל העם נביאים שנ' והיה אחריו אשפוך [את] רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם וקניכם חלומות יתלומון. וכיון שידעו אלו הענינים ברוח נבואה יתן להם יי' אותות ומופת' על אמתתם שנ' אחריו ונתתי מופתים בשמים ובא'. והודיעונו כי אלו המופתים קודם ביאת יום הדין הגדול והנורא. שנ' השמש יהפך לחשך והירח לדם לפני בא יום יי'. הלכך כל הלומד ועושה יהיו מן המשכילים. וכל המלמד את הבריות ומקרבן לתורה יהיו ממצדיקי הרבים. לפכך ראוי על החכמים להורות את העם דרך הטובה. והק' הכין ליריאו טובו ואורו הצפון שנ' מה רב טובך אשר צפנת ליריאיך.

XC. זה ספר אחרון מן המגלות שחבר רב' סעדיה מבאר איזהו הדבר שיכשר האדם לעשותו. א' הגאון כל דבר הנמצא אם תעיין בנוף תמצא בו חם וקר ולח ויבש. ובהביטך באילנות תמצא בו שורש וענף ועלים ושאר הנמצא בו המתחבר לאלה. ואם תסתכל בגולם האדם תמצא בו בשר ועצמות ונדיים ותסתוסים ושאר מה שימצא בו עם אלה. ודבר זה אינו ספק בידיעתו וזהו חק היצירה ותוכן הבריאה. ולמען כי היוצר אחד לכן יצירותיו מרבים ומפעליו עצומים כמו שנ' מה רבו מעשיך יי'. והנה היוצר שם בלב האדם אהבת דברים רבים ושנאת דברים עצומים כמו שנ' רבות מחשבות בלב איש. וכאשר לא יתקיימו הנופות והגלמים על ידי שורש אחד מארבעת השרשים ולא גולם האילנות בחלק אחד מן החלקים שזכרנו אף לא האדם בבשר לבדו או בעצם לבדו אף השמים לא בכוכב אחד יאורו ככה לא בדעת אחד

ובלב אחד ובדרך אחד ראוי לאדם להנהיג את עצמו כל ימיו. לכן הוצרך לחבר את דעתו ואת מנהגו מדברים רבים ולוקח מכל דבר ודבר כפי הצורך והתועלת לקיים גופו ולתורתו כי אז תשלם מלאכת מנהגו בטוב בשנאתו דבר מהדברים במקום שראוי לעזבו ובאהבו אותו במקום שראוי לעשותו. אז יהיה כמי שבא אל החכם להורותו מה יעשה והחכם למדהו והורהו והוא עשה ככל אשר הורהו שני יכלכל דבריו במשפט. ואז יחשב כמי ששקל את פעליו בשקל כמו שני פלס מעגל רגליך וכל דרכיך יכוננו. והמעם שבעבורו החליתי זה הספר לפי שראיתי אנשים שעלה בדעתם שראוי לאדם להתנהג בדבר אחד כל ימיו ולא יחליפנו באחר ולא ימירנו בזולתו ושאר הדברים זולתי אותו ישליכם מעל פניו וימאס בהם וישנאם שנאה שאין אחריה אהבה.

XCI. וכשבחנתי זאת הדעת מצאתיה משובשת מכמה פנים.

האחד. אלו היתה אהבת דבר אחד יותר טובה מאהבת כל הדברים כלם לא נטע הבורא ברעת האדם אהבת שאר הדברים. ועוד שאלו רצה הק' בזה היה בורא את האדם משורש אחד מארבעת השרשים והיה יוצר אותו חתיכה אחת וגזרה אחת. ועוד הלא תראה מקצת הדברים שאין מתכונת עשייתם מדבר אחד. שהרי לו רצה אדם לבנות בית מדבר אחד בלא תערובת דברים אחרים לא יהיה בנין של קיימא לכן הוצרך לו עם האבנים חול וסיד ועץ למען יקום בנינו על מכוננו וכן יאמר במאכל ומשתה ולבוש וכל דבר שהוא לעבודת האדם. ואם ככה יאמר בכל החלקים אשר הם לשרתו ולעבדו כל שכן בעניני עצמו והנהגת דעתו. על כן נצרך האדם ללמד חכמה ולקנותה שתוליכהו בכל עת בדרך הישרה כמו שא' הכת' בהתהלכך תנחה אותך. ושורש הדבר ויסודם הוא שיהיה האדם מושל על רצונו ושולט בתאותו אם לאהבה אם לשנאה יען יש לכל דבר נאהב מקום ולכל דבר נמאס עת וזמן ראוי לעשותם במקצתם ולהניחם בזולתם]. ובראות כל אחד מהם מקומו הראוי לו ישתמש באותו הרצון להוציא ממנו לידי מעשה כשיעור ראוי עד עת בואו אל הדי ואל הספק. ובראותו מקום הראוי לחסום בו ולמונעה ולכלאה יחסמנה ויכלאנה עד שיעבור ממנו המקרה אשר למענו חסמה כמו שנא' טוב ארך אפים מגבור ומושל ברוחו מלוכד עיר. וכבר הזכרנו כי יש לגפש שלש כוחות. והם. כח התאוה. כח הכעס. כח ההכרה. כח התאוה אדם מתאוה למאכל ומשתה ויפתה לבו ויהנהו במראות היפים ובמחזות הנאים וברית טוב הערב ובמישוש הרך הנעים. ובכח הכעס ימלאנו לבו לעשות כל רצונו להשתרר ולהתנאות ולנקום משונאיו ולהעזו פניו ולעשות מה שדומה לזה. וכח ההכרה מושל על שני הכוחות האלה במשפט ואמת לישרם ולתקנם ולמונעם במקום הראוי למונעם. ובבא אל לב האדם לעשות אחד משני הכוחות הראשונים או מענפיהם ותולדותיהם ינסהו בכח

ההכרה ויבתנהו בכור הדעת ואם יראה לו שראש הדבר ואחריתו ניצלים מכל פגע ומכל נגע או יתיר את רצונו לעשותו ויעשהו וכל שכן אם יראה שסוף המעשה משובח ואחריתו לטובה. אבל אם יראה שיש בנבול מגבוליו ובקצה מקצותיו שום נזק רע אסרו על נפשו ומאסו מראשו. ומי שעושה כן ומשים את שכלו דיין על תאותו הוא הנקרא מלמד במוסר החכמה והוא הנא' בו יראת י"י מוסר חכמה. ואם ישים את תאותו וכעסו שופטים על שכלו הוא הנקרא איש מוסר כסילים ועליו נא' ומוסר אוילים אולת.

XCII. וראוי שאדרוש עוד על זה הדבר ואומר. הנה החכם שלמה נשא ונתן בדבר הזה ודקדק להודיענו מה הוא הדבר הטוב בעשייתו כמו שא' ראיתי את כל המעשים שנעשו תחת הש' והנה הכל הבל. כשא' הכל הבל לא רצה לומר שכל המעשים בהתחברם יחד שהם הבל לפי שהיוצר עתדם והעמידם ובראם. ולא יאמר החכם במפעל היוצר שהוא הבל. אבל רוצה לומר אם יבא אדם לעשות איזה אחד מן המעשים שבעולם לבדו כל ימיו בלא התחברות דבר אחר עמו יהיה במעשה ההוא סכנת נפשו וידמה הדבר ההוא לרות שאין בו ממש. ומה שא' אחר זה מעות לא יוכל לתקון. לא אמר אלא בהפרד הדברים איש מעל אחיו שלא יוכל לבא לידי יושר מחמת עקמותו ולא לידי מניין חסרונו וגרעונו. וראיה לזה הפירוש שהוא אמת שהרי זכר בפסוקים האלה שלשה דברים מדברי העולם הנאהבים על הלב ומתקבלין על הנפש והפרידם בזכירתו זה מזה. וא' על כל אחד ואחד מהם שהוא הבל כשהוא לבדו. ובתחלת שלשה הדברים זכר את דרישת החכמה לבדה שאם יהיה אדם נפרד בחכמה לבד ויעווז שאר העסקים לא יהיה לו בה תועלת אבל תרע לו ותזיקהו. הוא מה שא' ואתנה לבי לדעת חכמה ודעת הוללות וסכלות. ונתן מעם לדבר שכל מה שתגדל חכמתו תרבה עצבתו וכל מה שתוסיף בינת לבו יוסיף מכאובו כי יתגלו לו מזמי הדברים ויראו לו דפי העניינים ויאנה עליהם ויתאבל. והוא היה קודם שבא לידי חכמה בשלוח ובמנוחה בשקט ובבטחה ועתה נפשו עליו נאנחה הוא מה שא' כי ברב חכמה רב כעס. ושנה במתעסק בשמחה לבדה כי אם ישים בה האדם לבדו לשמוח כל ימיו גם בזה תהיה סכנת נפשו. הוא מה שא' אמרתי אני בלבי (!) אנסכה בשמחה וראה בטוב ונתן מעם לזה כי האדם יראה את עצמו בשעת שמחתו וטוב לבו בקלון וזלוזל כי תסור ממנו דעת האדם ותכנס בו דעת הבהמית. הוא מה שא' לשחוק אמרתי מהולל. ושלוש במתעסק בישוב העולם בבנות הבתים ונטוע האילנים וא' על העוסק בכך שהוא מסכן הוא מה שא' בניתי לי בתים נטע' לי כרמים ומה שספר ממעשיו עד כלות הפרק. ונתן מעם שראוי לאדם להניח כל זה ושלא להתעסק בו שהרי יניחנו לאחרים ותלך יגיעתו לחנם הוא מה שא' ושנאתי (!) את

כל עמלי שאני עמל (!) שאניחנו לאדם שיהיה אחרי. ומי יודע וגו' ובשלשת הדברים האלה הנית שאר דברי העולם ולא זכרם ובאמצעות הדברים צוה את אלה השלשה להשוות ושיקח האדם מכל אחד כשעור מה שראוי לקחת הוא מה שא' תרתי בלבי למשך ביין את בשרי ולבי נוהג בחכמה וגו'.

XCIII. ועלה בדעתי להזכיר שלשה עשר דבר שרבים אהבו כל אחד לבדו בלא תערובת דבר אחר עמו. והשליכו אחרי גום הגנות והדופי הנמצא בו ולא שמוחו אל לבם מחמת שאהבו הדבר ההוא. הראשון מן י"ג. במאוס העולם ובזנות הישוב. השני באכול ושתו ושמות. השלישי באהבת משכב הנשים. הרביעי בחשוק הבריות ובאהבתם. החמישי באהוב הממון ובכנוס ההון. הששי באהוב רוב בנים. השביעי בישוב בתי העולם ובנות יופי מכללם. השמיני באהוב ארך ימים ובמלאת הזמנים התמימים. התשיעי באהב העו והמשרה וברדוף אחר הגדולה. העשירי באהוב נקם נקם מהאויבים ומשטמה למריבים. האחד עשר באהוב החכמה ולמוד הערמה. השנים עשר בעבוד את יי' בלתי התחבר לו עסק אחר. השלשה עשר באהוב המנוחה והמרגוע. בכל עת ובכל שעה. ואשוב לפרש כל אחד מהם כפי הצורך.

XCIV. הראשון. במאוס העולם. ראיתי אנשים שאמרו שחובה על אדם לשוטט בהרים ובגבעות וללכת כל היום באפיקים ובנאיות לבכות ולהתאבל על העולם שהוא עולם של תהו עולם של כליון עולם המתהפך על האדם ואינו מתקיים בידו כי בעוד שהוא שקט ושאנן. ושלו ורענן. תהפך שמחתו להבל. ושירתו לאבל. וכבודו לקלות. ועשרו לדלות. כמו שנ' עשיר ישכב ולא יאסף. ישאהו קדים וילך. ואלו נתחזק האדם בכל כחו להתחכם בו לא תסור מעליו אולתו ואלו נתאמץ לטהר. לכלוכו יעידו. וצחנתו תגידו. ואם נשתדל להבריא מסיכתו תחליאנו ואם בא להצטרק לשונו יחמיאנו כמו שנ' אם אצדק פי ירשיעני. ואין אדם שבעולם שיוכל לדעת מה יבא עליו מן הצרות והתחלואים וההפסד והננעים כמו שא' הכת' אל תתהלל ביום מחר. וכל מי שידמה להיות בעולם הזה רזה הוא יהיה צמא והסובר לאחוז בחבליו בידיו נפסקו. וכל התופש במיתריו באצבעותיו נתקו. כי כן א' הכת' אשר יקוט כסלו. ישען על ביתו. וכל ימי אדם לא יוכל להיות כי אם בעושק ונלוז בכחש ובכזב ובעון. וכמה גבורים בו נתשלו. וכמה אבירים בתוכו אשתוללו. וכמה מלכים בו זלזלו. לכל זה אמרו אנשים האלה שראוי לאדם למאוס בעולם ולעזבו מבלי בנות בית ונמוע כרם ושום נטיעה ולא ישא אשה ולא יהיו לו בנים ובנות אבל יהיה מושבו בדד בהרים ובמדברות ויחיה מעשבים וירק דשא עד יום מותו. וכאשר התבוננתי בדבריהם מצאתים אע"פי שרובם אמת שנו

מדרך הנכוחה ועזבו נתיב היושר כי רצו לעזוב את הישוב ולהניח מה שאי אפשר מן המזון והמכסה ולהבדל מן הנשים שלא להוליד. ואם יהיה הדבר הזה טוב והיו עושין אותו כל בני העולם היה האדם נכרת ובטל מן העולם ובבטולו בטל המומה ויאבד אדם מן הישוב ותהיה נפשו בסכנת אריות ועקרבים ונחשים ושאר הרחשים ואז תשתבש הדעת לשוב כדעת הבהמות וישתגע האדם יען כי הוא חסר למאכל הטוב ולמים הקרים הערבים והטובים וישלום עליו כח המררה השחורה ויתוק עליו כח הדם ובעל כרחו יצטרך להרפא מיד בעלי הישוב ושמא ימצא מרפא לחליו ושמא לא ימצא ויאבד בעניו ויהיה האדם הזה נכרי מבני אדם עד שידמה בעיניו שאם ימצאוהו יהרגוהו וישנא בני אדם מתמת שיחזיקם כרשעים וכפרנים עד שאלו מצאה ידו את אחד מהם או הרבה מהם היה הורגם ולא ידמה בעיניו שום איסור בהריגתם ואז תהיה נפשו לשאול ואבדון עם שארו ונלדו. אבל טוב על האדם למאוס את העולם במקום שראוי למאסו והוא כשיובא לפניו מאכל טוב והוא אסור מן התורה שיקוץ בו וימאסנו ויראה לו שהוא מזוהם ומגואל וכשיבא לידו דבר עבירה במשכב נשים ובזולתו יברח ממנה ויעזוב אותה וכשיבא לידו ממון שאינו שלו שלא יפשוט ידו בו וימשול את רצונו. וישים את יראת קונו לנגד עיניו. ככל דבר שיקרה לפניו כמו שג' בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך.

XCIV. והשיני. באכול ושתות ושמות. אמרו מקצת אנשים שראוי לאדם להתעסק במאכל ובמשתה יען כי הוא קיום הנפש והעמדת הגוף והנאה לגדל גופו ויתקיים זרעו ויעמדו צאצאיו. ויען כי כשיתענה האדם יחלש כחו וישתנה מראהו ויחשיך אור עיניו ויכבד שמע אזניו וישתגש לבו. והרבה פעמים תקצר נפש האדם מן הרעב עד שיכעוס ויכפור. והמדינות הגדולות אינן אלא על נהרות המושכין ובמקום הראוי לנטיעה ולזריעה למאכל האדם ולהנאותיו וכל מסי המלכים ואנגריאותיהם אינם אלא כדי שיהא להם מה שיתנו למאכל לצבאיהם וללחם שלחניהם. וספרי הקדש מבטיחים את הצדיקים בהזמנת מאכלם ובמגווי משתייהם כמו שג' ועברתם את י"י אלקי וברך את לחמך ואת מימך. ואז' ונתנה הארץ פריה. ואכלתם לשובע והרבה כאלה. וכל השמחות אשר בעולם אינם אלא במאכל ובמשתה כמו שג' לשחק עושים לחם ויין ישמת חיים וחברת החברים והאהובים אין לה שורש ועקר אלא על ידי מאכל ומשתה. עד כה דברי המשבחים את המאכל והמשתה. וכשהתבוננתי בדבריהם מצאתים משבשים לפי שהכירו מזבותיו והנאותיו ולא הבינו רעותיו ותלאותיו כי ברב מאכל ומשתה ירבה הדם בגוף ויחלה חלי המסוכן בשבילו ויתמלא ראשו ועיניו ויכבדו עליו ויחלשו איבריו ויתאוה למשכב הנשים יותר מדי ויולד לו מזה כבד הלב ועל ידי רוב מאכל תמיד יהיה האדם דומה לכלב שאינו שבע

כמו שנ' והכלבים עזי נפש לא ידעו שבעה ויהיה כאש השורפת את הכל וכשלהבת המלהמת מה שתמצא כמה שנ' ויהי העם כמאכלת אש. וכשיהיה מלמד בכך יקשה בעיניו מי שיאכל מלחמו ותרע עינו מתת מפתו לשום אדם ואפי' הוא עשיר. ואם יעבור עליו מי שיהנה משלו בעל כרחו יהיה כמה שנ' כי כמו שער בנפשו כן הוא. וכשתהיה דעתו על זה הענין שיהיה כלי ונבל ימאסוהו גדולי העם ויבריחוהו מאליהם ובעלי השכל מאהליהם יען כי יראו אכילתו במהירות ובמרצה ועינו על מקום שיראה שם פרוסה יפיה ומנה גדולה ויושיט ידו ויקחנה ובעודה בכפו יבלענה והוא המכניס ידו בקערה ראשונה ומסלקה באחרונה ועל כיוצא בזה א' הכת' כי תשב ללחום את מושל. ושמת סכין בלועך. ומי שהוא רגיל בזה מלמד את עצמו לשהות בישיבת הכסא ולהחזיק עצמו כדי שיתפנה ויוכל לשוב ולאכול פעם אחרת מחמת שהוא שוקק לאכול ויעשה גופו כמשפך שמכניס בזה ומוציא מזה ועל כיוצא בו א' הכת' כי כל שלחנות מלאו קיא צואה ואז יצטרך להכניס אצבעותיו בגרונו למען יקיא מה שבבטנו מרוב [מאכלו] שלא יכילוהו מעיו שנ' פתך אכלת תקיאנה. ובמרבית מאכל ומשתה יקשה הלב ויעזוב את תורת יי'. כמה שנ' כמרעיתם וישבעו שבעו וירם לבם על כן שכחוני. והמשבחים את היין לא זכרו רעותיו שהרי הוא מיבש את המוח אם ישתהו חי. וירטבוהו אם ישתהו מזוג. ועל ידו תאבד הדעת ותשתנה החכמה כמה שנ' כל שוגה בו לא יחכם. ויחלשו האיברים וירעשו הידים והרגלים ויתחזק הדם והקדחת ויוליד בגוף האדם הסממות והמורסות והשתינים ויגררו בני מעיו ויאחזוהו כאב הכבד כמו שנ' למי אוי למי אבוי וגו'. עד למאחרים על היין. והוא ייפה לו כל דבר כעור ויתיר לו את האסור ועל ידו תהרגנה הנפשות ועל כיוצא בו נא' כי לחמו לחם רשע ויין חמסים ישתו. ויפי המאכל וטוב המשתה לאדם אינו אלא כשיקח ממנו כפי צרכו לחיות את נפשו ולפרנס את עצמו כשיעור הצורך והספק כמו שנ' צדיק אוכל לשבע נפשו ובראותו כי אכל די מחסורו יאסור את רצונו וימשוך את ידו כמה שנ' דבש מצאת אכול דייך.

XCVI. השלישי. באהב משכב הנשים. עלה על דעת אנשים כי הדבר הזה ראוי להרבות לאדם מכל דברי העולם כי הנאותו יתירה מכל הנאות כי כל שאר הנאות שבעולם תמצא להם חלפין ותמורה שיעמדו במקומן כשלא ימצאו וישוו כהם ודבר זה לא תמצא הנאה שתשוה כמות ויש בו תועלת שהרי הוא מוסיף בשמחת הנפש ומרויח אותה ומקל מלאת הגוף ומסיר כובד הראש והמות ומשכך את חמת האדם ומסיר מלבו מחשבות רעות ומועיל לחולי הנקרא מלקוניאה. וגודל היתרון שבו שהוא גורם להיות האדם החכם וביאתו לעולם וחברת בני אדם אינם אלא על ידו ואלו היה דבר שאינו טוב היה

הק' מונע הנביאים והחסידיים מעשותו והנה מצאנו או' הבה את אשתי. ואקרב אל הנביאה ולא התבושש. וכשחקרתי בדבריהם מצאתים משבשים בנויים על יסוד רעוע ועל כל זה שהניחו רב נזקיו ושלחו רע עסקיו שהרי הוא מחשיך את העינים מחלחל המתנים מאבד את התאוה ממעט את הכח מחליא הדם. מכאיב הכסלים ורפיון (!) הבטן הורס הגוף מפרך את האדם ולכן הזהיר החכם אל תתן לנשים חילך. ועל ידו יהיה לב האדם טועה כמו שני' זנות [ו]יין ותירוש יקח לבי. ומי שמתעסק בו לא יכבה להב האש הבוער בו אלא בעשותו את הפצו ואחרכן חוזרת ויוקדת כבתחלה כמו שני' כלם מנאפים כמו תנור בוערה מאופה. ואז יהיה האדם מגואל מסונף מצחן ומלוכלך. ואם הוא בן דעת ויש בו הכרה יראה עליו שיתעבוהו בגדיו. ובעל הדבר הזה סבור שכל העולם עורים מראות געל מעשיו וחרשים משמוע רוע זכרונו וקלונו והוא גלוי ומפורסם לכל כמו שני' נאופיך ומצהלותיך (ו)זמת זנותך וגו'. ובעל זה הדבר משים את ביתו ומשתית דרכיו ומתעב מהלכיו כמו שני' ואשביע אותם וינאפו ובית זונה יתגודדו. ומזה יבא שלא יהיה לו מאשתו בן כשר כי יעשו אחרים מה שעשה הוא בנשי אחרים כמו שני' אם נפתה לבי על אשה וגו' עד תפתן לאחר אשתי. אבל ייפה הק' את התאוה הזאת והרכיבה בו לקיים זרע כמה שני' ואתם פרו ורבו. וראוי לו להשתמש ולהוציאה למעשה בעת הראוי לו ועם מי שראוי לו. וכשלא ימצא לו זה שימנענה ויעצרנה ויכלאנה ויאסרנה.

XCVII. הרביעי. בחשוק הבריות ובאהבתם. השער הזה כעורה זכירתו הרבה. ומצאתי אנשים שראו בדעתם כי החשק יותר טוב מכל מה שיתעסק בו האדם והאהבה יותר מעולה מכל חפץ כי הדבר יקל את הרוח וידקיק את מסיכת האדם עד שתחזור הנפש קלה וקלושה למעלה מן הגוף כגון הדבר הנמס בקלותו והנמשך ברכותו. כי זו הענין יש לו דקות ורכות להרבה מאד. ואומרים כי הדבר הזה הוא בטבעו של אדם כי יש בו כח הנמשך אל הלב. ועקר זה הכח מראה שיראה בעיניו ויבא ממנו לידי מחשבה שיחשב ויוציא לידי ממשלה שתמשול עליו ותשלוט בו ואחר כך נוספים עליו כחות אחרים עד שיתקיים הדבר בלבו לגמרי. עוד הוסיפו בדבר הזה אלה האנשים והגביהו אותו עד ששמוהו תלוי במעשה הכוכבים ואמרו כי כל כוכב שהיא מזל לאדם אחד שיהיה בשוה עם מזל אדם אחר. עוד הגביהו את הדבר ותלוהו במעשה היוצר ברוך הוא ואמרו כי הוא ברא נפשות הברואים עגולות וסגלגלות ככדור וכפקיע ואחר כך חלק כל כידור מהם לשני חלקים ושם כל חצי כידור מהם באדם אחר וכשתמצא הנפש השומה באדם זה את חציה המושם באחר תקשר בה ותתחבר אליה ולכן יתחברו שני בני אדם ויאהבו זה את זה אהבה שאין לה די ולא סוף. עוד הגביהו

הדבר הזה עד ששמוהו כמצוה וכתורה: ואמרו שהשליט הק' על הברואים כח האהבה והחשק להודיעם איך יחשק האדם את עבודת יי' ואיך יתענה למי שהוא אוהב וישתעבד לו כדי שישתעבדו ויתענו הברואים לנגד רצון הבורא ויעשוהו. והאנשים האלה טועים בדבריהם כי הק' אינו מנסה את יצוריו במה שהזוהרים שלא לעשותו כי הוא האמת וכל מעשיו ישר' כמו שנ' ואלוה לא ישים תפלה. ואו' כי לא אל הפץ רשע אתה. ומה שאמרו בכח הכוכבים בהשוות שני המזלות וחלקי אהבה אלו היה כדבריהם כשהיה אוהב ראובן את שמעון באותו מדה ובאותו שיעור שהוא אוהב אותו יאהב שמעון את ראובן ואין אנו רואים כן כי מעולם לא נשקלה אהבה כנגד אהבה אלא פעמים תותיר ופעמ' תחסר. וגם הרבה פעמים שאדם אוהב את חבירו וחבירו אינו אוהבו כלל. ומכח החשק ירבו רעות על האדם כשהדבר הזה מושל עליו ממעט את אכלו ואת נומו עד שימס גופו ויחלה בשרו ויעלה הלהב מלבו ויתעלפה רוחו ויהיה גונח מלבו ולא יעצר ברוחו לשקוט הוא מה שא' הכת' כי קרבו כתנור לבם בארבע. ויעלה אל המוח עד שיחלש מראה עיניו ופעמים שיצא מדעתו בראותו את השוקו ויתעלף ותפרה נשמתו ותתעלם בגופו כ"ד שעות ושמא יתשבוהו קרוביו ואוהביו שמת ויקברוהו בחייו. ושמא יביט אל השוקו או ישמע את זכרו ויתאנה ויתנגח וימות באמת ותצא נשמתו ויהיה העני הזה כמי שהולך בשבי וכמי ששם את נפשו ודעתו במשכון לא יכיר קונו ולא את ענינו ולא את עולמו ולא את אחריתו וימות מתוך דברים הללו כמו שנ' וחנפי לב ישימו אף לא ישועו כי אסרם. תמת בנער נפשם. ויהיה רוב ליליו ער בלא שינה מקיץ בלי תנומה יוצא בלא דעת על פרשת דרכים ומתעלם מעיני אדם פן ימצאוהו בלא עת מצוא. ואם תמצא יד החושק ביום אחד מן הימים את רצונו אז יכיר וידע בדעתו כי זהו הדבר שהמריח את נפשו בעבורו ונסתכן הרבה פעמים בשבילו ונתבייש הבושות בגללו ויתחרט על מה שעשה וישנאהו שנאה שאין לה סוף ומשממה שאין לה שיעור כמה שנ' וישנאה אמנו שנאה גדולה וגו'. אבל ייפה הק' את החשק ואת האהבה בדעת האדם למען יחשק את בת זוגו הנופלת לגורלו ויתחבר עמה חבור נאה לקיום העולם וישובו כמה שנ' אילת אהבים ויעלת חן דדיה ירוך בכל עת וגו'. וצריך להראות את בת זוגו חשקו ואהבתו בדעת וביראת שמים ויעצרנה מכל מקום בלתי זה המקום לכדו. כל זה מחבור הגאון. ור' שלמה אבן גברול א' כי החשק מורכב בטבע האדם והיא מתייחסת אל חוש השמע ומי שרוצה להיות גביר ואדון ירחיק המדה הזאת כי היא מן מדות הגרועות. וכבר ידעת כי לא יגמרו מעללי החכמים עד שתמשול נפשם בתאותם. ועל כל פנים מי שמתעסק בעניני החכמה והמוסר יהיו מבדילים בינו ובין התאוה. נשוב לדברי הגאון.

XCVIII. החמישי. אסיפת ההון. אמרו קצת אנשים כי הטוב שיעשה אדם בעולם הזה הוא שימרח לקבץ הון ולאסוף הרבה יען כי המאכל והמש' והנאת תשמיש עם הנשים אשר הם תקוני הגוף בהמון הכסף תהיה ידו משגת להם וכן הקניין והממכר בהמצאו הם נמצאים ואפי' המלכים והמושלים בעם לא יעלו לממשלה גדולה בלתי בו ולא יתנו העם את ידם תחת מושליהם כי אם למענו. ובו יציאו המלכים את צבאותם ובו ישלמו על המדינות והמגדלים בצורים ועליו יחפרו בני אדם המקורות. ויבדקו העפרות להוציא מהם כסף וזהב. ומי יבקש כי אם בתי העשירים ועל מי ישאל כי אם על אהלי הנדיבים. והאזהבים אל העשיר מקרבים כמו שנ' אוהבי עשיר רבים. ועוד נא' עשיר ברשים ימשול. ועבד לזה לאיש מלוה. גסתכלתי בדברים אלה וחקרתי באמרותם ולא מצאתי בהם טוב יותר ממה שיבא לידי האדם בלא טורח ובלא דרישה אבל מי שמשים את פניו לבקשו ולדרשו בכל כחו כל הימים יהיה במחשבות ורוחו נלאה ונפשו יגיעה ובלילה בלא שינה וביום בלי הנחה. ומאנה תבא שועת היתומים וצעקת האלמנות ודמעת העשוקים אלא בשבילו ומקבץ העושר ומאסף הממון לא יביט בדמעתם ולא ישגיח עליהם עד שיתרה אף י"י בו ויפרע ממנו. כמו שנ' והנה דמעת העשוקים. והיכן המריבה והקטטה והשנאה והנגיפה והדחיפה אלא עליו. ועליו יקום אדם על חבירו ובו תשבר האמונה ותגלה הרעה הממונה. ועליו ינתץ (!) הזמנים הכוזבים ומועדים שאינם נאמנים ובעבורו תמצא שבועת שוא ושקר עד שלא תמצא האמונה ותעדר הישרה. ויש אשר יבטח בעושרו וישכח שם יוצרו ויכפור בו ובזכרו כמו שנ' וכסף וזהב ירבה לך ורם לבבך ושכחת. ופעמים רבות ימות אדם על עשרו ויהרג על ידי נכסיו וגם זה רעה חולה כלעמת שבא כן ילך ואם ישאר עשרו בידו עד יום מותו ישא האב עון הממון האסור כמו שנ' אביו כי עשק עושק. והניחו לבניו מורשה בלא ברכה כמו שנ' נחלה מבהלת בראשונה ואחריתה לא תבורך. אבל געשה הממון חביב על האדם כדי שישמור מה שחננו הק' ממנו בהיתר כדי שלא יאבדנו. כמו שנ' ברכת י"י היא תעשיר. אלה דברי הגאון. ונמצא בארץ רומי אבן כתוב עליה השלך על בוראך יהבך ואל יביאך רוב תאותך לחטוא ואל תתן אל לבך דאגת יום שלא בא ואל תהמה על קבוץ ממון כי כמה בני אדם מקבצין לבעלי נשותיהן והמעמת האדם על עצמו רבוי באוצר זולתו. ואל תקבץ לנפשך העונות ולבני ביתך הממונות כי כאשר תמות תשא עונותיך אל קברך ותניח ממונך לבני ביתך. אשוב לדברי הגאון.

XCIX. הששי. אהבת רבוי הבנים. ראו אנשים לתור אחר הבנים ולהרבות ילדים ואמרו כי יש בדבר הזה הנאה לנפש ותאוה לעינים ומחמד ללב ולולי הבנים לא נתקיים העולם וזהו האוצר של אדם לעת

וקנתו וזכרונו לאחר מותו. והיכן הרחמים והחנינה אלא עליהם והכבוד אלא מהם וכל נביא גדול וכל אהוב לאלקיו דרש אותם וחפץ בהם. כמו שא' אברהם הן לי לא נתתה זרע. ויעתר יצחק. הבה לי בנים. ולהם ילמד האב את תורת יי' ואת יראתו אשר בהם ינחל העולם הזה והע' הבא כמו שנ' אב לבנים יודיע את (!) אמתך. התבוננתי בדבריהם וראיתים שהם אמת כשיתן היוצר בנים טובים וגאמנים. ואלו טעו שאמרו כי דרישת הבנים בלבד היא מה שיצטרך האדם לעשות ולא דבר אחרי. ואומר איזה תועלת תבא מהם כשהיו חסירי לחם חסירי בית ואיזה טובה כשלא תהיה בהם לא דעת ולא תבונה והאב המרחם עליהם כשהם כסילים מוסף בטרחו וביגיעו ולא יוכל לקנות להם כבוד ומורא בשלא יהיו בהם מדות הטובות. וצער ההריון והלדה בשבילם ופעמים שתמות מן הלדה כמו שנ' ויהי בצאת נפשה כי מתה. והיכן עמל האב ויגיעתו כי אם בשביל לחם בניו והיכן צער גדול בנים וסבל חלייהם ותקון רפואתם. ואם יחיו ויהיו בני קיימא ויעשו מה שיעשו הזכרים יסיר התנומה מן העפעפים כמו שנ' משדר אב מברית (!) אם. ואם מה שתעשינה הנקבות יפחיד הלבבות כמו שא' בן סירא בת לאביה מטמונת שוא מפתחה לא ישן בלילה. ואם יגדלו לתרבות שאינה טובה או תכאבנה לבית האבות ויבטלו שברם ויגדל שברם כמו שנ' דור אביו יקלל ואת אמו לא יברך. אבל נעשה הבן חביב על האב שירצה מה שיתן להם הק' ולא יתנשא מהם כמו שנ' הנה נחלת יי' בנים שכר פרי הבטן.

C. השביעי. אהבת ישוב העולם ובנינו. ראו אנשים כי ישוב העולם יותר טוב מכל עסק שיתעסק בו האדם וישוב הבתים דבר צריך למאד כי לזלי היא לא יהיה לאדם לא שמחה ולא גילה ולא היה מתרחב לבו כמו שנ' ויתרון ארץ בכל היא. ובישוב ובבנינים יתנשאו המלכים והשרים כמו שנ' עם מלכים ויוע' ארץ הבונים חרבות למו. ובו הכטיח את המאמינים בו כמו שנ' ובתים מלאים כל טוב. הסתכלתי בעצתם זאת ומצאתי שהרעו הרבה כשאמרו לעזוב כל דבר ולהתעסק בזה העסק לבדו ואיך יתעסק בבנין ובישוב אלא בעל חכמה ותבונה וכשלא יהיה כזה לא יוכל להגיע אל רצונו. ואם בא אדם להעסיק עצמו בזה נפל בטורח גדול וביגיעה מרובה ובאנחות ובהוצאות כל ממונו וממון אחרים לפי שרוצה להשלים מה שהחל לבנות כמו שנ' הוי בונה ביתו בלא צדק. ובהשלימו מלאכתו אם יראה בה דבר שלא כרצונו תהיה בעיניו כאלו אינה שוה כלום ואז יאנה ותקצר נפשו ותצר רוחו ושם תמצא הקנאה וחרון אף המלכים כמו שא' הכת' בתי גזית בניתם ולא תשבו במ. ואם יהיה הישוב הזה ישוב השדה והגנות ולא יצמיחו כפי מה שישער בעל הקרקע או תמצא האנחה בלבו ועקירת האילנות ונטיעתם יכפיל את הדאגה ובעל הקרקע הואג בהעצר השמים ובירקון

ובארבה ובשטף ואם תרבה התבואה וירבו הפירות יהיה מחשב להפקיע את השערים ולרמות את הבריות וישמח בעתות היוקר כדי שיוכל להונות את העניים כמו שג' לקנות בכסף דלים ובחמס המלכים ובגזל השרים יעשקו התבואה מבעליה אבל חבב הק' את הישוב לאדם לקחת ממנו כפי צרכו כמו שג' ויושב שם רעבים ויכוננו עיר מושב ויזרעו שדות ויזעו כרמים.

CI. השמיני. אהבת אורך ימים. עלה בדעת אנשים שמה שיצטרך אדם לאהוב בעולם הזה שיאריך ימים יען כי באריכות ימים יגיע האדם לכל מה שירצה מדברי התורה ומדברי אהבת העולם. ואם יניח אדם לאהוב אריכות ימיו מה זה הדבר שיוכל לשמור אחר מותו ובה הבטיחו הכתובים למען יאריכון ימדי. למען תחיו. וגרמת החיים וסבת אריכות הימים אצל אלה האנשים שיאכל אדם תמיד ושישתה ושימעיט בדרך ארץ ובמשכב הנשים ושיתעסק להטיב את לבו ולשמח את נפשו ושלא יכניס עצמו במקום הסכנות והפחדים. ובאמת אלה הדברים הם תקוני הגוף אבל אינם גרמת החיים וסבתם כי הרבה ראינו שהתעסקו באלה הדברים וחיייהם מעוטה ואחרים מתעסקים בחלופיהם וחיים ימים רבים ואנ' חוקי הבניין בגופם נהרסים במהרה ונשברים פתאום ואחרים חלשי איברים ודלי בשרים מתקיימים לארך ימים. ואם הדבר כמו שאמרו אלה האנשים היו המלכים יותר נמשכים לפי שידיהם משגת יותר למאכלים טובים ולתענוגי הגוף בחייהם. ועם כל זה הנני זוכר מה שנעלם מעיני האנשים המשבחים את החיים. ואומר כי האדם כל מה שארכו ימיו ושנותיו רבו אנהותיו ותוגותיו ומצוקותיו ויתוספו אשמוי וחטאותיו וירבה מספר שגיאותיו וכאלו הם מתחדשות בכל יום כמו שג' אכן השכימו השחיתו כל עלילותם. ובעודנו נער הוא כסיל ולא ידע כמו שג' אולת קשורה בלב נערי. וכשיבא לידי הבחרות יבא אל הקלקולים וההפסדים כמו שג' ונער משלח מביש אמו. וכשיכנס לימי השחרות נכנס אל המורה והעמל. כמו שג' נפש עמל עמלה לו. וכשיגיע לימי הזקנה מואם בכל חמדה וקץ בכל טובה ונעשה כמי שחיה בעל כרחו כמו שג' עד אשר לא יבאו ימי הרעה ואז יסור אור פניו ויחסר מראהו והרגשותיו וכחו ונעשה כענן אשר גזל ממנו המטר ונגרו ממנו המים ונשאר אידו היבש ועשנו הנלאה אשר אין בו תועלת. כמו שא' אחרכן עד אשר לא תחשך השמש וגו'. ושאר הענין. ומי שהוא אדם טוב יאהב חיי העולם הזה לפי שהיא מעלה שיעלה בו אל העולם הבא. אבל לא יאהב חיי העולם הזה בעבור חיי העולם הזה וצוה הק' לאהוב את העולם מדרך שלא יהרוג את עצמו אם יפל בצרה כמו שג' ואך את דמכם לנפשותיכם וגו'.

CII. התשיעי. אהבת הסרה. ראו הרבה אנשים שטוב מכל עסקי להתנשא ולהשתרר ולהתרומם ואמרו שהנפש הולכת מהלך

הגובה והשררה והרבה יקשה עליה השפלות והכניעה תחת ידי אדם אחר וכשיוכל אדם לצוות את אחרים ותעשה מצותו יערב לה ולולי השררה לא היה העולם מתוקן ולא היה אדם עושה כי מה שלבו חפץ מכל דבר רע. והמלכים עוסקים בשימור העולם והאנשים ישפמו בין האנשים הדלים ושוטרים יחזקו ידי השפלים ובדבר זה נתברכו מקצת הצדיק' כמו שני' יעבדוך עמ' וישתח' לך לאמ'. ואומר כי מה שאמרו מדרך השמור והמשפמ' והישר אינו דבר שנדחה אותו אבל הוא דבר שנודה בו שהוא אמת והם גולוהו ממנו לעזור את מענותם לפי ששמור העולם הוא מצוי בחכמה ובדעת והסירו את המעלה הזאת מידי התבונה ונתנוה לשררה וגדולה. וראוי שאזכיר מה שנעלם מעיניהם מנוקי הגדולה ומהפסדי השררה והנאות. ואומר כי האדם כשיגבה וירום לבו יצא מנבולו ויזיק את הקרובים ואת הרחוקים ויראה את עצמו כי אין כמוהו בעולם ויתלוצץ בכל אדם ויבזו בכל עצה ויחלק על הזקנים בדבר שגסוהו כל ימיהם ובחנו כל שנתם שהוא אמת בלא ספק ולא יקבל מהם לא מוסר ולא מצוה כמו שני' דרך אויל ישר בעיניו. ויבא לו מזה שילעג לאומנים על אומנותם עד שיחזקוהו ככסיל ויבווהו. עוד יבא לו מזה שיתחלק על המלכים ועל השרים ולא תיטבנה בעיניו מועצותם ולא תישרנה בעיניו תחבולותיהם הוא מה שני' חכם עצל בעיניו. עוד יבא לו מזה שיתלוצץ על החכמים ויסבור לשבור חכמותיהם ולהפסיד טוב מעמיהם עד שיהיה הכסיל השומה טוב ממנו שני' ראית איש חכם בעיניו תקוה לכסיל ממנו. ורבה עליו הדבר הזה עד שיתחלק על חכמת הק' ויבא לידי אפיקורוסות כמו שא' הכ' בכמוהו ואמרו איכה ידע אל ויש דעה בעליון. ויכניס עצמו בכל סכנה ובכל מכשול וסבור שדעתו תמלטנו ותחבולתו תצילנו והם יכשילוהו ובכל רע יפילוהו כמו שני' מפר מחשבות ערומים. ואם נתקיימה הממשלה בידו אז יקומו משנאיו ויתעוררו מקנאיו ואע"פי שלא הרע להם כמו שני' בלי עון ירוצון ויכוננו. ולא עוד אלא אפילו קודם מלכו כשיראו כשירצה לשור עליהם ולמשול בהם יחפשו איך ימיתוהו ויחתרו איך יתרגוהו כמו שאמרו אחי יוסף ועתה לכו ונתרגוהו. ובכל עת יצטרך לאכול בסתר ולא יישן אלא בשמירה כמו שיושב תחת החרב החדה ויתחזקו עליו מריבות אנשים וכבדה עליו יד האלקים על שהניח הדרכים הטובים שני' ובית המלך האוינו כי לכם המשפמ'. אבל ברא הק' אהבת הסררה והגובה בלב האדם יען יאהב הטוב והצדק שבו ישור (!) בעולם הזה כמו שכת' הן לצדק ימלך מלך. ויאהבנה להיות עליון ליום אחרון כמו שני' לא יגרע מצדיק עיניו ואת מלכים לכסא ויושיבם לנצח ויגבהו. אלה דברי הגאון רב' סעדיה. ור' שלמה אבן גברול כתב בספרו. המשתמש בשררתו שלא כראוי ומתיהר בעצת עצמו דומה למי שני' בו בכל תושיה יתגלע. ועל כיוצא בו נא' מפר מחשבות ערומים.

וצריך שיתבייש הנוהג במדה הזאת ויזכור בלבו כי כפי תבואהו השפלות וכפי גבהותו תבואהו הדלות פתאם וכשא' החכם גאות אדם תשפילנו. ואמר אריסטוטלו כאשר נעימות הצורה אור הגוף. כן נעימות המדות אור הנפש.

CIII. העשירי. אהבת הקנאה והנקמה. ראו אנשים שיותר טוב מכל דברי העולם שיהא אדם קנוא וגוקם לאויביו ולשונאיו. ואמרו כי הנקמה תסיר החמה והאף והמשטמה ויסיר היגון מן הלב ותהנה הנפש במה שהיא רואה באויביה ותבטל המחשבה הרעה והאנחה ויותר טוב מכל מה שנ' לצדיקים הנאמנים הוא מה שא' הכת' הן יבושו ויכלמו כל הנחרים בך תבקשם ולא תמצאם אנשי מצותיך. התבוננתי בדברים ומצאתים תועים מדרך השכל כי כל מה שתמצא הנפש נקמתה לא תשפל ולא תכנע ואע"פי שיבא לה הנקם בלא רצונה וכשתפל הנפש במחשבת איך תקום מאויביה אזי נפלה במעמקי מים השחורים וכל יום יתחדשו מחשבותיה מחשבה אחר מחשבה כמו שנ' אשר חשבו רעות בלב. ויחזק חרי נקמתו ומשטמתו עד שלא יקבל חנון אדם לו כמו שנ' נפש רשע אותה רע. ויפסיד כל הוננו כדי לקחת נקמתו כענין שנ' הנני מעיר את מדי אשר כסף לא יחשובו. ואם לא ישיג הריגת אויביו אלא בהריגת אלף מאוהביו אינו חושש ורוצה בהריגת אוהביו בעבור אויביו כמו שאמר האומר תמת נפשי עם פלשתים. ואע"פי שלא ישיג הנקמה אלא בעזבו עבודת הק' ובהניחו יראתו ירצה בה ויחפוץ אותה כמו שא' ועריצים בקשו נפשי ולא שמו אלקים לנגדם. ושמא יהפוך עליו הענין וישוב עליו הרע שחשב לעשות כמו שנ' כורה שחת בה יפל וגולל [אבן] אליו תשוב. ואם השיג רצונו באויביו הפיל עצמו בתרון אף הק' שלא יוכל להצילו ממנו שום אדם אלא מחילת מי שחרע עמו ויסבור זה האיש הנוקם ממנו לנצח את הזמנים ואת הכוכבים כמו שנ' יחזקו למו דבר רע. ויקרה לו מזה שישנאוהו הבריות וידאגו על טובותיו וישמתו במפלתו כמו שנ' ויכשילוהו עלימו לשונם ולא ימצא עצב לאידו ולא שמח למפלתו כמו שנ' אין כהה לשברך. אבל נעשית הנקמה חביבה בלב האדם כדי לנקום מן המשתותים את דרכיהם לפני הק' לתקון הארצות ולטובת בני אדם כמו שנ' לבקרים אצמית כל רשעי ארץ.

CIV. אחד עשר. אהבת החכמה. אמרו אנשים מתלמידי חכמים שאין לאדם להתעסק אלא בחכמה לבדה ואמרו כי בה יגיע האדם לדעת כל מה שבעולם מן היסודות והמסיכות וחק השמים מן הכוכבים ומן הכידורות ויש בה הנאה לנפש ונועם לגוף כמו שנ' ודעת לנפשך ינעם. ורפואה מהכסילות כמו שנ' רפאות תהי לשרך. ומזון לגוף. כמו שנ' ושקוי לעצמותיך. ומי שאינו בן בינה אינו מבני אדם ואין לו שום מקום בנייהם כמו שנ' כי לא יבינו אל פעלות יי'. מצאתי אלה

הדברים שאמרו על החכמים כולם אמתים אבל יש להם מקום במעות כי אמרו שלא יתעסק אדם בעולם אלא בה לבדה. לפי שאם לא יתעסק אדם עמה לטרוח במוזנו ולבנות ביתו ולעשות שאר חפציו לא ישיג אליה ולא תתקיים בידו לפי שאי אפשר לקנין חכמה אלא עם שאר דברים הצריכים לעולם. ואם השליך עצמו על הבריות שיפרנסו אותו בשביל שיפנה הוא לעסוק בדרישת החכמה יהיה מאוס בעיניהם וכבד עליהם ודבריו למשא כאבן מעמסה כמו שג' וחכמת המסכן בויה וד' אינם נשמע'. ואם הניח מנעמי מאכל בשביל דרישת החכמה ועזב הנאת משתיו בשביל קניית השכל או נפסדה מסיכת גופו ודקות בשר ואבדה דקות החכמה כמו שג' תפוחי זהב במשכיות כסף דבר דב' על אפניו. כי הנה ישר' אכלו את המן ארבעים שנה במדבר שהוא דק ונעים למען ילמדו החכמה. והנה בני לוי נתן להם מן התבואה חלק אחד מן שלשה עשר¹ לפי שהם אחד משלשה עשר שבטים ונתנו להם המעשרות למאכלם למען יוכלו ללמוד את תורת יי'. ואלו היו עושים כל העולם מה שאלו עושים היתה החכמה מתבטלת בהיות האדם בלא זרע ובלא גישואין ואם נתעסקו בחכמת העולם לבדה היתה מתבטלת חכמת התורה שלא נתאהבה חכמת העולם אלא להיות חזק לחכמת התורה כדי שתהיה כל החכמה טובה ומטיבה כמו שג' להודיעך קשט אמרי אמת.

CV. השנים עשר. אהבת עבודת יי'. מצאתי הרבה אנשים אומרים כי הטוב שיעשה אדם בעולם שיעבוד את יי' בלבד ויצום בימים ויקום בלילות להלל הק' ויניח כל שאר עסקי עולם כי הק' יעשה לו חפציו ויומין לו צרכיו ולא יחסר כל. והנה אנחנו מוצאים לעבודת יי' הנאה גדולה כמו שג' כי נעים נאווה תהלה וגיילה וחדוה. כמו שג' עבדו את יי' בשמחה. אלה האנשים כל דבר שאמרו בעבודת יי' אמת אמרו כי כל המדות כלום לא תגענה אליה כי היא גדולה מכולם. אך איך יוכל לסובלה בלא עסק אחר שאם לא יתעסק בפרנסה לא יתקיים גופו. ואם לא יתעסק בבנים לא תתקיים העבודה כי כל בני העולם אלו שוו בזה הדעת היו מתים בלא זכר והיתה העבודה מתה עמהם אבל העבודה נתנה לאבות ולבנים ולבני בנים כמו שג' למען תירא את יי' אלקיך לשמור את כל חקותיו ומצ' (!) אתה ובנך ובן בנך כל ימי חיך. ואיך יקיים התורה מי שיפרד מבני אדם ומי שאינו לא שוקל ולא מודד. והק' א' מאוני צדק אבני צדק. ומה יעשה מי שאין לו עם הבריות לא משא ולא מתן ואינו יכול לא לצדק ולא לנקות ולא לזכות. והתורה אמרה לא תטה משפט. ומה יעשה בטומאה ובטהרה. והכת' א' להבדיל בין הטמא ובין הטהור. וכן בדבר המעשרות והנדירים וכיוצא

1 חשבתי כי על לקט שכחה ופאה הקודמי למעשר אמר חלק אחד מן יי': Marg. Note:

בהן. ואם תאמר שילמד אלה הדברים ויורה בהם את אחרים ויעשו מה שיאמר להם אם כן אותן האחרים יהיו עובדים ולא הוא. ומה שאמרו שהם בוטחים על י"י בהכנת מזונותם ובתקון גופותם הדבר כמו שאמרו; אבל יש להם להבין שהק' שם כל דבר גלגל וסבה ולכן יש על האדם לקחת כל דבר מסבתו ואם אמת הוא מה שאמרו יהיה המבטח כולל את כל דבר וכן יהיו כל הבוטחים ב"י יבטחו עליו להגיעם לכל שכר טוב בלא שום עבודה ואם אין אמת שהרי סבת השכר הטוב וגרמתו היא העבודה גם כן אי אפשר בלא קנינין ובלא נישואין ובלא מרחים שהם סבה וגרמה לתקוני האדם. ואע"פ שיעשה הק' מאלו הדברים במקצת פעמים שלא על ידי אדם. ואותו המעשה הוא מדרך נס ופליאה ומופת וגוראה אבל לא מנהג בכל עת ובכל שעה. ולכן אין אדם לסמוך על מעשה נסים.

CVI. השלשה עשר. שברו אנשים כי המנוחה טובה לאדם מכל דבר כי היא תגרום לו לבדיחות נפשו להנעים מאכלו ולהרכות גופו ולגדל את גושמו ולחזק את איבריו וכל טורח האדם ועמלו [אינו] אלא למצוא לו מנוחה באחריתו. והלא תראה כי המלכים הם נחים מכל האדם ולולי שהמנוחה טובה מכל דבר לא נתנה להם והנה התורה האמתית נמשלה בה כמו שג' ומצאו מרגוע לנפשכם. ודבר הק' על שבתות וימים טובים במנוחה לפי שהם מבחר הימים. השקפתי על דעת אלו האנשים ומצאתים סכלים. כי מה שאמרו לא ידעו. ומה היא המנוחה. כי המנוחה לא תמצא אלא לאחר הטורח ותקון המלאכות והעסקים כי אז ינות האדם וישקוט. וכמו שא' הכת' הכן בחוץ מלאכתך וגו'. אבל מנוחה מבלעדי זה אינה מנוחה אלא עצלה אשר העניות וכל הרעות שבעולם הם תולדותיה כמו שג' מעט שנות מעט תנומות וגו'. וכשיתעצל האדם לא ימצא לו זמן ומקום וסתר ואז יחסר כל טובות וכל ימיו במכאובות וכשלא תמצא לו תאותו ולא יודמנו לו צרכיו יהרגוהו כמו שג' תאות עצל תמיתנו. ובעל ההנאות והמנוחה יניח העבודה והתפלה והצום והעמידה והישיבה בתורה ובכל טובה ולכן תמצא בכתבי הקדש העצל כנגד הצדיק לפי שענין העצלות נופל על הרשעות כמו שהזכיר בפסוק סמוך לזה. כל היום התאוה תאוה וצדיק יתן ולא יחשך. ובמנוחה תכבד הגויה ויתנפח הבטן ויבא חלי התחתוניות והפגרות שהם חלי הרגלים וכאב גיד הגשה והחלי הנקרא חלי הפיל. ואפילו למי שיש לו כל צרכיו אין ראוי להתבטל ולנוח כי כן שבת החכם האשה הצדקנית צפיה הליכות ביתה. ומה שתמצא שהנפש רוצה במנוחה לפי שהבורא שם אותה למזכרת על מנוחת יום האחרון והעולם הבא שהיא מנוחה והבטחה כדי שירצה האדם לקנות אותה מנוחה כמו שג' והיה מעשה הצדקה שלום. וישב עמי בנוח שלום. וכבר נתברר לכל מי שיקרא בספר הזה כי הבורח

G

בדבר אחד נפרד לבדו והניח לחבר אליו דברים אחרים נעות רצונו וסר ממנו הנעת תאותו אבל כשיקח מכל הדברים השיעור שראוי לתקנת התורה והחכמה אז יהיה הדבר כתמאה שהיא טובה ועריבה ומתוקה ושמינה כי יקח האדם הדעתן ממאכל וממשתה וממהשכב מה שהוא טוב לו ולורעו. וכשימצא לו דבר מותר בלא איסור שישליט בה את תאותו ואם דבר איסור ימנע אותה ויכלאנה ואם אינו יכול לעצור אז ישלח רצון מאיסת העולם עד שתמאס התאוה בכל דבר רע וישמור מה שנתן לו בוראו מן הבנים והממון בחווק אהבתם ויישב מן הארץ כשיעור מה שצריך לו ואם בא להוסיף על הצורך ימשול על רצונו ויאהב את חייו מחמת העולם הבא שהוא מקום מעמד נפשו ובית מלכותו ולא יחפוץ בשררה ולא ירצה בנקמה אלא להעמיד את התורה ולקיים את היראה ולא יאהב העצלות.

CVII. בסוף הספר חבר הגאון ואמר. הנני מתנדב לפרש מויגת ההרגשות אלה עם אלה כדי שיהיה תוספת למשול משל ולהיות מליצה למה שהקדמתי ממויגת הרצון והתאוה. ואומר ידוע כי ההרגשות על ה' ענינים והם הטעם והראיה והמישוש [וגו'] אניח השתים מהם שהם המישוש לפי שאינו נותן הנאה לאדם אלא מדרך אחד והוא הרכיבות. וכן הטעם. לפי שהוא מורכב מדברים רבים כמו שיעשו מיני ממעמים. ואשים דברי על שלשת הרגשות אחרות. ואומר שהמראה שהוא מופרד מלובן או אודם או כרכום או שחרות יחליש את מראה העין כמו שתעמד העין מכת מראה השלג וכמו שתכאב מכת מראה האודם ותחלש הנפש כשיביט האדם במראה השחרות ולא תבא לו הנאה ממראה אחד לבדו. אבל כשתתערב זה עם זה יהנה האדם ויגועו הרבת מכותות הנפש כי כשיתערב האודם בכרכום¹ יגוע כח המררה (!) האדומה ותחזק הנפש למשול ולעזו ולהשתרר והכרכום המתערב בשחרות ובאדם ובלובן יגועו כח הדם ויראה בנפש כח הממלכה והשלטנות וכשתתחבר הראיה הירקרקת בכרכומת יגועו כח המררה (!) השחרות ויראה מן הנפש החלשות והאבילות. וכפי מה שיחסר או יוסיף מן האחד על חברו יארע לנפש להראות הכח בחסר וביתר. וכן הקולות הנפרדים והנניגות והתנועות יגועו מכת הנפש דבר אחד בלבד והרבה הוא מוזיק לאדם. אבל כשיתמזגו ויתערבו יראו לנפש תקון וחזוק. וכן התנועות שהם מן הקולות מויגתם על הענין ההוא לפי שיעורם מן הנגון ולפי גוחם וניעתם יגועו המררות (!) והדם והמלכות והשלטנות פעמים אל הגבורה ופעמים אל השפלות ופעמים אל השמחה ופעמי' אל האנחה ומנהג המלכים להמזיג את אלו התנועות זו עם זו כדי שיהיה מה שיגיע מרצונם בשמעם את הנגון להנהיג את ממלכתם במשקל ולא יהיו

† פ' זעפרן ה' שפרן Marginal note:

ביותר רחמנים ולא הרבה אכורים או למאד גבורים ולא יותר מדי חלשים ולא יחסר ששונם. ולא ירבה את דאגתם. ועל זה הדרך תמצא הריה כי יש לכל דבר נותן ריה כח נפרד כשהוא לבדו וכשיתערב בתברו יקנה ממנו כפי רוב המזיגה ומיעוטה ונתוספה הנאה למריח בהם. ולאחר שנתברר כן בכל ההרגשות קל וחוו' שצריך האדם למווג את רצונו ולתקן את תאוותיו לאכול ולשתות מן המותר לו כפי צרכו ויניח היתר על צרכו וכן בכל עסקיו. והחכם רמו זה בשלשה מקומות. האחד אין טוב באדם שיאכל ושתה. הוא שער המחיה. ומה שא' בעמלו הוא שער הקנין. ומה שא' מיד האלקים רוצה לומר מן המותר שנתן לו הק' אבל לא מה שיקח בחזקה מן האסור. ומה שא' והראה את נפשו טוב רצה לומר שבעה דברים שזכר בספרו שהם טובים. והשני וגם כל האדם שיאכל וש' וראה טוב בכל עמלו מתת אלק' הוא. גם זה כולל ד' ענינים. המחיה מכח מה שא' הכת' שיאכל ושתה. והקנין מכח מה שא' בכל עמלו. וההיתר מכח מה שא' מתת אלק' הוא. ומה שא' וראה בטוב רצה לו' שבעה ענינים. והשלישי. הנה אשר ראיתי אני טוב אשר יפה וגו'. יש בו ד' ענינים שזכרנו והוסיף עליהם אשר יפה רוצה לומר שישתמש אדם בכל רצון ובכל תאוה בעת הראוי להשתמש בה אבל לא בלא עתה כמו שמפ' בראש הספר את הכל עשה יפה בעתו. והשבעה דברים הם השבח הטוב והמהלל כמו שנ' טוב שם משמן טוב. וזכירת המות כמו שנ' טוב ללכת אל בית אבל. והרון אף להועיל לעצמו כמו שנ' טוב כעס משחוק. ושיראה את הנולד כמו שנ' טוב אחרית דבר מראשיתו ושלא יהיה מהיר כמו שנ' טוב ארך רוח. ושיתחבר עם החכמים כמו שנ' טוב לשמוע גערת חכם. ושיהיה האדם הטוב סובר שאי אפשר לו בלא חטא כרי שיהיה שפל לפני קונו כמו שנ' טוב אשר תאחזו בזה וגם מזה אל תנח את ידיך. ויש בדברים הללו ספק ודי. ונתברר כי החכם כשנסה את כל דבר העולם רמו אחד עשר דבר וקרא השבעה מהם טוב. ואת השלשה טובה ואת האחד יפה והוא שיעשה כל דבר בעתו וכל תאוה בזמנה. ואלה האחד עשר דבר ראוי שיהיו נקחים מדבר של היתר. א' הגאון בסוף הספר אחר שהצעתיו אלה הכללות כמו שיכולתי אומר כי כל הספר יועיל למי שהשלים את לבו ונקח את נפשו מכל מום כמו שנ' אם אתה הכינות לבך. וראוי להיות הלב שפל והרוח נכנעת לכבוד אלקינו כמו שנ' יען רך לבבך ותכנע. הלא תראה כי הנראה והנשמע והנאכל והנשתה ממה שנעשה בכוונת הלב ובחפצו הוא יותר טוב ממה שלא נעשה בכוונה וברצון טוב.

נשלם הספר.

CVIII. א' הגאון בראש הספר חייבין אנו לדעת שורש השכל

ועיקר החכמה ועין המליצות שלשה מדעים. הראשון מדע המראה והוא מדע החושי הנמצא תחלה והיא החכמה הידועה בחמשת החושים.

G²

בראיה ושמיעה וריחה ולעיטה ומישוש. והשני מדע השכל והוא המדע אשר יכירו האדם בעצמו בלי אמצעית חושים ובלא שתוף הרגשות כגון נציבת יופי האמת וגועל הכזב במחשבת הלב ושרעף הבינה בלי מראית ודמות. והשלישי מדע הכרתי שאדם מוכרת על דעתו וידיעתו מוצרכה כדי להכיר ושרעפיו חייבין להבין באמתתו מפני שאם אין אדם מאמין במדע זה כבר הוא נצרך לבטל השכל ולעות החכמה. ותורף הדבר כך הוא שאנו יודעים שיש לאדם נפש אע"פ שלא ראינו אותה אבל אנו מודים בה מאמתת מעשיה וצדקת פעולותיה. כמו שנראה עשן עולה ונע ונד נאמין שהוא מתעשן מאש בוערת. וכשנשמע קול צווח ונדע שהוא קול הצועק והדומים להם כל אלו מכריחים הדעת להודות בהם.

CIX. דברי ברכיה אשר היה בנוקדים. דור הולך ודור בא. והשכל אשר בלבבות נחבא. אם לא יכתב לזכרון. לא יספר לדור אחרון. ראשית חכמה יראת יי' על כן אמרו רבותינו כל שיראת הטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת. ועוד אמרו יפה תלמוד עם דרך ארץ. והנה האדם אשר השליטו אלקים על כל הארץ וכל אשר בה נתן בידו והוא תרומית נבראו וסגלת נמצאו כפי גבורתו על שכלו תקצר ידו להתזיק בחכמה והיה כאשר ידים השכל את ידו וגברה החכמה וכאשר יניח ידו וגברה התאוה על כן ישיב כל נלכב אל לבו לדעת כי הנפשות תאוותם הולכות ומתגברות להשיג אל ענפי הרעה ותולדותיה ואל סעיפי הגאווה ומוסדותיה ומתעצלות לשקוד על דלתי המזומה ומלכת בדרכי החכמה והערמה אך הולכת תמיד בדרכי השחוק עד אשר פרצו גדר עברו חק. ואם גראה אליהן מראה התאוה סומכות טענותיו ובודות דברי שקר לנמות אליו ואם יאור להן נר האמת בודות דברים בטלים להמנע מנמות אליו וסותרות עניניו להפריד חבורי. אבל האיש אשר הפץ ביקרו יאסור את התאוה ויכלאנה וברסן הצדק יבלמנה וכאשר יחשוב לעשות טוב אל יאחר. ואם השיאו לבו לדרך אחר. יהיה לו מוכית מזומן מנפשו ושלמון גובר אז ישא ראשו ללכת ביראת האל כי יש תקוה. ומצוה גוררת מצוה. ואני הצעיר חברתי אלה הדברים. ורבים מעמי הארץ מתייהרים. אשר התגברה תאוותם. ונעלמו דרכי טובותם. ומרוב הונם. יכסו את עונם¹ ומה אאריך לדבר בם ולבי קאם. כי חכמתם קדמה ליראת הטאם. ואם אמרתי לכבדם יבוזני. תחת אהבתי ישמנוני. אשיב לדברי הראשון. לא יוכל פה ולשון. ולב לחשוב ולא יד כותבת. איך תאותינו אורבת. ומתנכרת עלינו מנעורינו. ומתנכרת על שכלינו. והאדם אשר בין צלעיו אויבו. ואת ישיב אל לבבו. להרחיקו מעליו פן ימהו אל תאוות הבהמות.

¹ עבור כי יוות להם יות. דברו משטמות In the Margin:

ויתבונן בפלאי בוראו. אשר מאין בראו. ושיקבל עליו יהודו. בכל נפשו ובכל מאדו. בכל עבודה שיעבוד ובכל דרך שילך גם במחשב הלב כאשר א' הוד לשלמה בנו בכל דרכיך דעהו. ומצאנו כי הק' א' לדוד המיבות כי היה עם לבבך. ואמרו רבותינו ולהושבי שמו. אפי' השב לעשות מצות ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכת' כאלו עשאה. ולבעבור כי התאוה אויבת הלב צריך שימרה אותה הלב וימאס בעולמו ויזכור כי מחר יובל לקברות ואחר יעמוד בדין לפני בוראו. על כן חברו הגאונים את ספרי היחוד שיתכוננו בו הקוראים ושישיבו אל לבם שמוש המוסר והכמת המצפון כחכמת ספר הגאון רבנו סעדיה וספר ר' שלמה אבן גברול וספר שחבר ר' אברהם אבן עזר אשר הם מאירים השכל ומחדדים את הבינה ומזרזים העצל ומורים את הפתי כי המיקל על עצמן מלחקור סתרי הבין ומקפיד על רוחו מלדרוש נתיימש זה האיש מן דיעותיו וצלל בנבכי תעיותיו. ועל כיוצא בו נאמר לא ידעו ולא יבינו. ועל החכמים הברורים נאמר כל יודע מבין והם העומדים על דרך האמת והולכים בנתיב יושר ושמים באמונתם לפי שידעו מסלת הצדק בכל דבר.

CX. ואמר הגאון אשר חבר תורת הלבבות כאשר נסתכל בסימני החכמה הנראים בכל העולם עליונו ותחתנו קפאיו וצמחיו ובעלי היים אשר בו. יורגו כי כלו מלאכת בורא אחד. והוא שאנחנו מוצאים אותו על מחלקותיו בשרשיו ויסודותיו ואותות חכמות הבורא נראות בקמני היצורות וגדוליהם מעידות כי הם לבורא אחד ואלו היה העולם ליותר מבורא אחד היתה צורת החכמה מתחלפת בחלקי העולם ומשתנה בכלליו וחלקיו. ועוד כי אנחנו מוצאין אותו שהוא צריך בקיומו ותקונו קצתו אל קצתו. ואין חלק ממנו נגמר אלא בחלק אחר כצורך קשקשי שריון ואברי גוף האדם ושאר המחברים קצתם אל קצתם. כאשר תראה צורך הירח והכוכבים אל אור השמש וצורך הארץ אל השמים וצורך האדם אל הכל ותקנת הכל באדם. והחכמה נראית בקמני הבריות וגדוליהם כי כח החכמה הנראית ביצירת הפיל כפי גודל גופו איננו יותר נפלא מכח החכמה ביצירת הנמלה והתולעת לפי קמנותם. אך כל אשר תקמן היצירה תהיה כח החכמה והגבורה יותר נראה בה. וזה יורה כי כולם מחשבת חושב אחד ובורא אחד כמו שנ' מה רבו מעשיך יי' כלם בחכמה עשית. ואו' מה גדלו מעשיך יי' מאד עמקו מחשבותיך. וא' חכם אחד מצאנו אמתת הנפש מבלי שנשיג ממנה צורה ולא דמות ולא מראה ולא ריח אע"פ שפעולותיה נכרים בנו. וכן השכל שפעליו וסימניו נראים ונכרים לא נשיג ממנו לא דמות ולא צורה ולא נמשילתו ברעיונינו כל שכן יוצר הכל. וא' אבן גברול אם הדברים יגעים בענין הנפש קל וחומר בענין היוצר. ועוד אמר אם נמרח להשיג השמש מצד אורה וניצוציה ורוחק האפל ממנה נעמוד על מציאתה ונהנה

ממנה ונגיע אל ענין המבוקש ממנה. ומי שיטרת למצאה מצד עגולה תכהינה עינו ולא יהנה ממנה. וכן יקרנו כשנשיג מציאת הבורא יתברך מצד אותותיו והכמותיו ויכלתו בכל ברואיו נשכיל ונבין ענינו אז יאור שכלנו בידיעתו. ואם נטריח שכלינו להשיג ענין עצם כבודו ולהמשילו ולדמותו במחשבתנו ולא נשיג שום דבר מן הידוע לנו על כן נשתדל להשיג מציאתו מצד חכמתו ונבורתו ורחמנותו ורוב השגחתו על ברואיו ואז נשיג ממנו האומץ והעזר לדעת אמתת ענינו כמו שג' סוד י"י ליראיו.

CXI. וידוע ומובאר כי תועלת אור השמש כוללת כל בני העולם ומצאנו אותה מתחלקת לשלשה חלקים. האחד. למי שעניניהם מאירות ונצלות מכל חלי שהם נהנים מן השמש ומשתמשין לאורה ומגיעים לכל הנאתם ממנה. והחלק השני. העורים אשר נעדר אור עיניהם מכל וכל אין השמש מועילה אותם ולא מוזקת להם אבל תועלתם ממנה תהיה על ידי שליח. והחלק השלישי. בני אדם נחלשו עיניהם להשתמש בהם כנגד השמש והשמש מוזקת אותם אם לא יסתירו מאורה שאם ימהרו לרפאת עיניהם בכחלים וברטיות ובתקון מאכלם עם שמירת עיניהם מהשתמש בהם לאור השמש אפשר שיהנו בשמש שהיתה מוזקת להם ואז יגיעו לבריאים. ואם יתעכבו לרפאת עיניהם יגיעו אל כת העורים במהרה ויעדר מאור עיניהם לגמרי. ועל הדמיון הזה יחלק עניין יראת אלקינו ויהודו לקהלת המדברים. הכת הראשונה אנשי השכל הצלול והשלם כשישימו לבם להבין בו יכניסו היחוד בלבם בכח הבנתם וזכות שכלם עם מה שיראו כתוב בספר להזכירם דבר שהתעלמו ממנו. והכת השניה אינה יודעת ספר תורת האלקים כל שכן היחוד אשר בו והם שומעים את שמעו ואינם מבינים את ענינו. והכת השלישית שמבינים היחוד אשר בספר תורת האלקי קצת הבנה ואין בכח הכרתם להבין ענינו ולעמוד על אמתתו ואם יורם מורה ענינו על דרך המופתים האמתים והראיות השכליות יתברר להם ענינו ויגלה להם סודו ויגיעו לכת הראשונה ואם יתעלמו מחקר ויתרשלו מעיון במה שיחזק הכרתם וילטוש שכלם ירדו אל מדרגת הפתאים. וכבר המשיל החכם הכסיל בעור והחכמה באור והסכלות בחשך באמרו וידעתי אני שיש יתרון לחכמה מן הסכלות כיתרון האור מן החשך. וא' החכם עיניו בראשו והכסיל בחשך הולך. וא' והעורים הביטו לראות. כל זה בינותי מספר הגאון רב בחיי וסדרתיו.

CXII. מדרגות בעלי החכמה בהערת התורה ותלקיה נתחייבו בלבבות ובמעשה. והמצוה תחלק לשלשה חלקים. עשה ולא תעשה ומותר. מצות עשה שני חלקים מהם מסורים ללב והם הדברים שישתלמו בכוננת הלבבות בלבד כמו יתור האל והבטחון עליו וליראה אותו ולחשוב בנפלאותיו ולהתרצות בדיניו והרבה כמותם שלא יספרו מרב. ומהם

חובת הלב וחובת הגוף ביחד כמו היחוד בלשון ובלב והגות כתבי האל
 ותלמודם והתפלה והצום והצדקה והמנוחה בשבתות ובמועדים והדומה
 להם. ומצות לא תעשה כמו כן שני חלקים מצות הלב ומצות הגוף.
 מצות הלב כמו השתוף בבורא בסתר. ומי שמראה לבני אדם שהוא
 צדיק ואינו כן. ומי שאוהב אשר שנא י"י. והגאון והלצנות והמבזה
 בני אדם והקנאה והתמוד והתחברות ברשעים והרבה כמו אלה. אבל
 המצות של הגוף שהם בלא תעשה כמו השתוף בבורא בגלוי ושבעת
 שקר ושוא ורכילות ואכילת איסורים ושכיבת הנשים שנמנע מביאתן
 ושפיכות דמים והרבה כמו אלה. והמותר יהלך לשלשה ראשים. צרך.
 ותוספת. וחסרון. פירש הצרך שאדם מכלכל בעולם הזה את דבריו
 במשפט ומכונם מה שיש צורך בהם על כל פנים ואינו יכול לעמוד
 זולתם כמו מאכלים ומשקים וכסות ודבור שהוצרך אליו ותשמיש וסתורה
 ותנועתו בכל מעשיו שיקח מהם לפי הצורך כדת וכמשפט אשר בהם
 תקון עניניו כמו שני טוב איש חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפט.
 והראש השיני. תוספת עדיים ומלבושים ולהרחיב בנינים ומשכנות
 ללא צורך והרבות במאכל ומשתה. וכבר הזהיר הכת' על זה אל תהי
 בסבאי י"ן בזוללי בשר למו. ובדבור. ברב דברים לא יתדל פשעי.
 ובתשמיש. אל תתן לנשים חילך. רועה זונות יאבד הון. וא' במלך לא
 ירבה לו נשים. והרץ לבצוע בצע לרבות עושר נא' אל תינע להעשיר.
 וא' במלך וכסף וזהב לא ירבה לו. כי כל זה לפי שהם ממשיכים
 תענוגי הגוף ואחריתם מרה לפי שמביאין האדם אל דרך אשר שנא
 השם. והראש השלישי מן המותר הוא החסרון אם יחסר נפשו
 למעט מהגאתו לבעבור שיתקרב ליראה את השם הנכבד או טוב לו.
 ואם בעבור שלא יחסר ממונו הוא מגונה. וכאשר נתפש המותר לקחת
 ממונו הצרך מצאנו שצוה הק' פרו ורבו. הנה נתתי לכם את כל. לכם
 יהיה לאכלה. והנה הצרך מהמאכלים נכנס תחת מצות עשה על כן
 אין צרך באדם לצאת מן עשה ומן לא תעשה. ופירוש זה כי כל
 העושה מעשה ממצות עשה הוא צדיק. ומי שנמנע לעשותו והוא יכול
 הוא מונע את נפשו מטובה ומקצר במעשה. וכן מי שעבר על מצות
 לא תעש' ועשה הוא חוטא ומי שנמנע מעשותו הוא צדיק כשנמנע
 ליראת שמים כמו שני אף לא פעלו עולה בדרכיו הלכו. וא' הגאון
 ר' אברהם אבן עזר. חפשי ומצאתי והנה כל כרת ומיתה על מצות
 לא תעשה כי הוא מכעים יותר מן המתעצל לעשות מה שצוה ולא
 מצאתי כרת במצות עשה כי אם במילה. לפי שהיא לאות ברית עומדת
 בגופו כל ימי חייו ופעם אחת הוא חיוב המצוה והחיוב על אבי הנולד
 או אב בית דין רק אם גדל ולא נמול יש עליו כרת וככה כרת על מי
 שחדל לעשות הפסח כי זכר יציאת מצרים עיקר לכל המצות על כן כת'
 אחרי אלהי מסכה לא תעשה לך את חג המצות תשמור. ונכון הוא.

CXIII. ועתה שים לבך כי אין טורח במצות לא תעשה לאשר יש לו לב להבין כי הבורא נמטע בלב שְׁכַל שיוכל אדם בו להשמר מכל נזק. והמשל כרופא שאמר לאדם שאיננו יודע המאכלים שזיקו לו כפי תולדתו אל תאכל כל מה שאזהיך וכל איש דעת לא יתאוה דבר שזיקנו רק יהיה נתעב בעיניו ואע"פי שהוא שמע שהוא מאכל ערב והנה ישים עיקר מאכלו לחיות ולא יבקש החיים בעבור שיאכל כי כן דרך הבהמות שאין להם נשמה שתחיה אחרי הפרדה מעל הגויה. על כן אמר אחד מהמשכילים כי העונש בארבע מיתות בית דין על לא תעשה וככה כרת ומיתה בידי שמים והשכר על מצות עשה. א' אחד מהגאונים מה שנתחייב האדם בעבודת האל כדי שיתמיד טובותיו עליו הם עשרה ענינים. האחד שלא ישים עלה וסבה לחטאותיו ולהכעיס בוראו כי מרוב עסקיו ברוב הטובה יודרו ברב שבת ועבודה. השני שיזכיר טובת האל בלשונו וירבה השבת בלבבו. השלישי שלא יכפור בהם ויהיו טובת האל מעט בעיניו. הרביעי שלא יאמר כי מזולתו באים לו אם באים אליו על ידי שליח בינוני וישבת לאשר יקחם מידו ויגיה שבת צורו. החמישי שלא יתפאר ויאמר ידי עשה לי את החיל הזה או אני ראוי לכך. הששי שלא יעלה על לבו שהוא יכול להתמיד הטובה עליו בזריונתו ושהיא תאבד ממנו בשעת הרשלתו. השביעי. שלא יבזה מי שלא השיגה ידו כאשר השיג הוא ויחשוב שהוא יתר ממנו לפני בוראו כי אולי אותו שלא השיגה ידו דין מהבורא לו להראות לבני אדם רוע מחשבותיו הנסתרים ויקל מעליו דין נהיגם ויהיה אז כל דל וכל נכאה יותר טוב מאשר השיגה ידו כי יקל מעליו כובד משאו. השמיני שיכון לבו לשמים ויכנע לפניו אע"פי שלא יוסיף במעשיו על אשר היו קודם הטובה. התשיעי שישים עינו תמיד למי שהוא תחתיו בעושר ובטובה לא למי שהוא עליו וכמו כן יתן לבו ועינו תמיד במי שהוא גדול ממנו ביראה ובעבודה ושייגע את עצמו אולי יגיע אל מעלתו ולא יביט למי שהוא קמן ממנו בעבודה ויראה. העשירי כשיראה כי הק' ארך אפים שלא יחשוב להכעיסו. אלו העשרה ענינים שזכרתי לשם שמים להתמדת הטובה עליו. א' הגאון מי שהכעיס הק' בטובותיו שהטיב לו נפל ממדרגת המדברים ויתרונם וישב בשפל מדרגת החיים הנאלמים כמו שג' ואויבי י"י כיקר כרים. ודינו בעולם הבא קשה מאד כמו שג' רוחכם אש תאכלכם. ובעולם הזה יסוריו קשים כמו שג' הוא אשר דבר י"י לאמר בקרובי אקדש. וא' רק אתכם ידעתי מכל משפחות האד' על כן אפקד עלי. וכל מה שהוסיף האל טובה לאדם נתחייב הוא להוסיף עבודה וראיה לזה ממעשרות התבואה שג' בו עשר תעשר את כל תבואת זרעך. מי שיש לו מאה כור נתחייב במעשר עשר ומי שאין לו רק עשר לא יתן אלא כור אחד

וכן מי שיש לו בן חייב אותו למול. והבריא חייב לעלות ברגל ולא כן החולה ונכה רגלים.

CXIV. בני בריתנו נתחלקו ונתכוונו בתורה ובעבודה על עשר מדרגות. הראשונה. אנשים נשאים פתיותם מן התגברות התאוות עליהם על בזוי התורה וחשבו אותה כמו חק ומנהג לפי שגברה תאוותם על שכלם לעובי תולדותם ולא האמינו כי נתנה על ידי שליח ולא האמינו בה על אמתתה ולא הכריחו לבם לאשר כתוב כי לא נמשכו בחבל השכל ובקשו הנחות לעצמם ורווחות לטפם ועליהם נא' לא יחפץ כסיל בתבונה כי אם בהתגלות לבו. השנית. אנשים שהאמינו באותות ובתורה אבל אמרו כי לא נתנה אלא כדי להתנהג בה בעולם הוזה לישר אורחותיהם ומעשיהם והעירם הנביא בתורה לעלה זו ולא לעלה אחרת. כי הק' מרוב אהבתו לישר' הראה אותות על ידי הנביא כדי שיאמינו בדבריו ויתכנו מעשיהם בעולם הוזה ולא לצורך עולם הבא. השלישי. אנשים האמינו בתורה וחשבו כי היא חסד מהאלקים לתקנת בריאותנו בה בעולם הזה. ותקנתם בלבד לא לכבוד עולם הבא ולא ליסורי גהינם והשגה אותם מה שמצאו בספרי הנביאים להטיב לטובים ולהרע לרעים בעולם הזה. וכבר מצאו בדברי הנביאים חזוק לגן עדן וגהינם בעולם על הטוב ועל הרע כמו שכתבתי בספר שלמעלה מזה שחבר הגאון רב' סעדיה. הרביעית. אנשים האמינו בתורה ושכר גן עדן וגהינם לעולם הבא אלא שתאותם הטתה אותם באהבת העולם הזה והראו לבני אדם שהם מחויקים בתורה כדי שיצודו אותם במצודתם וילכדום ברשת ערמתם ודבקו במצות כנראה ולא בנסתר בלשונות ולא ברעיונות ועל כיוצא בהם נא' בפיו שלום את רעהו ידבר ובקרבו ישים ארבו. החמשית. אנשים האמינו בתורה והאמינו בגן עדן ובגהינם לעולם הבא אך דבקו במצות לשני פנים לקבל מהם שכר מהאלקים ושישבחו אותם בני אדם ושיהו מכובדים בעולם הזה בעבורם וזה שער משערי העינים והוא השתוף הנסתר(?). הששית. אנשים היתה כונתם לקבל שכרם בעולם הזה בלבד וזה מרוב אהבתם העולם ותענוגיו וסכלם כבוד העולם הבא ומעדניו. השביעית. אנשים האמינו כל מה שזכרנו אלא כי כונתם היתה תוחלת ותקוה שינתלו כבוד העולם הבא ושכר בזה העולם וסכלו בעבודה ויראה שהיא לשמה ושלא על מנת לקבל פרס. השמינית. אנשים שהאמינו אלא כונתם להנצל מדינה של גהינם ומיסורין בעולם הזה. וכבר פירשנו ננות אלו שתי דרכים. התשיעית. אנשים האמינו בתורה והאמינו כי עליה שכר על טוב ועל רע בשני העלמות אבל כונתם היא בעבודה לשמה ושלא לקבל כרם אלא לא נשמרו מן הדברים המחבלים והמשחיתים היראה והעבודה ובאה להם התבלה ולא ידעו כמו שנ' ובובי מות יב' יב' שמן רוקח (יקר). ואו' ותוטא אחד יאבד טובה הרבה. העשירית.

אנשים האמינו התורה והמצוה והאמינו השכר בזה ובבא ואע"פֿיכן התויקו בעבודה וביראה לשמה והעירו שכלם ונשמרו מהדברים מהמתבלים היראה והעבודה ורצו לעבוד הבורא לגדולתו ורב הסוד שהתחסד עמהם ועם כל העולם והכירו בוראם ועבדוהו בלא הרשולה. וזו היא המדרגה העליונה. ודוגמא לזו א' התסיד ר' שלמה אבן גברול בתפלתו. הנה לך לא לי עמדי לפניך ולשם כבודך לא לשכר פֿעלתי. הנה דברתי בקוצר על היחוד והיראה מה שלקטתי מאחרי הקוצרים ולדבק העניין ולהכרו מציתי נכוחות מלבי ליישב החבור.

CXV. ועתה אדבר על דרך ארץ אשר אספתי לי מן המקרא ומן התלמוד כי יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ ועוד אמרו חכמים אם אין דרך ארץ אין תורה על כן כתבתי זה המעט מדרך ארץ אחרי הספרים אשר תקנתי וקצרתי על דרך היראה והיחוד. ואומר אני ברכיה כי החכם והנבון אע"פֿי שכל מדות תרומות נמצאו בו אם יפלא ממנו דבר אסור או היתר או דבר המשפט או כיוצא בו שאין לו להתבייש אם ישאל אותו דבר ספק לקמן ממנו כי הנה איוב בספרו מעלותיו ועשרו א' ורב לא ידעתי אחקרהו. עוד אמרתי מדרך ארץ לשמור פתחי פיני מי ומי המוציא דבה פן נעיר משטמות וחמות זה על זה ופן תגלה רעתם בקהל אבל המדבר טוב יש לנו לגלותו מי הוא. שהרי מצאנו כתוב ויאמרו איש אל אחיו הנה בעל החלומות ועתה לכו ונהרגהו ולא הזכיר מי הוא אשר אמר זה אל אחיו ואחרכן כתוב ויאמר ראובן לא נכנו נפש. והזכיר יהודה שא' מה בצע כי נהרוג [את] אחינו. הזכיר ראובן ויהודה אשר דברו טוב עליו והסתיר סוד אשר הלשינוהו להריגה. וכן מצינו בדוד שא' לשאול הנה היום הזה ראו עיניך את אשר נתנך יי' היום בידי (!) ואמר להגן ותחס עליך ולא הזכיר בפסוק זה מי אמר להורגו. ועוד אמרתי למדנו דרך ארץ בפסוק וישב משה את דברי העם אל יי'. וכי מה צורך היה לו להשיב למי שידע הכל אלא ללמדנו שמשיבין דבר לשולחים. זה למדתי מרבתינו. וכן והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו. למדו רבותינו שלא ישנה אדם ממנהג הבריות. ובמקום אחר למדונו רבותינו אל תהי עומד בין היושבים ולא יושב במקום העומדים. אומר אני כי מה ששאל הק' לאדם איכה ולקין אי הבל אחיך ולבלעם מי האנשים אשר באו (!) ולחזקיה מה אמרו האנשים האלה ומאין יבאו אליך הם וכיוצא בהם לדונם לפי השבת מענותם. מן הירושלמי למדתי שהדיינין צריכין לשנות את מענות בעלי דינין כמו שא' שלמה זאת אומרת [זה] בני החי ובגך המת. מן התלמוד למדתי כשא' הק' לגח כי אותך ראיתי צדיק ולא הזכיר לו תמים כאשר הזכיר למעלה שאומרין מקצת שבת האדם בפניו. עוד למדתי מן התלמוד לפי ששמואל א' לשאול ונתנה לרעך הטוב ממך ולא הזכיר מי הוא וכששאל שאול

באוב אז גלה לו מי הוא וא' ונתנה (!) לרעך לדוד לפי שהיה ירא ממנו. ולמדתי מן הפסוק כי דרך המדבר באסיפת עם לקום מבין היושבים ולדבר דבריו כמו שמצינו ויקם דוד [המלך] על רגליו ויאמר שמעוני אחי ועמי. ובעזרא. ויעמד עזרא הסופר על מגדל עץ אשר עשו לדבר. ובאזוב קמתי בקהל אשוע. חכמינו דרשו מן לאלה בקרב עמה. הפרש בין אדם המתנוול במקום שנכר למתנוול במקום שאינו נכר.

CXVI. למדתי מדברי רבותינו שאין כוללין הגדול הנכבד עם קמן ממנו בין ברבים בין במעטים כמו שנ' מכף כל אויביו ומיד (!) שאול והלא שאול בכלל אויביו. וכן תשעה עשר איש ועשאל (!) לפי שהיה שקול כנגד כולם הוציאו מן הכלל וכן אותם ואת פנחס. וכן וראו את הארץ ואת יריחו. וכן והמלך שלמה אהב נשים נכריות [רבות] ואת בת פרעה. שגם היא היתה בכלל הנכריות. מצינו שא' יעקב לעשו כראות פני אלקים ותרצני. כדי שיתירא ממנו הזכיר לו כן. אמרו חכמינו כי האשה נתנה לאישה מן הפרי שאכלה שלא תמית היא והוא יהיה וישא אחרת. עוד מדברי רבותי פרי העץ שאכלו לא נתפרסם שאין הק' חפץ להזכיר העון ולהבוות הבריות שיאמרו זה הפרי שלקה העולם על ידו. וזה דרך ארץ פן נוכיח לחברו חרפתו כמו שמצינו בדברי החכם ריבך ריב את רעך וסוד אחר אל תגל. כי כן פשוטו גם כשתריב עמו אל תגלה חרפתו. סמך מצאתי לאומר בודקין לכסות ולא למוזנות מדברי החכם שא' מונע בר יקבהו לאם וברכות (!) לראש משביר. אמרתי בלבי עוד אני ברכיה כי אין לדאג על העתידות כמו שא' בן סירא אל תצר צרת מחר. אחרי שידוע כל נוצר שסופו למות שהרי שאול אכל עגל מרבק אחד ביום שנתבשר שימות למחרת. ומצאנו שאע"פי ששמך הק' כל העולם ומחה זכרם א' לגח ואתה קח לך מכל מאכל אשר יאכל ולא א' לו שיצמצם מאכלו על הלחם לבדו. למדתי מן הפסוק שאל יתייאש אדם להמלט עצמו מן הסכנה שהרי דוד הוריד רירו על זקנו וישנה את מעמו כדי שינצל. ראיתי כי רבותינו אמרו כי עשרה נקראו מניין ודחקו את עצמם להוציא הדבר מן עד מתי לעדה הרעה יצאו יהושע וכלב. ואומר אני כי מן הפסוק נוכל לדעת שעשרה מניין חשוב באומרו לא אשחית בעבור העשרה ועל פחות מעשרה לא בקש אברהם מן הק'. ומצינו בבעז ויקת עשרה אנשים מזקני העיר כשרצה לעשות קנין. ובתלמוד מצינו אימא להו באפי עשרה המזכה לעובר לא קנה. למדתי דרך ארץ מדברי רבותי שאמרו מתוך גנות בני יעקב למדנו שבחם שאו' ולא יכלו דברו לשלום. שלא דברו אחד בפה ואחד בלב. ועוד למדנו דרך ארץ מוטב לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילכין פני חברו מוהיא מוצאת. ועוד אמרו מותר לשנות בדברי השלום כמו שדרשו באביך צוה לפני מותו ולא צוה יעקב כן שלא נחשד יוסף בעיניו.

CXVII. ואומר אני אע"פ שאמרו חכמים מחניפין לרשעים בעולם הזה ומפקי לה מן ולא יאמר עוד (!) לנבל נדיב. אע"פֿיכן או' אני שאין להתפלל עליהם שהרי דוד א' הקיצה לפקד כל הגוים אל תחן כל בוגדי און. שפירושו מאיזה עם שיהיה אפילו מישר' אם יהיה בוגד לא יהיה בחנינה. ועוד א' תנה עון על עונם. ועוד א' אך טוב לישר' ואחרכן א' כי לא התפלל רק לברי לב מהם. וירמיה א' אראה נקמתך מהם. ועוד א' והגירם על ידי הרב. עוד אמרתי אין לתמוה אם ישקר האדם כדי למצא חן או להטיב לו רק שלא ימצא חטא בדבר כי גם הנביאים שלא במקום נביאות מצאנו כן. הנה נתן הנביא השיב לדוד כאשר שאל לו הישר לבנות בית ליי' ונתן השיבו כל אשר בלבבך עשה ויי' עמך (!) ובלילה ההוא א' הק' לנתן שיאמר לדוד כי הוא לא יבנה הבית. ומכיהו א' עלה והצלח. ודניאל לנבוכד נצר מרי תלמא לשנאך (!) ודוד בלבב דבריו עם אחימלך באומרו המלך צוני דבר והוא היה נביא כמו שא' רוח אלקים (!) דבר בני. ואברהם א' לבנו ונשתחווה ונשובה. אע"פֿי שלא היה כן דעתו. והוא א' על שרה אחותי היא. וכן יצחק. עוד אמרתי כי הצור קרוב לכל גשברי לב ולגרדפים ומצאו חן בעיניו והמשל כי לא צוה להקריב לו אריה ושחל וכפיר ולא מכל מן החזקים הטורפים אך השפלים והנרדפים כצאן ובקר. ומן העופות לא צוה לו להקריב הנץ ולא מן הדורסים אך התורים ובני יונה שהם נרדפים. ועל זה הדרך אמרו רבותינו פרק החובל לעולם יהי אדם מן הנרדפים ולא מן הרודפים שאין לך נרדף בעופות יותר מתרים ובני יונה והכשירן לגבי המזבח. למדו חכמים דרך ארץ ואמרו אין אוכלין בשר לשובע ומשקי לה מן בתת ויי' (!) בשר לאכל ולחם בבקר לשבע ולא הזכיר שביעה לגבי בשר למדה תורה דרך ארץ. ואני מוסיף לפי שהוצרך לומר בהרחבת גבול בכל אות נפשך תאכל בשר שני כי ירחיב ויי' [אלהיך] את גבלך וגו'. למדונו רבותי לפי שא' משה תקריבון אלי ושמעתיו נעלם ממנו דין בנות צלפחד. ולפי שא' שמואל אנכי הראה שגה באומרו מאליאב אך נגד ויי' משיחו וא' לו הק' אל תבט אל מראהו. ועוד א' לו כי לא אשר יראה האדם. שפירושו אע"פֿי שקראת עצמך רואה כאן אני מודיעך שאינך רואה. ומכאן למדנו דרך ארץ שאין להתפאר בפני העם בחכמתו רק דרך ענוה כמו שא' יוסף הלא לאלקים פתרונים ספרו נא לי. בלעדי אלקים יענה את שלום פרעה. ולא א' אנכי הפותר. מצאתי בירושלמי מותר לומר לשון הרע שני ואני אבא אחרוך ומלאתי את דבריך. ואו' אני לפי שידע הנביא כי לא היתה לאדוניהו משפט המלוכה כי כבר נבא המלכות על שלמה. אסור לחשוב על רעהו רעה שני ואיש את רעת רעהו אל תחשבו בלבבכם. כי מחשבת הלב הוא עיקר לכל מעשה כמו שא' דוד לבנו דע [את] אלקי אביך ועבדהו בלב שלם כי כל לבבות הוא דורש. ואו' תופש כל חדרי בטן

CXVIII. אומר אני אע"פי שא' החכם הכל הכל אחר שאמר
 הגדלתי מעשי בניתי לי בתים יש לו לאדם לבנות לפי צרכו כמו שנ'
 ויכוננו עיר מושב. רק בצדק יהיה ולא כמו שנ' היו בונה ביתו בלא
 צדק. כי גם בעת שהסוללות באו ללכוד ירושלים צוה הק' לירמיה
 לקנות שדה בענתות. ובגלות ככל נאמר בנו בתים ושבו אע"פי שלא
 התעכבו שם רק שבעים שנה. עוד אמרתי באשר א' הק' ליהזקאל
 בגללי צאת אדם תענינה לעיניהם והחליפם בצפיעי הבקר בעבור שא'
 אהה י"י (!) נפשי לא מטמאה הוברר לנו כי זה נקי מזה. אמרתי דרך
 ארץ שיש לנו להשפיל עינינו מראות ברע כמו שספר זה במעלת
 החסידים ועוצם עיניו מראות ברע. ועוד א' ועיניו לא נשא אל גלולי
 בני (!) ישר. חכמים אמרו מן התקוששו וקושו קשט עצמך ואחר כך
 אחרים ומצאתי כינצא בדבר שובו והשיבו מכל פשעיכם. חכמים אמרו
 אחר שיקלל אדם אחרים חייב לברך ברכה כמו שנ' והשיב י"י רעתך (!)
 והמלך שלמה ברוך וכן ושבנו דמיהם בראש יואב ובראש זרעו [לעולם]
 ולרוד ולזרעו ולביתו ולכסאו יהיה שלום. או' אני כי גם לנביאים יתכן
 שיעלם מהם מעשה היוצר כמו שא' אלישע וי"י העלים ממני. ויעקב א'
 אם יבא עשוי. ויוסף נעלם ממנו. וזה על דרך מבלי אשר לא ידע את
 המעשה אשר אלקים עשה מראש ועד סוף. או' אני הנה דוד הזכיר
 מיתה עם החכמים ואבידה עם הכסיל כמו שנ' כי יראה חכמים ימותו
 יחד כסיל ובער יאבדו. והחי יתן אל לבו והמשכיל יבין. או' אני כי
 בסבר פנים יפות יש לאדם לקבל הפץ בוראו שאין שכינה שורה על
 עצבות שלא שרתה עם יעקב כל זמן כשהתאבל על בנו. וכשא' הפסוק
 ותחי רוח יעקב מיד שרתה עליו וכן בשאול ויהי כנגן המנגן ותחי עליו
 רוח אלקים (!) וכן מצינו באמרת החכם כשהזכיר עשרים ושמונה עתות
 שהם עת ללדת ועת למות עת להרג ונו'. וכל הענין. א' באחרונה את
 הכל עשה יפה בעתו ופירושו כל שנויי העתים שהזכיר אם למוב אם
 לרע הכל יפה לאדם אם לענג אם ליסר אותו להשיבו מחטאו על כן
 לא ידאג האדם בשנוי עתו. או' אני דרך ארץ כי יש לחלוק כבוד לכל
 נכבד אע"פי שאינו מבני עמינו כמו שא' משה לפרעה וירדו כל עבדיך
 והוא בעצמו קם כמו שנ' ויקם פרעה לילה. ודניאל א' לנבו' נצר מרי
 חלמא לשנאך (!) דרך כבוד. והכמינו אמרו שישתדל אדם לראות פני המלך
 ולברך עליו ברכה אע"פי שהוא נכרי. אומר אני מצפים עת וזמן
 לשאול שאלתו ולבקש בקשתו מאוהבו הלא תראה כי אסתר לא גלתה
 שאלתה ביום הראשון שא' לה המלך מה שאלתך לפי שלא ראתה עת
 וזמן שתשאל למלך להרוג שר ונכבד כהמן ויקר בעיני המלך על כן
 אמרה למלך להזמינו למחר אולי תמצא סבה עליו ונפילת מזלו ובראותה
 כי נפל מזלו וקם מזל מרדכי בלבוש וסוס או אמרה תנתן לי נפשי
 בשאלתי שאם לא כן למה לא גלתה למלך ביום הראשון והיא היתה

בצרה וכל ישראל. או' אני דרך ארץ מפסוק והוא שוכב [את] משכב הצהרים כי שינת הצהרים תק היא לפי שה' של הצהרים מבוררת. ואכילה מבעוד יום כנגד הלילה שהרי החכם האשים את העשיר וא' כי מרוב עסקיו לא היה אוכל ביום רק בלילה כמו שא' גם כל ימיו בחשך יאכל. אומר אני כי יש לכל ישרי לב לשום על לבם תשובת האיש אל יואב כאשר האשימו יואב למה לא הרג את אבשלום והוא השיב או עשיתי בנפשי שקר וכל דבר לא יחד מן המלך ואתה תעמד (!) מנגד. או' אני כי אין לרדוף אחר השררה אבל האדם אשר מאת הק' נתנה לו מה יעשה אם לא ישתרר.

CXIX. עוד אמרתי אני ברכיה ידוע וגלוי ומפורסם שאין לרדוף אחר השררה כאשר נודע לבני השכל בראיות גמורות מן המקרא ומן הקבלה ומחכמת המדע ועל זה לא אשבר את עמי ולא אטריח מבטי כי הרבה האריך רבנו סעדיה בספר הזה אשר כתבתי וקצרתי לאדוני אך מרחתי לבי ואשאב ממקור שכלי קמ עד אשר לא ירתק חבל הדלי וכתבתי דברים אשר לא שמעתי ובמצרף החכמה אותם צרפתי. וסבת דברי זה לפי שהצור הקרה לאחד העם הכבוד והמשרה ואצל אליו החכמה ומבחר המזומה ויתערב הצדק במחבואי לבו וימוג היושר בחדרי קרבו ותתחרצב האמת בענפיו וירחף השכל בסרעפיו ונפשו קשורה בנפשי ובוזוכי זכרו אשא ראשי וא' דברי השררה בצירוף זממי ובלטישת להג נאומי. ואומר אמנם הם אשר נבה לבם בקרבם ויצאו מגבול דעתם לרדוף אחר השררה הם המבועים במצולות האולת ובנבכי הפתיות לפי שתברה מהם כאשר אמרו חכמי כל הרודף אחר השררה שררה בורחת הימנו. אך האיש אשר אנה האלקים לידו. ואצל לו מכבודו ומהודו ובחר בו מהמון עמים רבים ושימיהו ויציעידהו ממדרגה למדרגה עד אשר שמהו לראש ולקצין והוא לא ערב את השררה ולא מבקש דעתה ומה יעשה אם לא יעיר רוחו. ובאמצי כוחו ישתרר לגדור פרץ. ולהעמיד במשפט הארץ. להכריח הנבלים. ולהגביה השפלים. ויהיה מידו גושע צדיק מט לפני רשע. הנה שמתו אל לבי כי האנשים אשר לא עלתה על לבם השררה אך באה אליהם פתאום ולא מאבותיהם ירשוה היו יתד במקום נאמן וישתררו באמצי כוחם. והנה ידענו כי שאול הלך לבקש האתונות ובאותו הדרך מצא המלוכה ובספרו הדברים לדודו הגיד לו כי נמצאו האתונות ואת דבר המלוכה לא הגיד מרוב ענוה אשר בו ואחריכן התחוק ברעיוניו וישנם את מתניו ויקח צמד בקר וינתחהו וישלח בכל גבול ישראל (!) אשר איננו יוצא אחרי שאול ואחריו) שמואל כה יעשה לבקרו. והנה גרעון כשבא אליו המלאך והוא היה חובט חטים וא' לו המלאך והושעת את ישראל ומרוב ענוה השיב הנה אלפי הדל במנשה ואנכי הצעיר ומיד כשראה כי מ"י היתה לו עשה את גבורותיו. והנה יפתח שגרשוהו אחיו מנחלתם ונלה מארץ מולדתו

וכששמוהו לראש ולקצין אמרו לו ונלחמת בבני עמון והיית לנו לראש לכל יושבי גלעד ככה רצו לעשות עמו תנאי בין נוצח בין יהיה נצוה ישימוהו להם לראש רק ילחם בבני עמון והוא מרוב ענותנותו לא רצה לקבל השררה כי אם בתנאי שאם יתן י"י את בני עמון בידו שיהיה להם לראש ומיד קשינצחם ידע כי מאת י"י היתה לו והוא נצחם אז הגיד למלך בני עמו מה לי ולך כי באת אלי להלחם בארצי הזכיר ארצי כאשר היתה לו ירושה מאבותיו. והנה דוד הקמן מאחיו והוא היה רועה צאן מאחר עלות הביאו בוראו וימשחהו למלך ואחרי המשחו לא גבה לבו כי אחריכך הביא חמור לחם ונאד יין וגדי עזים למלך מאת אביו וסבל עול המצוקות ונגרש מהסתפח בנחלת י"י עד אשר הכינו י"י על כסאו ובבואו להלחם לא היה כמוהו לעזו ולהשתרר ומלחמת איש הבינים תוכיח. ושירת העלמות ודוד ברבבותיו. וכל אלו שהזכרתי בידם אחת יחזיקו הענוה וביד האחרת יחזיקו המשרה והגבורה. וכן עמוס הנביא באומרו כי בוקר אנכי וכולם שקמים ויקתני י"י מאחרי הצאן ויאמר אלי [ה] לך הנבא אל עמי ישר' כל אלה מקטני עם היו ואמצם ותמכם בוראם להשתרר על עמו לבעבור כי ידע הצדק והטוב שבלבם ובם ישורו בעולם וזה על דרך שא' הכת' לא יגרע מצדיק עיניו ואת מלכים לכסא וישיבם לנצח ויגבהו. ואדוני הנדיב שיחיה אשר מומות בין בסרעפיו ישתרגו ותבלי השכל בסעיפיו נארגו יחוק ידי השפלים אשר בין שכיניהם למרמס. וישנאום שנאת תמס. וכבר מצאת כתוב בספר החכמה מה שהגיד אריסטוטלוס אל אלכסנדרוס משול בעם בהטבתך להם ותגיע אל האהבה מהם. וכשתנהיג בני אדם תנהיג נדיבי עם בנחת וכבוד והנבלים בהכנעה כי הנדיב כשתכבדהו תקנהו ואין תקנה לנבלים כי אם בהכנעה ובבזיון. ועזר לזה א' שלמה החכם בדברים לא יוסר עבד. ואני אמרתי כי על כן א' הפסוק וכי יכה איש את עבדו או את אמתו בשבט כי זה השבט שהוא רגיל להכותו בו לפי שבדברים לא יוסר. אם הארכתני בעניין. החכם בחכמה ובמניין. ידע סבת דברי. ועלת מאמרי. ברמו שרמוזתי. ומאשר יקרתי. בעיניו נכבדתי.

CXX. הנה דברתי עד כה דברים אשר לא שלח יד איש במ וולתי. ועתה אשוב לדבר מלים נכוחים אשר לקטתים מגאון וגאון איש על דגלו. המושל בכל אשר לו. צריך שנדע כי הכונה והתועלת במצות הלבבות שיהיו גלוינו ומצפונינו שוים כי (אם) מצאנו כת' במי שאין תוכו כברו ויפתוהו כפיהם ובלשונם יכובו לו כי אם חולק הלשון מן עדות הלב והאברים לא תהיה עבודתינו שלמה מפני שבוראינו אינו מקבל עבודה מזוייפת כמו שנ' לא אוכל און ועצרה. שונא גזל בעולה. הנה שמוע מזוהת טוב. ומפני זה תהיה מצוה אחת שקולה כנגד הרבה מצות כפי הלב והכונה. ועבירה אחת שקולה כנגד הרבה עבירות. ואפשר שתהיה המחשבה כמעשה והכוסף לעשותה מיראת אלקים

שוקלת הרבה מצות זולתו כאשר א' ה' לדוד יען כי היה לבכך (!) לבנות בית לשמי המיכות כי היה עם לבכך. ואו' ליראי יי' ולחושבי שמו. ואמרו רבותי' ולחושבי שמו אפי' השב לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכת' כאלו עשאה. והנה יחוד האל בלב שלם הוא שיהיו הלב והלשון שוים יחד ביחוד הבורא אחר שיבין בדרכי הראיות בירור מציאתו ואמתת יחודו כי יש אשר הרגילו בה הרבה בלשונם ובמלותם והם משתמשין בה בחרדתם לצרה גדולה להגדילה ולהפליא ענינה ואינם מחשבים להבין אמתת הענין מה שיעבירו בלשונם מפני הסכלות והעצלות והם חושבים כי ענין היחוד נגמר להם כאשר נגמרה מלתו ולא ירגישו כי לבותם רקים מאמתו ומצפוניהם נעדרה מענינו. כי יש אשר יחוד האל בלבו ובלשונו על ידי הקבלה ומפני שהוא מאמין במי שקבל מהם ואינו יודע אמתת הענין מצד שכלו והוא כעור הנמשך אחרי פקח ואפשר שיקבל מקבל כמותו והוא כחברת עורים שם כל אחד ידו על שכם חבירו עד שיגיע אל פקח שבראש החברה המנהיג אותם שאם יפשע זה הפקח בהם ולא יזהר משמירתם או אם יכשל אחד מהם ויפול או אם יקרהו מקרה אפשר שיפלו בבור או בגומץ. וכן המייתד מצד הקבלה אין בוסחין בו שלא יבא לידי שתוף. שאם ישמע דברי המינין ומענותם אפשר שתשתנה דעתו ומפני זה אמרו רבותי' הוי שקוד ללמוד תורה [ודע] מה שתשיב את (!) אפיקורוס. על כן הוי זהיר שתהיה מאנשי היחוד אשר העמיקו בחכמה והבינו ענין הבורא והנברא.

CXXI. חכמת התורה מתחלקת לשני חלקים. האחת לדעת חובת האיברים והיא חכמה הנראית. השנית לדעת חובת הלבבות והם המצפונים הנקראים חכמה הצפונה. וחובת האברים יחלקו לשני חלקים. אחד מהן מצות שמתחייב בהן השכל אפילו לא תייבה בהן התורה. והשני מצות השמע שאין השכל מחייבתן ואין דוחה אותן כאיסור בשר בחלב ושעמנו וכלאים והדומה להן. וחובת הלבבות כל שרשיהן מן השכל ויש בהן מצות עשה ולא תעשה. מצות עשה שנאמין כי יש לעולם בורא בראו מאין ושאין כמוהו ושנקבל עלינו יחודו ושנעבדהו בלבנו ושנתבונן בפלאי יצירותיו ושנבטח עליו ונפתח ממנו ושנכסף לרצונו ושנאהב אותו ואוהביו ונשנא את שונאיו והדומה להן. והלאוין שבחובת הלב הפך כל אלה ועוד שלא נחמוד ולא נקם ונמר ושלא נהרהר בעבירות ושלא נתאוה להן כי מה שהוא במצפון האדם לא ישקיף עליו כי אם הבורא שג' אני יי' חוקר לב (1) בוחן כליות. ונ' ונר אלהים (!) נשמת אדם חופש כל חדרי במן. א' המחבר חפשי ספרי הקדמונים ולא מצאתי בהם ספר מיוחד בחכמת המצפון שהיא חכמת מצות הלב עד שדקדקתי מצות הלבבות ומצאתיה מן השכל. ומן הכתוב. ומן הקבלה. ומצאתים שהם יסודי כל המצות

ואם יארע להם שום הפסד לא תתכן לנו מצות ממצות אברים. מן השכל. כבר נתברר לנו כי האדם מחובר מנפש ומגוף ושניהם מטובת הבורא עלינו האחד נראה והשיני איננו נראה. על כן אנתנו חייבין לעבוד היוצר ברוך הוא עבודה גלויה ועבודה צפונה. הגלויה. מצות האברים כמו התפלה והצום והצדקה. ללמוד התורה וללמדה. סוכה. לולב. ציצית. מזוזה. מעקה. והדומה להם. ממה שיגמר מעשהו על ידי חושי האדם הנראים. העבודה צפונה. היא מצות הלכות. שנייחד האל בלבבינו ממה שיגמר במחשבת הלב ובמצפוננו מבלי איברי הגוף הנראים ממנו כמו אותם שזכרתי למעלה. וידעתי דעת ברורה כי מצות האברים לא תשלמנה אלא ברצון הלב וחפץ הנפש לעשותן מפני שאין מעשה נשלם אלא בחפצם. וכיון שנתברר כי הבורא חייב את אבריו במצותיו לא היה נכון להניח נפשנו ולבנו שהם מבחר חלקי גופינו מלחייבם מעבודתו כפי יכלתם שבהם גמר העבודה ועל כן נתחייבנו במצות גלויות ומצפונינו כדי שתהיה העבודה שלימה וגמורה.

CXXII. וכאשר נתברר לי חיובה מדרך השכל בקשתי עוד ומצאתי כתוב בספר פעמים רבות. מן הכתוב. ואהבת את יי אלקיך בכל לבבך ובכל נפ' וב' מא' והיו ה'ר' ה'א' על לבבך. לאהבה את יי אלקי' ולעבדו בכל לבבכם. אחרי יי אלקי' תלכו ואותו תיראו. ואהבתם את ה'ג'. והיראה והאהבה ממצות הלב. וא' בלאוין שבהן. לא תחמד. לא תקם ולא תטר. ולא תשנא את אחיך בלבבך. ולא תת' אחרי לבבכם. ולא תאמץ את לבבך. והרבה כאלה. ואחרכן השיב העבודה אל הלב ואל הלשון שנ' לא בשמים היא. לא מעבר לים. כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו. כאשר נתברר לי חיוב מצות הלב מן התורה כאשר נתברר מן השכל עיינתי בדברי קבלה ואמרו חכמים רחמנא לבא בעי. ואמרו עוד לבא ועינא תרין סרסורי דחטאה. ובמסכת אבות הרבה. ואמרו במי שעשה מצוה ולא נתכוון לעשותה לשם שמים שאינו מקבל עליה שכר וכיון שקומב מעשה על כונת הלב והמצפון ראיתי שתהיה חכמת מצות הלב קודמת בטבע לחכמת מצות האברים. וכשנתברר לנו מצות הלב מן ג' ענינים. אז נתחייבנו תמיד בהם בלי רפיון בכל עת ובכל מקום ובכל שעה. ייקץ הישן ויעיר שכלו הפתי ויבחון הסכל אמתת חיוב היראה ובורא יתברך עם הראיות הנכוחות והעדיות הברורות וא' הכת' במי שהתירשל על גפשו ולא נסתכל ביראת הק' הלי' תגמלו זאת עם ג' ולא חכם. א' אחד מהחסידים לתלמידיו אלו לא היו לכם עונות הייתי מתירא ממה שהוא יותר רע מהעונות. אמרו לו ומה יותר רע מעונות. א' להם הגאות כמו שא' הכת' תועבת יי כל גבה לב. הדבור והשינה הממעט בהם מ'שבת. הדבור כמו שנ' על כן יהיו דבריך מעטים. ועל השינה א' מעט שנות מעט תנומות.

H

CXXIII. מי שבחן וראה טובת האל עליו שנתן בה יתרון לעמו אשר בחר מכל העמים דבק בעבודת האל במצות השמיעה מה שאין כן באומות. וכמו כן מי שבחן וראה טובת האל שנתן בה יתרון לשבטו מה שלא נתן לכלל שבטי עמו כמו הכהונה והלויה דבק בחיובי המצות שנתנו לשבטו ולזה תמצא מצות הכהונה עשרים וארבע כנגד עשרים וארבע יתרון נתן האל בהם לכהנים והיא כ"ד מתנות כהונה. ומי שבחן וראה טובת האל יתברך שנשתווה בה עם כל הנבראים דבק בעבודת האל בכל מיני השכל. ועל זו הסכרא נתחייב כל מי שנתן לו הק' יתרון שלא נתן לוולתו מכלל הנבראים לשבת ולהודות ולעבוד יותר כפי כחו ויכלתו. השגתינו נמצא על אחד משלשה צדדים. האחד מהם הרגשותינו הגשמיים כמו הראות. והשמע. והמעם. והריח. והמישוש. והשני בדרך שכלינו והוא שער הראיה על הדבר הנמצא מסימניו ומעשיו עד שיתקיים לנו אמתת מציאותו וענינו ממנה כקיום השגותינו בהרגשותינו והוא הנקרא בספר דעת ומוסר השכל. והשלישי ההגדה האמתית והקבלה הנאמנה. ומפני שנמנעה השגת הבורא יתברך מצד הרגשותינו לא יכולנו להשיגו אלא מצד ההגדה האמתית ומצד ראיית מעשיו בלבד. על כן כשא' כה תאמר לבני ישראל אהיה שלחני הוסיף לבאר אלקי אבותיכם נראה אלי אלקי אברי אלקי יצ' אלקי יש' (!) לפי שידע כי השם הראשון לא יבין העם אמתת ענינו.

CXXIV. החכמות מתחלקות לשלשה חלקים. חלק הראשון חכמת היצירות שהיא חכמת טבעי הגופות ומקריהם היא הצריכה לענין העולם והיא חכמה התחתונה. והחכמה התיכונה היא חכמת השמוש שהיא חכמת המניין ושיעוריהם וחכמת הכוכבים וחכמת הנגון. ושתי החכמות האלה יסודות על כל סודות העולם ותועלתינו והנאותינו מהם לפי שהם מורות על עניני המלאכות ומיני התחבולות הצריכות לגופות ולקניני העולם. והחכמה השלישית היא חכמת אלהות והיא דעת האל יתברך ודעת תורתו והמצות המושכלות בנפש ובשכל. וכל חלק החכמה הזאת לפי מחלקות עניניה פתחים שפתחם הק' להשיג בהם התורה והיא החכמה העליונה ואנחנו חייבין ללמד אותה כדי להגיע אל תורתנו אך לא להגיע להנאת העולם שלא יאמר אדם אקרא שיקראוני חכם אשנה שיקראוני רבי אשנה שאהיה זקן ואשב בישיבה אלא למוד מאהבה וסוף הכבוד לבא. ואמרו. עשה דברים לפעלן ודבר דברים לשמן ואל תעשם עטרה להתגדל בהן ולא קרדום לחתוך בהן. ואמרו. אשרי איש ירא את יי' במצותיו חפץ מאד. א"ר אלע' במצותיו ולא בשכר מצותיו כדתנן אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס. חפשתי על מצוות הלב במספריהם ופרקיהם ומצאתים לרוב מאד עד שחשבתי כי מה שא' דוד לכל תכלה ראיתי

קץ רחבה מצותך מאד שזה נאמר על מצות הלב כי מצות האברים יש להם מספר ידוע תר"יג מצות אך מצות הלב רבות למאד עד כי אין לתולדותיהן מספר. ואנשי דורנו רחוקים מהם אלא הזרזים הפרנשים. אך השאר כמה היו צריכים להעיר ולהורות אותם כי הם זלזלו בחכמת מצות האברים קל וחוו' במצוות הלבבות. והאל ברחמיו ידריכנו בנתיבות טובות.

H*